

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATILA, RAINER PÁL

HATVANHETEDIK KÖTET
1995/1–2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MXMLCV

E számunk szerzői

ifj. Bertényi Iván, egyetemi hallgató (ELTE BTK)
Feketekuty László, nyugdíjas, tudományos kutató (North Brunswick, USA)
Horváth Lajos, főlevéltáros (Parlamenti Levéltár)
Lővey Pál (Országos Műemlékvédelmi hivatal, Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára
Ráczy György, levéltáros (MOL)
B. Szabó János, múzeológus (Történelmi Képcsarnok)
Székely Zoltán, nyugalmazott múzeumigazgató (Románia)
Sonnevend Gergely, egyetemi hallgató (ELTE BTK)
Szuha Márton, mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)
Tuza Csilla, levéltáros (MOL)

Ennek a számnak megjelenését támogatták a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány

---

TURUL

LXVIII. évfolyam

1995/1-2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

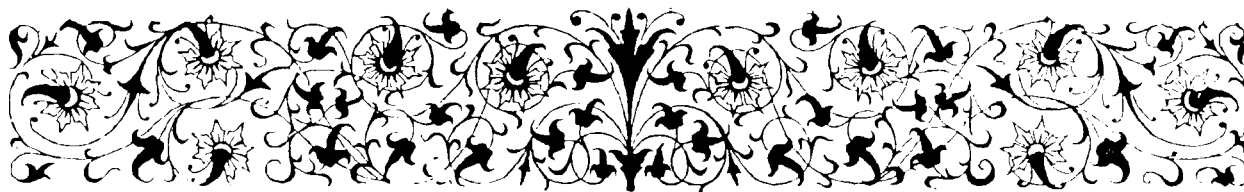

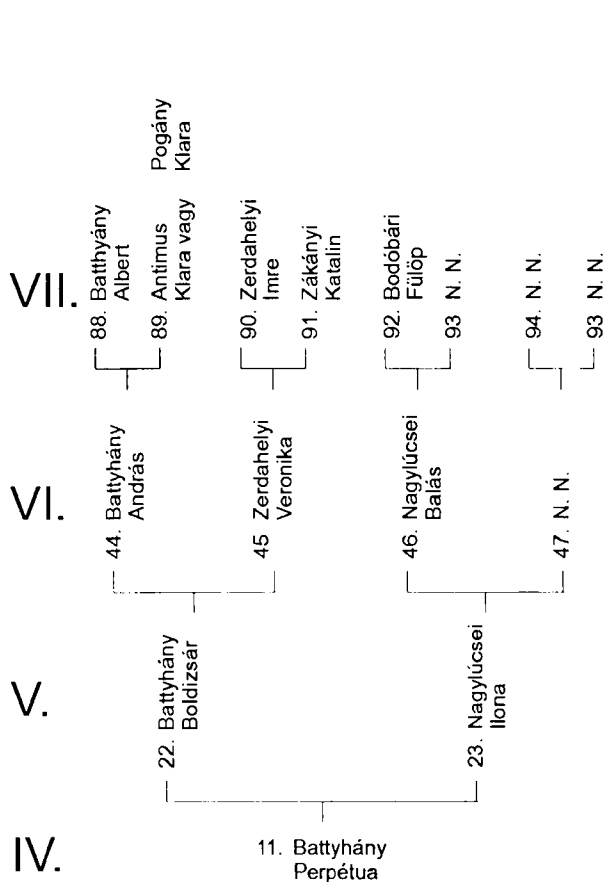

1. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

PÁLFFY PÁL NÁDOR ÓSFÁJA

Második, befejező rész

5. tábla
Batthyány Perpétua ősei

V. nemzedék

22. Battyáni Batthyány Boldizsár, András és Zerdahelyi Veronika fia. (1458-1520),⁹⁷ cop. 1497 előtt, kőszegi várnagy. Vas vármegye főispánja. 1490: Jajcza és Bosznia bánja, 1493: illir bán és Körös vármegye főispánja. Főkamarás.

Címert 1500. XII. 12-én II. Ulászló királytól kapott. Az oklevélben Jajcza védelme és többszörös rendkívüli követi tevékenysége szerepel fő érdeként.

Batthyány Boldizsárnak négy feleségét ismerik: 1. Hermánfi Gereben László lánya, Katalin; 2. Nagylúcsei Balás lánya, Ilona; 3. Geresgáli Battyáni Margit és 4. Kanisai Klára.⁹⁸ A Batthyány lt. csak az első házasság Gereben Katával gyerektelen maradt, a gyerekek anyja tehát Nagylúcsei Ilona. Battyáni Margitot és Kanisai Klárát említi Siebmacheren kívül a Hadik-Barkóczy lt. is.⁹⁹ Szily Jenő a geresgáli Battyániakról szóló tanulmányában¹⁰⁰ szintén arra a következtetésre jut, hogy Batthyány Boldizsár egyik felesége Battyáni Margit volt, a házasságot azonban 1496-ra teszi, aminek többek között ellenmond az a Szily idézte 1509. évi okmány, amely Margitról még mint hajadonról emlékezik meg. Az 1496. évi téves házassági dátum onnan ered, hogy Batthyány Boldizsár elsőszülött fia, Ferenc a család első történetírója, Szklenár szerint¹⁰¹ 1497. X. 28-án született és miután a szerző csak Margitot ismer-

te Boldizsár feleségei közül, őt tekintette Ferenc anyjának.

Kanisai Klára, Boldizsár negyedik felesége Siebmacher szerint Kanisai György lánya volt. Reiszig Edének a Turulban¹⁰² megjelent Kanisai családfáján Klára nem szerepel. Viszont Kanisai György második felesége Rozgonyi Klára volt, és a keresztnév és az időbeli azonosság valószínűsít egy ilyen nevű lányt. Kanisai György és Batthyány Boldizsár birtokainak szomszédsága, tisztségeinek részbeni azonossága mellett szól, hogy egy ilyen házasság mindkettőjük érdekében állott.

23. Nagylúcsei Ilona, Balás lánya 1482. XI. 16-án még kiskorú. (Elsőszülött fia, Ferenc 1497-ben született.) 1503-ban még él.¹⁰³

A Nagylúcsei család pályafutása nagyon hasonlít a Bakóczéra. Fülöp bodóbari jobbagynak a fia, Orbán egyházi pályára lépett. Mátyás király udvarába került, elnyerte a király kegyeit. Az egyházi pályán püspökségig (Eger) emelkedett, a világi pályán királyi kincstartó és ezzel zászlósúr lett. Mátyás király 1478. V. 22-én Nagylúcsén¹⁰⁴ birtokot adományozott Orbánnak és testvéreinek, közte Ilona apjának Balásnak. Az adomány mentesítette a közszolgáltatások alól és ezzel a családot az ország birtokos nemesei közé emelte. Előzőleg, 1472. V. 30-án címeres levelet adományozott Orbánnak és testvéreinek, akiket a levélben nemeseknek nevez.¹⁰⁵ Mátyás király Nagylúcsei Orbánt újabb meg újabb birtokadományra érdemesítette, amelyekből Orbán testvéreinek és azok fiainak is juttatott. Ilona is tekintélyes birtokokat hozott a házasságba Pozsony, Moson és Győr vármegyékben.¹⁰⁶

Nagylúcsei Ilonát többször tévesen Dóczy Ilonának írják. A Dóczy nevet csak Ilona apja, Balás testvéreinek, Benedeknek a fia, Ferenc vette fel, amikor anyja, Margit harmadszor Zádorlakai Dóczy Imréhez ment feleségül. Dóczy Imre 1493-ban halt meg, saját fiúgyermek hiányában mostohafia vette át nagykorúsága elértekor a zádorlakai uradalom vezetését.

VI. nemzedék

44. Battyáni Batthyány András, Albert fia; 1438-76.¹⁰⁷

45. Zákányi (Imrefi) Zerdahelyi Veronika, Imre és Zákányi Katalin lánya,¹⁰⁸ 1444-70.¹⁰⁹ A Zákányi előnevet anyja után vette fel. Az Imrefi nevet Veronika bátyja, György (és utódai) kezdték hasz-

nálni György apja, Imre keresztnéve után. A család a Dersfi családdal közös őstől, Saultól a Győr nemzetségből ered.

46. Nagylúcsei Balás, Bodóbari Fülöp (Filep) fia,¹¹⁰ néha Nagylúcsei Filep Balásnak írta magát. 1472. V. 30-án Mátyás király címeres levelet adományozott Nagylúcsei Orbánnak és testvéreinek, köztük Balásnak.¹¹¹ 1478. V. 22-én királyi adomány Nagylúcsén. Balás ugyancsak szerepel a testvéreinek, Orbánnak adott új, 1480. II. 2-i címeres levélben. 1487-ben Bars vármegye alispánja.¹¹² 1497: utolsó említés.¹¹³ Testvére, Orbán révén Balás birtokos volt Pozsony vármegyén kívül Baranyában,¹¹⁴ Somogyban¹¹⁵ és Barsban is.

VII. nemzedék

88. Battyáni Batthyány Albert, Kővágóórsi Kis György¹¹⁶ és Guthori Katalin¹¹⁷ fia; 1403-35.¹¹⁸ Királyi tanácsos. Lovaskapitány.¹¹⁹

89. Tapsonyi Antimus Klára, János lánya vagy Csébi Pogány Klára, András lánya.¹²⁰ A Teleki oklevéltár¹²¹ 1464-ből származó családfáján Batthyány Albert feleségeként egy Antimus lány szerepel, akinek a keresztnéve nem ismert. Borsa Iván az Antimus családról szóló cikkében¹²² Klárát, János lányát Batthyány András anyjának írja. Ezt megismétli a Turul 1993/1-2. füzetében. Ezzel szemben a Hadik-Barkóczy lt., a Jeszenák lt.¹²³ és Siebmacher is Pogány ill. Nádasdy Klárát tartja Albert feleségének. Egyik nézet képviselői se hoznak okirati bizonyítékokat és mind egyeznek abban, hogy Batthyány Albertnek csak egy feleségét ismerik, akit természetesen megtesznek a gyerekek anyjává. A két asszony koráról annyit tudunk, hogy Antimus Klára 1403-ban már apjával együtt szerepel.¹²⁴ Ekkor már Pogány Klára is élt, mert apja, András 1400-ban már halott volt. 1405. VI. 19-én Batthyány Albert is még kiskorú.¹²⁵ Ezek az adatok se adnak biztosabb támaszpontot. Döntő okirati bizonyíték hiányában nyitva kell hagyni azt a kérdést, hogy ki volt Batthyány Albert fiának, Andrásnak az anyja.¹²⁶

90. Zerdahelyi (Szerdahelyi) Imre, János fia, de genere Győr; 1412-34. A Zerdahelyi Imrefi család névadója. Felesége révén használta a Zákányi előnevet.

91. Zákányi Katalin. A horvát Gusics nembeli Korbaviai (Corbaviai) grófok családjából származott, akik a XIV. században szerezték meg a Somogy vármegyei Zákány városát és várát.¹²⁷ Már

Korbaviai Bodiszló¹²⁸ († 1383 e.) is használta a Zákányi előnevet, amelyet fia, Miklós¹²⁹ és unokája, László családnévként használt. Katalin Miklósnak, (1379-1411) volt a lánya.

92. Bodóbari Fülöp (Filep), † 1476 e.¹³⁰ Csallóközi jobbágy.¹³¹

V. nemzedék

24. Fugger György – Georg Fugger, sz. Augsburg, 1453. V. 8., † Augusburg, 1506. III. 14., cop. Augsburg 1486. XI. 11. Nagykereskedő Augsburgban, időlegesen Nürnbergben is. A császári címerlevél kelte: Augsburg, 1473. VI. 9. Kastélya Gögingenben, Augsburg mellett.¹³² Györgyel és testvéreivel, Ulrichal és Jakabbal kezdődik a Fuggerrek magyarországi szereplése. Thurzó Jánossal és Györggyel három alapvető szerződést kötöttek a magyarországi bányaművelésre és kereskedelemre, 1495. III. 13-án, 1499. IV. 29-én és 1503. II. 9-én. A szerződések szövegét Wenczel Gusztáv közölte.¹³³

25. Imhof Regina – Regina Imhof, sz. Augsburg 1466 körül; † Augusburg 1526. III. 13.¹³⁴ A családi legenda szerint az Imhof család római eredetű: Im Hof – in Curia – Familia Curiatorum. A család

nevét sokféle változatban írta: Im Hof, von Hof, in Curia, a Curia, de Villa, Imhof, Imhoff. Bizonyított eredete a délnémet sváb Lauingen városába vezet, ahol már a XIII. század közepén sikeres nemzetközi kereskedelmet folytattak. Lauingenből idővel átszármaztak más délnémet kereskedő városokba, így Ulmba, Augsburgba, Nürnbergbe. Különösen sikeres volt az utóbbi ág. Nürnberg városában számos művészi alkotás dicséretű mecénásságukat, közte a St. Lorenz templom híres szentségháza, Adam Kraft alkotása (1493-96). Regina a szintén jómódú, de szerényebb augsburgi ághoz tartozott.¹³⁵

VI. nemzedék

48. Fugger Jakab – Jacob Fugger, sz. Augsburg, 1398. IV. 2. után, † Augsburg, 1469. III. 23., cop. Augsburg, 1441. IV. 13.¹³⁶ Kereskedő Augsburgban. 1453-54 tagja a nagyobb városi tanácsnak. 1455-56-ban bíró. 1450-57-ben, 1460-62-ben, 1466-ban a takács céh vezetőségi tagja.¹³⁷ 1466 után átlép a kereskedők céhébe, mely döntő lépés volt a jövője szempontjából. Halála előtt két évvel, 1467-ben 7. helyen állt Augsburgban az adófizető polgárok sorában.

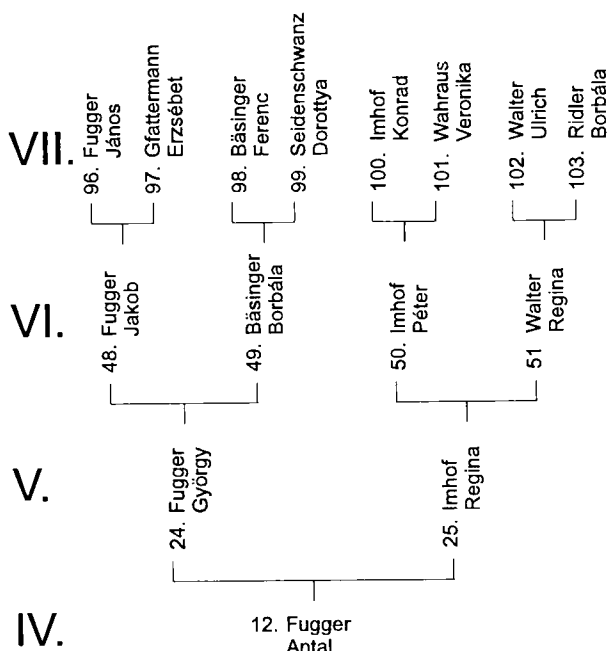
49. Bäsinger Borbála – Barbara Bäsinger, † Augsburg, 1497. VII. 23.¹³⁸ Közel 30 évig élte túl férjét. Kitevően gazdálkodott, a családi vagyont tovább gyarapította.¹³⁹

50. Imhof Péter – Peter Imhof, † 1505, cop. 1464. XI. 16. Nemzetközi kereskedő, Augsburg székhellyel. A városi tanács tagja 1464-1504. A St. Moritz templom kincstárnoka.¹⁴⁰

51. Walter Regina – Regina Walter, sz. Augsburg 1444. XI. 30., † Augsburg, 1514. II. 17.¹⁴¹ A Walter család donauwörthi származású.¹⁴² Első ismert őse, Cunrat (Konrad) 1310 körül élt. 1. Ulrich a XV. század elején jött Augsburgba, ahol nemzetközi kereskedő lett.

VII. nemzedék

96. Fugger János – Hans Fugger, sz. a Lechmezőn fekvő Graben községben, † Augsburg, 1408 körül.¹⁴³ Kétszer nősült. 1367-ben Augsburgban feleségül vette Widolf Klárát, egy takácsmester lányát. Fugger Jakab (48 sz.) anyja a második feleség volt, akivel 1379 körül kelt egybe. Fugger János 1367 óta üzte a takácsmesterséget Augs-

6. tábla
Fugger Antal ősei

burgban. 1370-ben nyerte el a polgárjogot. Hamarosan beválasztották a városi nagyobb, majd a kisebb, végrehajtó tanácsba. A takács céh vezetőségi tagja volt 1386-87-ben, 1390-98-ban. A gyors polgári előmenetelben nyilván része volt apósa állásának is.

Fugger János apja, János takácmester volt Grabenban. Anyja, Meissner Mária a Mindelheim melletti Kirchheimből (Schwaben) származott.¹⁴⁴ Eddig vezethető vissza a Fuggerek ősfája.

97. C. *ermann Erzsébet – Elisabeth Gfattermann, † Augsburg, 1436. Apja, János a takácsok céhmestere és a városi tanács tagja.¹⁴⁵

98. Bäsinger Ferenc – Franz Bäsinger, sz. Augsburg; † Schwaz, Tirol, 1467. Aranyműves Augsburgban, amellet a pénzverde mestere.¹⁴⁶ 1444-ben csődbe jutott és a tiroli Schwazba menekült, ahol az ezüstművek alkalmazottja lett. Később 75 %-ban kiegyezett a hitelezőkkel, veje Fugger Jakab jóállása mellett.¹⁴⁷

99. Seidenschwanz Dorottya – Dorothea Seidenschwanz.¹⁴⁸

100. Imhof Konrád – Conrad Imhof, † Augsburg, 1463 körül, tem. Augsburg, St. Moritz; 1432 körül.¹⁴⁹ Nemzetközi kereskedő Augsburgban és Velencében.

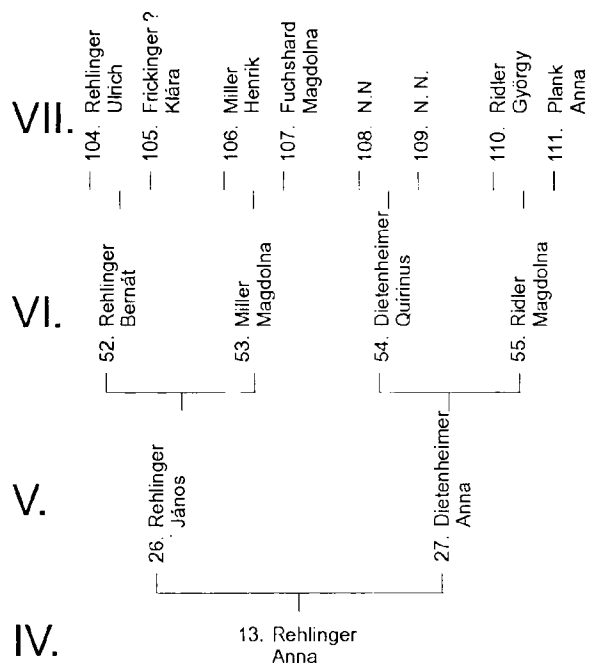
101. Wahraus Veronika – Veronika Wahraus, Erhard és Bitschlin Anna lánya, sz. 1432., † Augsburg, 1477.¹⁵⁰ A Wahraus család eichstädti¹⁵¹ patricius család, egyik ága Augsburgba költözött. A Bitschlin család augsburgi patricius család, amely a városnak hét polgármestert adott.

102. Walter 2. Ulrik – Ulrich Walter II., sz. Augsburg, 1418., † Augsburg, 1505. I. 1., tem. Augsburg, Dom; cop. Augsburg, 1437. IX. 9. Nemzetközi kereskedő. A városi tanácsnak a közművekért felelős tagja. A negyedik leggazdagabb polgár Augsburgban. 1457 óta az augsburgi püspök örökös udvarmestere.¹⁵²

103. Ridler Borbála – Barbara Ridler, sz. 1420, † Augsburg, 1507. III. 12. Huszonkét gyereket szült, mégis 87 évet élt meg. Halálakor 133 leszármazottja élt.¹⁵³ Borbála szülei: Márk és Schenk Erzsébet – Marx Ridler, Elisabeth Schenk. A Ridler családról lásd az 55. szám alatt.

V. nemzedék

26. Rehlinger János – Johan Rehlinger zu Horgau und Radau; sz. 1483, † Füssen, Bajorország, 1553. VI. 5.; cop. Augsburg, 1504.¹⁵⁴ Császári ta-

7. tábla
Rehlinger Anna ősei

nácsos, augsburgi patricius, a város tanácsának tagja.¹⁵⁵

27. Dietenheimer Anna – Anna von Dietenheimer, sz. 1487, † 1563. II. 8.¹⁵⁶ Sváb nemesi család, amelynek Anna volt utolsó tagja.

VI. nemzedék

52. Rehlinger Bernát – Bernhard Rehlinger auf Horgau, cop. 1474. Patricius Augsburgban.¹⁵⁷

53. Miller Magdolna – Magdalena Miller, 1474-83.¹⁵⁸ A család, mint a neve is jelzi, eredetileg a molnár mesterséget űzte, a nördlingeni úgynevezett hegyi malom tulajdonosa volt.¹⁵⁹

54. Dietenheimer Quirinus – Quirinus von Dietenheimer, † 1537; tem. Horgau; cop. 1485. XII. 31. Lovassági kapitány.¹⁶⁰

55. Ridler Magdolna – Magdalena Ridler, 1485-87.¹⁶¹ A család patricius kereskedő család. A XIII. század végén jött Münchenbe, ahol hamarosan vezető szerepet játszott. Tagjai főleg olasz városokkal kereskedtek.¹⁶²

VII. nemzedék

104. Rehlinger Ulrik – Ulrich Rehlinger, sz. Augsburg 1399-1400; † 1481; cop. 1426-27. Nemzetközi kereskedő. Polgármester 1440, 1445-46, 1454, 1456. Rendkívüli követ, 1442-től ismételt diplomáciai feladatokat bízott rá Augsburg városa.¹⁶³

105. ? Frickinger Klára – Clara Frickinger, György és Rehm Orsolya lánya.¹⁶⁴ Az irodalom túlnyomó többsége őt tartja Rehlinger Bernát (52. sz.) anyjának.¹⁶⁵ Magam ezt kétellyel fogadom. Klára halálozási idejét nagyon bőven 1436-44-re teszik; a második feleség, N. Veronika 1444. IX. 3-án szerepel először. Rehlinger Bernát születési ideje nem ismert, házasságát 1474-ben kötötte. Hogy Frickinger Klára fia lehessen, több mint 30 évesnek kellett lennie házassága megkötésekor.

A Frickinger család régi nördlingeni patricius család. Klára apja, György azonban Ulmban szerzett polgárjogot. Ott és Augsburgban volt bejegyzett nagykereskedő.

106. Miller Henrik – Heinrich Miller, sz. Nördlingen 1412-15; cop. Nördlingen 1440;¹⁶⁶ nemzetközi kereskedő;¹⁶⁷ 1445-től a nördlingeni városi tanács tagja, 1451-ben polgármester. Apja, János¹⁶⁸ szintén kereskedő volt, de jóval szerényebb vagyonnal mint később a fia. A nagyapa, Heinz Müller a már említett hegyi malom tulajdonosa volt. Henrik édesanyja, Gernand Ágnes másodsor Fuchshard Jakabhoz ment férjhez, aki Ágnessel együtt három kiskorú fiát is befogadta házába.

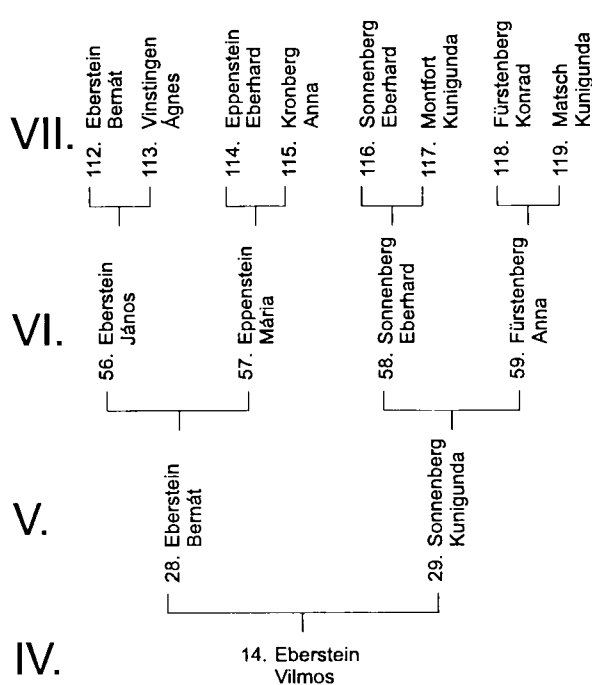
107. Fuchshard Magdolna – Madalena Fuchshard † Nördlingen 1462. X. 3.; tem. Nördlingen, St. Georg.¹⁶⁹ Szülei nem ismertek, Fuchshard Jakab kereskedő rokona volt, aki Magdolna férjének, Miller Henriknek nevelőapja volt.

110. Ridler György – Georg Ridler, Lajos és Engelschalk Erzsébet fia; cop. 1442; † 1486.¹⁷⁰ Nagykereskedő Münchenben.

111. Plank Anna – Anna Plank, szülei nem ismertek. A Plank család a bajor Rosenheim városából származott.¹⁷¹

V. nemzedék

28. Gróf Eberstein 3. Bernát – Graf Bernhard III. von Eberstein, sz. 1459, † 1526,¹⁷² tem. Gernsbach, 1494.¹⁷³ A pfalzi választófejedelem tanácsosa. 1510-20-ig a birodalmi kamaratörvényszék elnöke volt. Végrendelete: 1520. IX. 10-i.

8. tábla
Eberstein Vilmos ősei

29. Sonnenberg Kunigunda grófnő – Kunigunde Gräfin von Sonnenberg, sz. 1482,¹⁷⁴ † 1538. IX. 25, tem. Gernsbach.

A család eredeti neve „von Tanne”, a Welf hercegek familiárisa volt.¹⁷⁵ Első ismert őst, Eberhardot 1162-ben és 1182-ben említik. 1175 körül a Welf herceg átengedte a von Tanne családot a Hohenstaufenek szolgálatába, ahol a pohárnoki majd az asztalnoki (Truchsess) tisztséget viselték. Az előbb említett Eberhard dédunokája, szintén Eberhard elvette feleségül a kihalóban lévő Truchsess von Waldburg család örökösét, Adelheidet, megkapta azok birtokát királyi hűbérként és felvette a Truchsess von Waldburg nevet mint családnevet is. A család későbbi birtokszerzeményei közé tartozott a Voralbergben fekvő Sonnenberg uradalom, amelyet időközben grófsággá emeltek. 1. Eberhard 1455 körül felvette a Sonnenberg grófja címet. Ez az ág 1511-ben kihalt.¹⁷⁶

VI. nemzedék

56. Gróf Eberstein János – Graf Hans von Eberstein, sz. 1421, † 1479, tem. Gernsbach, 1435. X. 10.¹⁷⁷ 1440-ben vette át az uralmat Neu-Ebersteinben. 1459-ben bajor hercegi, 1474-ben osztrák főhercegi tanácsos.

57. Eppenstein Mária – Maria (Merge) von Eppenstein, 1435, 1461.¹⁷⁸ Sváb szabad nemesi¹⁷⁹ család. Első ismert ős Gerhard von Hagenhausen, 1131, 1166. Fia, 2. Gerhard, 1178, 1186 a von Hagenhausen mellett a von Eppstein (Eppenstein) nevet is használta. Ennek fia, 1. Gottfried már túlnyomóan von Eppstein. Mária a család königsteini ágához tartozott.¹⁸⁰

58. Gróf Sonnenberg 2. Eberhard – Eberhard II cop. Truchsess von Waldburg, Graf von Sonnenberg, sz. 1452 k.; † 1483. IV. 22.; 1481. I. 18.¹⁸¹ A házassági szerződést 1481. VI. 14-én véglegesítették, a házasság két évig tartott.

59. Fürstenberg Anna grófnő – Anna Gräfin von Fürstenberg, sz. 1467. V. 13.; † 1522 k. Anna férje korai halála után, 1489-ben újra férjhez ment báró Schwarzenberg Zsigmondhoz.¹⁸² A Fürstenberg család sváb eredetű, a urachi grófi családból ágazott el. Anna a Fürstenberg székhelyű grófi ághoz tartozott.¹⁸³

VII. nemzedék

112. Gróf Eberstein 1. Bernát – Graf Bernhard I von Eberstein, sz. 1381.; † 1420. II. 7.; tem. Frauenalb;¹⁸⁴ 1419 k. Neu-Eberstein ura. 1412-20 Pfalz-i kormányzóhelyettes Elzászban; 1420 Ortenberg¹⁸⁵ várnagya.

113. Vinstingen Ágnes – Agnes von Vinstingen, 3. János és 2. felesége, Lichtenberg Adelheid lánya;¹⁸⁶ † 1440. V. 13. után. A Vinstingen család a Malberg családból ágazott el.¹⁸⁷ A család két ágra szakadt, az egyik ág ragadványneve – a címer után – Schwanenhals (hattyúnyak), a másiké Brackenkopf (vizslafej). Ágnes az utóbbi ághoz tartozott.¹⁸⁸

114. Eppenstein Eberhard – Eberhard von Eppenstein, 1401-42; † 1443. I. 8. után,¹⁸⁹ cop. 1412. XI. 18., házassági szerződés 1408. IX. 13. Königs-tein ura.

115. Kronberg Anna – Anna von Kronberg, 8. Walter és 2. felesége, Runkel Erzsébet lánya, sz. 1398 k., † 1442.¹⁹⁰ A család eredeti neve Eschborn,¹⁹¹ mint ilyen 1150 óta szerepelt. A család

tagjai királyi familiárisok voltak,¹⁹² a királyi várakat, birtokokat felügyelték. 1225 körül építették az Alt-König hegység egyik sziklafokán Cronenberg, azaz Cronberg várát.¹⁹³ A címerkép alapján a család három ágra oszlott: Kronenstamm, Flügelstamm, Ohrenstamm. Ez utóbbihoz tartozott Anna.¹⁹⁴

116. Gróf Sonnenberg 1. Eberhard – Eberhard I Truchsess von Waldburg, Graf von Sonnenberg, † 1479. IX. 22., cop. 1432 k.,¹⁹⁵ 1438 Scheer, 1452 Friedberg ura, 1455 Sonnenberg 1. grófja, 1450 Feldkirch várnagya¹⁹⁶ és Vorarlberg kormányzója.

117. Montfort Kunigunda grófnő – Kunigunda Gräfin von Montfort, 4. Vilmos és Werdenberg Kunigunda grófnő lánya, 1432-63.¹⁹⁷ A család a tübingeni grófi családból ágazott el. Birtokai három országra is kiterjedtek.¹⁹⁸

118. Gróf Fürstenberg Konrád – Graf Konrad von Fürstenberg zu Fürstenberg, 5. Henrik és 3. felesége, Lupfen Erzsébet grófnő fia, 1437-ben kiskorú, 1449-ben nagykorú, † 1484. IV. 24.,¹⁹⁹ tem. Neudungen,²⁰⁰ cop. 1462.²⁰¹ 1449 Baar tartománygrófja.²⁰²

119. Matsch Kunigunda – Kunigunde Vögtin von Matsch, 9. Ulrik és Kirchberg Ágnes grófnő lánya, † 1469. V. 19., tem. Neudungen.²⁰³ A család graubündeni származású, a XII. század közepe óta szerepel. Ismételten Matsch (Maccio, Mazzo) várnagya, a „Vogt” szót hamarosan nevének részévé tette: Vogt von Matsch.²⁰⁴

V. nemzedék

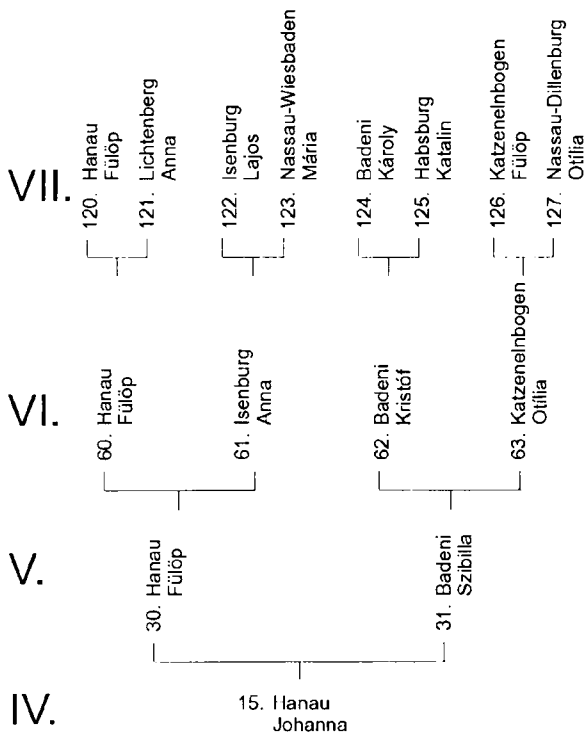
30. Gróf Hanau 3. Fülöp – Philipp III. Graf von Hanau in Lichtenberg, sz. 1482. X. 18., † 1538. V. 15., cop. 1505. I. 24.²⁰⁵ 1505-ben vette át az uralmat Lichtenbergben, Alsó-Elzászban.

31. Badeni Szibilla örgrófnő – Sybille Markgräfin von Baden, sz. 1485. IV. 26., † 1518. VII. 10.²⁰⁶ A badeni örgrófi család a Zähringen hercegi családdal fakadt közös töről. Őse Bertold Breisgau-i gróf, 962, 968.²⁰⁷

VI. nemzedék

60. Gróf Hanau 2. Fülöp – Philipp II. Graf von Hanau in Lichtenberg, sz. 1462. V. 31., † 1505. VIII. 22., cop. 1480. IX. 9.²⁰⁸ Apja halálakor, 1480-ban az Alsó-elzászi Lichtenberg uradalmat örökölte, amely anyja révén jutott a Hanau családhoz.

9. tábla
Hanau Johanna ősei

61. Isenburg Anna grófnő – Anna Gräfin von Isenburg, sz. 1460. I. 6., † 1522. VII. 27.²⁰⁹ A család őse Rembold, 1058, 1075, a Gau rendszer idején Niederlahngauban volt gróf. Fia 1093-ban már von Isenburgnak²¹⁰ írta magát. A család számtalan vonalra ágazott el.²¹¹ Anna az Isenburg-Büdingen-i ághoz tartozott.²¹²

62. Órgróf Badeni Kristóf – Christoph Markgraf von Baden, sz. 1453. XI. 13., † 1527. IV. 19. Hohenbaden, 1469. I. 30.²¹³ Kristóf 1475-ben lépett uralkodóként, járványban elhunyt édesapja örökébe. Vitéz katona volt, országgyarapító, politikai reformer. Közel 50 évig tartott házasságából 10 fia és 5 lánya született.²¹⁴ Halála után két világi pályán maradt fia, Bernát és Ernő ketté osztotta az órgrófságot.

63. Katzenelnbogen Otília grófnő – Otília Gräfin von Katzenelnbogen, sz. 1453. III. 22.²¹⁵ † 1517. VIII. 15.²¹⁶ A család első ismert őse, Detre (Dietrich) a XI. század végén élt.²¹⁷

VII. nemzedék

120. Gróf Hanau 1. Fülöp – Graf Philip I von Hanau, 2. Reinhard és Nassau-Beilstein Katalin grófnő fia, sz. 1417., † 1480. V. 10., cop. 1458.²¹⁸ Babenhausen és – felesége jogán – Lichtenberg²¹⁹ felének ura.

121. Lichtenberg Anna – Anna von Lichtenberg, 5. Lajos és Hohenlohe Erzsébet grófnő lánya, sz. 1442. X. 25., † 1474. VI. 10.²²⁰ A XII. század vége óta ismert család, tagjai öt nemzedéken át Strassburg várnagyi hivatalának viselői voltak.

122. Gróf Isenburg Lajos – Graf Ludwig von Isenburg, 1. Detre és Solms Erzsébet grófnő fia, sz. 1422., † 1511. VI. 4., cop. 1455. V. 25.²²¹ 1461-ben, apja halála után lett Büdingen ura.

123. Nassau Mária grófnő, a wiesbadeni ágból – Maria Gräfin von Nassau (-Wiesbaden), János és Nassau (-Dillenburg) Mária grófnő lánya, sz. 1438., † 1480. I. 10.²²² A család eredetileg Lauenburg²²³ grófja volt és a XI. század óta dokumentált. A XII. század elején felépítették nassauai kastélyukat a Lahn folyó partján, és 1. Walram, 1167-1198, felvette a Nassau grófja címet. Ma a volt Nassau túlnyomó részt Hessen szövetségi államhoz tartozik. A holland királyi és a luxemburgi nagyhercegi uralkodó család a Nassau család leszármazottja.

124. Órgróf Badeni 1. Károly – Karl Markgraf von Baden, Jakab és Lotharingiai Katalin hercegnő fia, † 1475. II. 24., 1447. VII.²²⁴ Az uralmat 1453-ban vette át Badenban.

125. Habsburg Katalin főhercegnő – Katharina von Habsburg, Erzherzogin von Österreich, Ernő főherceg és 2. felesége, Piast Cymburka mazoviai hercegnő lánya, † 1493.²²⁵ Katalin húga volt III. Frigyes császárnak.²²⁶

126. Ifj. gróf Katzenelnbogen Fülöp – Philipp Graf von Katzenelnbogen, der Jüngere, id. Fülöp és Württemberg Anna grófnő fia, sz. 1427., † Darmstadt, 1453. II. 27., tem. Kloster Eberbach, 1450.²²⁷

127. Nassau Otília grófnő, a Dillenburg-i ágból, – Ottilie Gräfin von Nassau (-Dillenburg), 2. Henrik és 1. felesége, Virneburg Genoveva grófnő lánya, sz. 1437. IV., † 1493.²²⁸

Pálffy Pál ősfáján három fővonal különböztethető meg: az apai magyar vonal, az anyai nagyapai délnémet patrícius-kereskedő vonal és az anyai nagyanyai német főuri vonal.

Az apai ősvonal – eredetében – máig se tisztázott. Valószínű, hogy a Pálffy család Dél-Pozsony vármegyei kis- vagy középnemes környezetből nőtt ki, fokozatosan gyarapítva földbirtokát. Az első ismert nemzedékek férfi tagjainak a családkutatók által említett házasságai is homályosak. A feleségek nem helyezhetők el megfelelő családfákon és ezért jelentőségük sem elemezhető. Az első tisztábban látható házasság Pálffy Pál és Bakócz Klára között két feltörő családot kötött össze, ahol a Bakóczok jobbágy származását kellőképp ellensúlyozta Bakócz Tamás bíboros hírneve és bőkezűsége. Mindenesetre a Pálffyak nem érezték méltatlannak a Bakócz család címerét és előnevét is átvenni. Pálffy Péter házassága Győr nembeli Dersfi Zsófiával már az ősi magyar nemzetségekkel hozta kapcsolatba a Pálffyakat. Pálffy Miklós bárói diplomájának tanúsága szerint a Pálffyak ezt a két utóbbi családi kapcsolatot találták említésre méltónak, bár a Bakócz név helyébe az abban az időben már jobban hangzó Erdődy név került. Ha a Pálffyak Héderváry vagy Ujlaki utódoknak tartották volna magukat, szinte elképzelhetetlen, hogy ezt említés nélkül hagyták volna. Úgy gondolom, hogy a Héderváry származás legendája csak később került megfogalmazásra, amikor az új vezető réteg kétségtelen politikai és gazdasági hatalmát az ősi származás társadalmi tekintélyével is fokozni kívánta. Mindenesetre a Pálffyak szerényebbek – illetőleg levéltárosaik jó-

zanabbak – voltak, mint pl. az Esterházyak, akik Noétól vagy legalább Attila apjától Bendegúztól vezették le ősfájukat.²²⁹ Bár időlegesen voltak birtokaik Szlavóniában is, földbirtokuk zöme Észak-Magyarországon feküdt, a török veszedelemtől, a beharcoktól, az idegen zsoldosoktól aránylag védett területen. Gazdálkodásuk így átgondoltabb keretek között folyhatott.

A Bakócz és a Dersfi kapcsolat után Pálffy Miklós házassága Fugger Máriával – valószínűleg nem tudatosan – a régi nyugat-magyarországi főurak szokását követte, akik az ország határain kívül is teremtettek rokoni kapcsolatokat. Az a ritka helyzet állt elő, hogy ez a házasság egyszerre kapcsolta a Pálffyakat a német vezető elit mindkét fővonalához, a városi patríciusokhoz és a területi hűbérurakhoz. Pálffy Pál anyai nagyapja, Fugger Márk ősei között ott találhatjuk a dél-német sváb és bajor városok, Augsburg, Donauwörth, Nördlingen, München, legsikeresebb kereskedőbankár családait, akik sok értékes példával szolgálhattak az utódoknak.

Pálffy Pál anyai nagyanyja, Eberstein Szibilla grófnő révén a német főúri réteghez is kapcsolódott.

Ez a változatos családi háttér tudatosan vállalt vagy természetesen ható örökségével segítette Pálffy Pált sikeres életútjában.

Feketekuty László

JEGYZETEK

97. Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső* A Zichy és vázsonykeői gr. Zichy család idős ágának okmánytára. I-XII. k. Pest, Bp., 1871-1931. (továbbiakban: Zichy okmánytár) I.518.

98. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch Bd. 28. Steiermark.

99. MOL P 307 – Hadik-Barkóczy család levéltára, 14. sz.

100. *Szily Jenő*: A kisbattyáni és geresgali Battyányi család. „Turul” 1912, 21. p.

101. *Origo et genealogia illustri Batthyanyianorum gentes*. Posony, 1788.

102. *Reiszig Ede*: A kanizsaiak a XV. században. Második közlemény „Turul” 1941, 81. p.

103. *Závodszy Levente – Radvánszky Béla*: A Héderváry család oklevéltára. Bp., 1909. I. 323. p.

104. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch Bd. 28. Steiermark

105. *Daróczy Zoltán*: Dóczyak és Nagylucseyek. „Turul” 1938. 83. p. (továbbiakban: Daróczy i.m.)

106. *Schönherr Gyula*: Nagylúcsei Orbán címerlevele 1480-ból. „Turul” 1898. évf. 62. p.

107. MOL P 603 Simonyi lt. 71.; Zichy okmánytár I. 180.

108. Zichy okmánytár I. 180., II. 327.

109. MOL. A 133 Pataky Károly genealogiai gyűjteménye. I.b.230.

110. Nagy i.m. 7. k. 122. p. és 3. k. 335. p.

111. Daróczy i.m. 82. p.

112. Szerémi, i.m. 527. p.

113. Zichy okmánytár I. 261. p.

114. Csánki, i.m. II. 540. p. és 544. p.

115. Csánki, i.m. II. 688. p.

116. 1397-ben kapta Zsigmond királytól a Fejér vármegyei Battyánt (ma Szabadbattyán), azóta a Battyáni nevet is használta.

117. Katalin második férje Csapy András.

118. 1403. V. 13.: Ladislaus et Albertus filii Georgii Parvi de Kővágóórs. Zsigmond kori oklevéltár II/1 – 2422., Zichy okmánytár I. 180.

119. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch Bd. 28. Steiermark.
120. A források Nádasdy Klárának mondják, tekintettel a Nádasdy és a Pogány család közös eredetére, de nem kérdéses, hogy Klára a Pogány családhoz tartozik.
121. Szerk.: *Barabás Samu* A római szent birodalmi grófi széki Teleki család oklevéltára I-II. k. Bp., 1895. II. k. LXII. sz. írat.
122. *Borsa Iván*: Egy középnemes család a középkori Somogyban. Az Antimus család, elődei és rokonai. In.: Levéltári Évkönyv 11. Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1980. 14. p. tábla.
123. MOL P 1396, Jeszenák család levéltára 32. sz.
124. Zsigmond kori oklevéltár II/1 – 2815.
125. U.o. II/1 – 3982.
126. Közvetett bizonyítékok azonban Pogány Klára mellett szólnak. *Borsa Iván*: Az Antimus család. II. („Turul” LXVI. 1993/1-2, 9. p.) megemlíti, hogy az Antimus családot érintő későbbi vagyon ügyekben Klára nőtestvérének Margitnak az utódai, az Erdélyiek tiltakoztak a Batthyányiak azonban nem, ill. 1482-ben csak szomszédsági és nem leányági alapon. Borsa ebből arra következtet, hogy Margit vagyoni igényeit férjhez menetelekor nem rendezték, Klaráét pedig igen. Én inkább arra hajlok, hogy ez a különbség a két család magatartásában azt sugallja, hogy nem Antimus Klára volt Battyhány András anyja. Jelzésnek számíthat Pogány Klára apjának András neve is.
127. Csánki, i.m. II. 584. p.
128. Comes Budislav de Krbava.
129. Nicolaus de Zákány Bodizlo dictus.
130. Daróczy i.m. 82. p.
131. Schönherr i.m. 66. p.
132. Fugger Genealogie IV. 6.; Europäische Stammtafeln. Bd. IX. Taf. 34.
133. Történelmi Tár 1882, 622-669. pp.
134. Fugger Genealogie IV/6. Europäische Stammtafeln IX/34.
135. *Muffhain Leonhard*: Bericht von der Familie der Herren Im Hof. 1637; Ulmero, Dissertatione historica de antiqua et nobilissime Familie im Hof, de anno 1651; *Imhof Christoph* von: Die Imhoff. Handelsherren u. Kunstliebhaber. In.: Mitteilungen des historischen Vereins der Stadt Nürnberg. 1975. 1-42 pp.; *Eirich, Raimund*: Die Imhof in den Schwäbischen Städten im ausgehenden Mittelalter. Ottobeuren, 1977. (továbbiakban: Eirich i.m.)
136. Fugger Genealogie III/2; Europäische Stammtafeln IX/32.
137. Zwölfer der Weberzunft.
138. Fugger Genealogie III/2.
139. Simnacher. Fuggertestamente. 3. p.
140. Eirich, i.m. 25. p. és 3. tábla.
141. U.ő. 26. p. és 3. tábla.
142. Donauwörth szabad császári város, ma Bajorországban van.
143. Fugger Genealogie II/1.
144. Fugger Genealogie I.
145. Fugger Genealogie II/1.
146. Fugger Genealogie III/2.
147. *Siemens, Hermann Werner*: Die Vorfahren des Friedrich Müller, München, 1957. S. 55.
148. Fugger Genealogie III/2.
149. Eirich, i.m. 24. o.
150. Eirich, i.m. 24. o.; Imhoff, i.m. 10. p.
151. Bajorországi püspöki város.
152. Chroniken der deutschen Städte. Bd. 22 (Augsburg 3), 385. p.; Siemens, i.m. 201. s. köv. p.
153. Chroniken der deutschen Städte. Bd. 22. 390 p.; *Jürgen VanDamme*: Vorfahren des Tile VanDamme. 8. kt. Braunschweig, 1970/71. Bd. 8, 121. p.
154. Fugger Genealogie A V/1.
155. Genealogisches Handbuch des in Bayern immatrikulierten Adels. Bd. VII. 1961. 364. p. (a továbbiakban: Gen. Handbuch Bayern.)
156. Fugger Genealogie A V/1; Gen. Handbuch Bayern, VII/364. p.
157. Gen. Handbuch Bayern VII/364. p.
158. 1474: házasság; 1483: fia, János születése.
159. *Beyschlag, Daniel Eberhard* (fortgesetzt durch *Müller Johannes*): Beiträge zur Nördlingenischen Geschlechtshistorie. I-II. Nördlingen, 1801, 1803.
160. Gen. Handbuch Bayern, VII/364; adatok: Nachlass Bourcy, Niklas Freiherr von Schrenck u. Notzing, Charlottesville, Virginia, USA genealogiai gyűjteményében.
161. 1485: házasság; 1487: lánya, Anna születése.
162. Ernest Geiss: Beiträge zur Geschichte des Patrizier Geschlechtes Ridler in München. Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte. V. S. 87-115; Siemens, i.m. 265-269. pp.
163. Gen. Handbuch Bayern, VII/364; Genealogie, 1963, Heft 5. 531. p.
164. Siemens, i.m. 261. p.
165. Utalást lásd: Genealogie, 1963. S. 529.
166. *Wulz, G.*: Die Stifer des Hochaltars bei St. Georg in Nördlingen. „Daniel”, 1972, Heft 2, 2-9. pp.
167. 1462-ben 19.500 forint (Gulden) vagyon után adózott. Ő volt a város leggazdagabb polgára. (Wulz, i.m. 9. p.)
168. Ő még túlnyomóan a Müller nevet viselte.
169. A templomban emlékmű, Herlin F. munkája. Rajta Miller Henrik négy fiával, és felesége Magdolna négy lányával (Wulz, i.m. 6. o.).
170. Nachlass Bourcy, Charlottesville.
171. Ugyanott.
172. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XII, 1992, Taf. 29
173. U.o. Bd. V, Taf. 148. A házasok között nagy volt a korkülönbség, a menyasszony 12 éves volt.
174. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. V, Taf. 148.
175. Tanne község Sváország Allgäu körzetében fekszik.
176. *Bradler, Günther*: Studien zur Geschichte der Ministerialität im Allgäu und in Ober-Schwaben. Göttingen, 1973; *Köberlin*: Chronik der Truchsesse von Waldburg. Memmingen, 1777. *Vochezer, Joseph*: Geschichte des fürstlichen Hauses Waldburg in Schwaben. I-III. 1888-1907;
177. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XII, Taf. 29.; 1435 nyilván a házassági szerződés dátuma. A vőlegény csak 14 éves volt, a menyasszony egész kis gyerek.
178. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/89 és IV/132.
179. Reichsfrei, azaz nem hűbéres.
180. Königstein a Taunus hegységben a mai Hessenben.
181. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. V/14 és V/148.
182. U.o. V/14.

183. Grafen von Fürstenberg zu Fürstenberg. Fürstenberg Badenben, Donaueschingen mellett fekszik, közel a Duna forrásvidékéhez.; Vö.: *Riezler, Siegmund*: Fürstenbergisches Urkundenbuch. I-II. Tübingen 1877, III. 1878, IV. 1879, VII. 1891; *U.ö.*: Geschichte des fürstlichen Hauses Fürstenberg, Tübingen, 1833; *Münch*: Geschichte des Hauses und Landes Fürstenberg. 3 Bde. Aachen u. Leipzig, 1824; *Baumann, Ludwig – Tumbült, Georg* (szerk.), Mitteilungen aus dem Fürstlich Fürstenbergischen Archive. I-II. Tübingen, 1894, 1902.
184. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XII. Taf. 28.
185. Ortenberg, Baden.
186. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XI. Taf. 45.
187. Madelberg, később Malberg a.d. Kyll, Rajnavidék. Finstingen – Vinstingen, franciául Fenetrange, Lotharingia.
188. *Parisse, Michel*: Noblesse et chevalerie en Lorraine médiévale. Nancy, 1982, pp. 385. s.
189. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat III/89.
190. U.o. Neue Folge. XII/4.
191. Eschborn község a Taunus hegység és a Nidda folyó között.
192. Reichsministeriale.
193. A várat 1622-ben rombolták le. Cronberg még a XIV. század folyamán városi rangot kapott és a közeli Frankfurtal vetélkedett. Érdekesség: a Kronberg család királyi kiváltsággént a városban 12 zsidót oltalma alá vehetett.
194. *Ompfeda, Ludwig* von: Die von Kronberg. Frankfurt, 1899; *M. Müller-Hillebrand, Cronberg*: Die Geschichte eines Rittergeschlechtes und seiner Burg. Frankfurt, 1950; *Gensicke, Hellmuth*: Die von Kronberg. In.: Nassauische Annalen 98, 1987, S. 297-318. pp.
195. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. V/148 és XII/55.
196. Scheer és Friedberg Svárországbán, Sonnenberg és Feldkirch Vorarlbergben.
197. Genealogisches Handbuch zur Schweizer Geschichte. Bd. I. Taf. XX.
198. Svárország, Svájc és Vorarlberg.
199. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. V/14.
200. Neudungen ma Donaueschingen város része.
201. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XII/140.
202. Baar termékeny felföld Dél-Németországban, amely a Fekete-Erdőt a sváb Jurához csatolja. A XIII. század vége óta a Fürstenberg család uralta királyi adományként.
203. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XII/140.
204. *Ladurner, P. Justinian*: Die Vögte von Matsch. In.: Zeitschrift des Ferdinandeums in Tirol und Vorarlberg. 3. Folge. 16-18 Heft. Innsbruck, 1871-73.
205. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/85.
206. Ugyanott. Neue Folge. I/130.
207. Breisgau a későbbi badeni nagyhercegség déli része, Freiburg városával a központban.
208. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/85.
209. U.o. V/58.
210. A család nevét Ysenburg-nak is írják.
211. Nieder-Isenburg, Ober-Isenburg, Büdingen, Braunschweig, Grenzau, Arenfels, Limburg a.d. Lahn.
212. Büdingen Felső-Hessenben feküdt, Frankfurttól ÉNy-ra. *Fischer, Christian*: Geschlechtsregister der uralten Reichsständischen Häuser Isenburg. Mannheim, 1778; *W.R. Hamann*, Ahnentafel des Prinzen Wilhelm Karl von Isenburg. Darmstadt, 1913; *Isenburg Wilhelm Karl Prinz*: Isenburg-Ysenburg. Stammtafel des Geschlechtes, Berlin, 1941; *Simon, G.*: Die Geschichte des Reichsständischen Hauses Isenburg und Büdingen. 3 Bde. Frankfurt a Main, 1865; *Battenberg Friedrich* (szerk.), Isenburger Urkunden. 3 Bde. Darmstadt-Marburg, 1976. Az Europäische Stammtafeln című reprezentatív, genealógiai sorozatot Isenburg Vilmos Károly herceg alapította és ő szerkesztette a régi sorozat nagy részét.
213. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. I/130.
214. Hans Baldung örököztette meg a nagy családot egy fogadalmi táblán.
215. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. I/130.
216. U.o. XI/121.
217. Az ősi Katzenelnbogen kastély Hessen-Nassauban, a Nieder-Lahn kerület délnyugati sarkán feküdt. Irodalom: *Demandt Karl Ernst* (szerk.): Regesten der Grafen von Katzenelnbogen. I-II. Wiesbaden, 1953/54.
218. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/85.
219. Babenhausen ma Hessen szövetségi államban. Lichtenberg Alsó-Elzász, ma Bas-Rhin, Franciaország.
220. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XI/73.
221. U.o. Régi sorozat. V/58.
222. U.o. Neue Folge. I/109.
223. Lauenburg a Lahn folyó közelében feküdt a mai Felső-Hessenben.
224. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. I/130.
225. U.o. Neue Folge. I/14. és I/130.
226. Az irodalomban a legújabb munka: *Hamann, Brigitte* Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. München, 1988.
227. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XI/121.
228. U.o. I/115. és XI/12.
229. MOL P 108. Repositorium 49. A köteg, 6. sz., 17. o.; B köteg, 1. és 2. sz., 43. p. Esterházy levéltár.

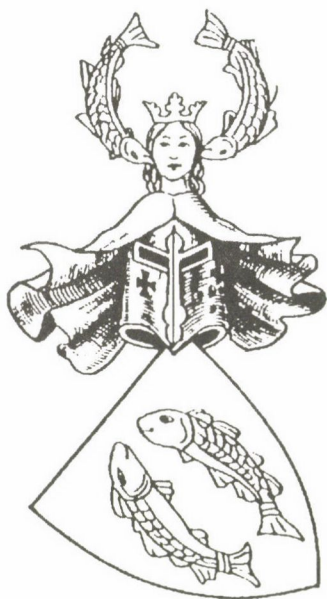

AZ ÁKOS NEMZETSÉG CÍMERE

„Ezen előkelő nemzetség címerét, daczára a nagyszámú fennmaradt, a nemzetségre vonatkozó pecséteknek és más heraldikai emlékeknek, alig elosztható homály takarja, melyben csak tapogatózunk, a nélkül, hogy kétségbevonhatatlan eredményre juthatnánk.” 1904-ben vetette papírra e sorokat a kiváló heraldikus, *Csoma József*, a magyar nemzetségi címerekről szóló, mindmáig alapvető összefoglaló munkájában.¹ Az Ákosok címeres emlékeivel előzőleg több tanulmányában is foglalkozott,² idézett művében pedig számbavette az összes akkor ismert forrást, és bár a nemzetségi címer meghatározásában a fejezet elején pesszi-

A Csoma József által rekonstruált nemzetségi címer

mistán fogalmazott, a végén megállapította, hogy az Ákos nemzetség ősi címeré: „paizsban hal, sisakdísz koronás női törzs, két oldalt nyakához illetve két hal feje, melynek törzse félkörben kanyarodik a női törzs feje felé.”³

Kiindulópontként célszerű megismernünk Csoma gondolatmenetét, hisz ő is ugyanazzal a problémával küszködött, mint a mai kutató. Nevezetesen azzal, hogy a nemzetség különböző ágainak tagjai a középkorban bizonyos részleteiben néha közös, de egészében más jellegű címereket használtak. Az első nemzetségbeli emlékeken, Ernye fia István pecsétjein üres boglárpajzs, mellette madárszárnyak láthatók, egyiken alul egy kettőskereszt is van, míg a pelsőci Bebekék és Csetnekiek, meg az álmosdi Csirék pecsétjein és sírkövein a pajzsban kettőskereszt található. Ehhez a Bebekéknél és a Csetnekieknél egy sajátos sisakdísz társul: koronás női törzs, két oldalán halakkal. Csoma szerint ez a sisakdísz őrizte meg a régi közös nemzetségi címet, ami eredetileg a hal lehetett, csak mivel a kettőskeresztet a királyi címerből hatalmi jelvényként átvették, ez úgy-mond kiszorította a pajzsból a halat, ami azért megmaradt az ősi sisakdíszben. A folyamatot heraldikai párhuzamokkal igazolta.⁴ Kísérletét a szakmai körök nem fogadták el egyértelműen, az egyik legtekintélyesebb és leghozzaértőbb korabeli kritikus, *Varjú Elemér* szerint Csoma megfejtése „igen tetszetős ugyan, de nem elégít ki bennünket”.⁵ Néhány évtizeddel később egy új sírkő felbukkanásakor *Petrichevich Horváth Emil* adott új, látszólag végső – valójában elhibázott – megoldási lehetőséget, de tanulmánya akkor visszhangtalan maradt.⁶ A témával az elmúlt ötven évben nem foglalkozott senki, Csoma spekulatív úton kapott

hipotézise került be a szakmai köztudatba, így a halas címert mindenki tényként vette át.⁷ Sőt, vitákban szilárd érveként támaszkodnak rá, habár kisebb-nagyobb problémák ezzel kapcsolatban felmerültek. Győrffy György arra az érdekes összefüggésre mutatott rá, amely szerint a magyar honfoglaláskori nemzetségfőktől származtatott XIII. századi úri nemzetségek általában totemállatnak is használatos állatalakokat, főként ragadozómadarat viselnek címerükben.⁸ Az Ákosok és Borsák hala némiképp kilógott a képből, majd Győrffy bírálói, László Gyula és Kristó Gyula kiemelték, hogy a nemzetség nevének jelentése („fehér sólyom”) és címere között ellentmondás van.⁹ Engel Pál és Lóvei Pál a fennmaradt Bebek sírkövek „kritikai kiadásakor” Csoma nyomán még a halat tekintették a nemzetségi címernek,¹⁰ utóbb azonban hangsúlyozták a feltételezett nemzetségi címer és a Bebek, Csetneki címerek pajzsainak kettőskeresztje közötti ellentmondást.¹¹ Az Ákos nemzetség címerének jelen keretek közötti újragondolása nemcsak azért vált szükségessé, mert Csoma kutatásai óta a levéltárakból újabb címeres pecsétek, a földből újabb sírkövek kerültek elő, amelyeket ő nem ismerhetett, hanem azért is, mert az általa is ismert régieket újra áttekintve és új megvilágításba helyezve, ezek más következtetések levonására jogosítanak.

A nemzetségi címer fogalma

Mielőtt rátérnénk a részletekre, szükséges tisztázni a fogalmi hátteret, azaz, hogy mit is értünk nemzetségi címeren, használatát milyen időhatárok közé szoríthatjuk és jogos-e az Ákos nemzetség címerének meghatározására kísérletet tenni. Egyszerűbben fogalmazva: volt-e, lehetett-e ősi nemzetségi címere az Ákosoknak vagy a szétágazó családok címerhasználata egymástól teljesen független volt? A kérdés annál inkább jogos, mivel a korai magyar társadalomtörténet egyik homályos pontja húzódik a probléma mögött.

Az 1880-as években – főként a „Turul” szakmai irányításával – fellendülő heraldikai irodalom már kezdetben kísérletet tett a különböző nemzetségi címerek meghatározására (Csergheő Géza, Nyáry Albert, Bárczay Oszkár), ugyanis a kutatóknak feltűnt, hogy az azonos nemzetségből származó méltóságviselők pecsétjein azonos ábra figyelhető meg. Ekkor született tulajdonképpen a nemzetségi címer fogalma, amelyet ilyen formában a közép-

kori forrásokban hiába keresünk, de amelyet a pecsétek teljes mértékben igazolnak. A XIII. századi nemzetségi címerek fogalmának meghatározásában ma is a legpontosabb Varjú Elemér definíciója: „Nemzetségi címerek elnevezése alatt olyan címereket értünk, amelyeket a nemzetségi kapcsolat fennállása és ismerete korában, tehát a XIII-XIV. században a nemzetségek egyes tagjai felvettek, s amelyek azután az illető nemzetségek közös jelvényévé váltak. Magától értetődik, hogy a nemzetségi címér a legritkább esetben, vagy talán soha nem ment vissza az egész nemzetség alapítójáig; azok, akiről a nemzetségek neveiket vették s akiről a szerte ágazott családok mint birtokaik közös hagyományozóira hivatkoztak, majdnem mind a címerviselést megelőző időben éltek. Nem szenved tehát kétséget, hogy a legtöbb nemzetségi címér a XIII. század folyamán, nem egy pedig éppen csak a XIV. században jött létre, mint valamely nemzetség egyik kiváló tagjának személyi jelvénye, melyet a vérrokonság főleg azért tett magáévá, hogy vele a nagytekintélyű rokonhoz való kapcsolatát mutassa.”¹²

E meghatározással kapcsolatban két dologra kell röviden kitérnünk kiegészítésként. Az egyik a nemzetségi címerek megkülönböztetése a későbbi családi címerektől, a másik pedig a nemzetségi címerek eredete. Az utóbbival kezdve megállapíthatjuk, hogy a honfoglaláskori, állami-politikai funkciót betöltő ún. ősnemzetségek és a XIII. századtól a „de genere” kifejezéssel összekötött „oklevelés” vagy „úri” nemzetségek, *genusok* közti különbségekre már rámutatott a történetírás,¹³ de a köztük lévő lehetséges kapcsolódási pontok közül épp a XIII. századi *genusok* címerválasztása jelenthet vékony, de fontos szálát.¹⁴ Hasonló jelenség figyelhető meg az advena nemzetségek esetében is. Győrffy mutatott rá a nyugateurópaihoz hasonló címerábrázolásaikra is.¹⁵ Mivel pedig számos advena nemzetség az európai címerhasználat kezdete előtt telepedett meg Magyarországon (Balog, Gutkeled, Héder, Hontpázmány, Rátót) ez csak úgy képzelhető el, ha eredeti hazájukból való származás tudata befolyásolta címerválasztásukat. (Akár ún. „preheraldikus” jelvények, akár csak a rokoni kapcsolatok formájában.)

Maga a nemzetségi címer szorosan kapcsolódik a nemzetség fogalmához és így a XIII. századhoz. Köztudomású, hogy a nemzetségek felbomlása ágakra és családokra a XIV. században már előrehaladt, és a nagyjából ekkortól fennmaradt címeres emlékek már a felbomlott nemzetség utó-

dainak, a családoknak a címerét mutatja. Nemzeti címerekről tehát a XIV-XV. században csak akkor beszélhetünk, ha a nemzetség szétágazó családjai többé-kevésbé következetesen ragaszkodtak a címert felvevő ősi jelvényéhez.¹⁶ Ha tehát a XIV-XV. században ugyanabból a nemzetségből származó családok esetleg más címereket használnak, akkor ezeket már családi címer elnevezéssel kell illetnünk. Joggal felvethető azonban a kérdés, hogy ilyen esetben helyreállítható-e az eredeti nemzetségi címer, egyáltalán volt-e ilyen? A választ a különböző családok vagy nemzetségi ágak címerhasználatára jellemzőségeinek és különbségeinek feltárása után adhatjuk meg. Mégpedig aszerint, hogy több család használ-e azonos jelvényt és egyes családok térnek-e el ettől, azaz a régi nemzetségi címertől,¹⁷ vagy pedig a különböző családok más-más jellegű címerkompozíciót viselnek, mint pl. az Ákos nemzetség családai a XIII-XV. században. Van-e értelme az Ákosok ősi nemzetségi címere után kutatnunk, amikor a források tanúsága szerint a nemzetségi ágak címerhasználatára jelentős eltéréseket mutat. A kérdésre a válasz a nemzetségnek a társadalomban betöltött helyében és történetében rejlik.

Az Ákos nemzetség eredete az írott források alapján a XII. század elejéig vezethető vissza. Krónikás adat tanúskodik arról, hogy Ákos nb. Moynolth 1132-ben a királyi udvar előkelője volt, Kinamos görög történetíró pedig egy Akuses nevű, az 1128. évi eseményekben szerepet játszó személyt a magyarok egyik leghíresebb emberének nevezi. Ákos nb. Ákos mester, az V. István-kori gesta szerzője művében saját nemzetségének, valamint a Bórnak és az Abának is kiemelkedő helyet biztosít a magyarok korai történetében. Kifejti, hogy ezek a nemzetségek a hét vezér utódaival származás tekintetében egyenlőek, ők is saját tettségük szerint szereztek maguknak szálláshelyet Pannóniában. A tendenciózusnak tűnő beállítást igazolja az, hogy az Abák eredete biztosan visszavezethető legalább a X. századig, és mindkét nemzetség igen korán – XII. század – megkezdte a különböző ágakra való felbomlását. Az Ákos nem a XIII. századra hat főágra oszlott, amelyeket csupán a „de genere Akus” megjelölés kötött össze és amelyek már sosem léptek fel egységes nemzetségként. A nemzetség török eredetű neve,¹⁸ korai szétterjedése és területi elkülönülése,¹⁹ XII. századtól adatolt kiemelkedő politikai működése,²⁰ XIII. századi történeti tudata²¹ mind arra mutat, hogy igen régi eredetű nemzetséggel van dol-

gunk.²² Mivel pedig a többi ugyancsak régi és előkelő genusból származtatott nemzetségeknek (Aba, Becse-Gergely és Dorozsma, Csák, Tomaj stb.) megállapítható a nemzetségi címere,²³ jogos az igény arra, hogy az Ákosokét is felkutassuk, rámutatva a nemzetség tagjai által használt címerváltozatok okaira is.

Az alábbiakban következő gondolatmenet a szakirodalomban a nemzetségi címer szempontjából eddig felmerült és gyanúba hozott egyes címerelemek módszeres számbavétele mentén halad, újra átgondolva a mellettük és ellenük felhozott érveket, utalva a magyar heraldikában felbukkanó egyéb előfordulásaira is.

A tolldíszek

A címerhasználat tekintetében problémamentes nemzetségek mellett az Ákos nb. családok címereinek közös motívumait fellelve eleinte a tollak és a kettőskereszt jött számításba, mint nemzetségi címer. *Bárczay Oszkár* szerint – mivel a kettőskereszt méltósági jelvénynek tekinti – az Ákos nb. családoknál a kakas- vagy struccotoll a régiebb (a kettőskereszt pedig az újabb) címertípus. Azaz, bár nem mondja ki, de azt sejteti, hogy talán ez a nemzetségi címer.²⁴ Helyesen vette észre *Bárczay*, hogy valóban több nemzetségbeli személy pecsétjén és sírkövén szerepelnek tollak különböző variációkban. Ha csak végigtekintünk a tanulmány végén összeállított katalóguson, látható, hogy *Ernye fia István* – talán mindkét – pecsétjétől kezdve (Kat. 3.1 és 3.2), *Bebek Imre* országbíró nagypecsétjén át (Kat. 12.1) az álmosdi *Csirék* két pecsétjéig (Kat. 24.1 és 25.1) előfordulnak a tollak. Hasonlóképpen a már idézett *Bebek*-,²⁵ valamint *Csetneki-sírköveken* is.²⁶ Alkalmazásuk azonban nem következetes, a kettőskeresztnek nem elmaradhatatlan kellékei. Funkciójukat és eredetüket azonban csak úgy érthetjük meg, ha a nemzetségi keretből kiszakadva a többi korabeli úgyszintén tolldíszes címeres emlékekkel vetjük össze őket.

Érdemes felsorolni a legkorábbi tolldíszes pecsétek tulajdonosait: *Mihály zólyomi ispán* (1272),²⁷ *Aba nb. Péter tárnokmester* (1281),²⁸ *Héder nb. János szlavón bán* (1285),²⁹ *Bald kamaraispán* (1291),³⁰ *Devecseri Márton alországbíró* (1295),³¹ *Ákos nb. Ernye fia István országbíró* (1299) és *nádor* (1311) (Kat. 3.1 és 3.2), *Brebiri Pál szlavón bán* (1300),³² *Igmánd nb. Lőrinc erdélyi vajda* (1304),³³ *Babonics István comes* (1308),³⁴

Héder nb. Benedek comes (1312),³⁵ Babonics János (1316),³⁶ Donch zólyomi ispán (1328, 1335),³⁷ Szécsenyi Tamás erdélyi vajda (1339).³⁸ Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tolldísz a XIII. század 70-es éveiben tűnik fel a pecséteken, mint az öt hordozó sisak dekoratív ékessége. Elsősorban tehát a csatában forgoló lovag sisakjához kötődik. Egy lépéssel megtoldva ezt, talán gyakorlati hadvezetési funkciót, katonai „rangjelzést” is sejthetünk mögötte. Mindenesetre sokat mond, hogy – István első pecsétjét is ide számítva – a két nem sisakon szereplő tolldísz a koraiak közé tartozik és számarányukat tekintve kivételnek tekinthető. *Vajay Szabolcs* már rámutatott arra, hogy ezek a tollbóbitás sisakdíszek vagy ernyők még korántsem tekinthetők a figurális sisakdíszekkel azonos funkciójú, „társadalmilag intézményesített szimbólumoknak”, hanem tulajdonképpen ezek elődjai voltak.³⁹

Már e néhány pecsét alapján is felvázolható a fejlődés menete és kizárható az, hogy a tolldíszek bármilyen nemzetségnél nemzetségi címerként funkcionálhattak volna eredetileg. A pecsétek többségén ugyanis a tolldísz a sisak részeként, a legtöbbször pajzsban ábrázolt nemzetségi vagy hatalmi jelvény mellett tűnik fel és egyetlen esetben sem hozható kapcsolatba a tulajdonos nemzetségi címerével. A pecséten való megjelenésüket a sisakpecsétek és sisakdíszek történetének részeként kell értelmeznünk, hiszen az igazi sisakdíszek („oromdíszek”) elterjedésével az 1320-as évektől majdnem teljesen eltűnnek a pecsétekről. Majdnem, mivel az Ákos nemzetség említett pecsétjein kívül még a Rátót nemzetségnél is előfordulnak a későbbiekben. Szerencsére a Rátótóké az egyik legtöbbet és legalaposabban tárgyalt nemzetségi címerek egyike, így biztosan tudható, hogy a XIV. századi eredetű pávatollforgó kedvelt dísz volt náluk, általános sisakdíszként funkcionált a nemzetség több tagjánál, de náluk sem volt a nemzetségi címer (hársfalevél) elmaradhatatlan kelléke.⁴⁰ Valamilyik ősök felvette, mint személyi jelvényt, amit aztán utódai is átvették. Hasonló jelenség történt az Ákos nemzetségnél is. Ernye fia István a korabeli heraldikai divat hatására lovagsisakját nádori pecsétjére vésette (a toll talán már első pecsétjén is szerepel sisak nélkül), ami a többi tolldíszes sisakpecsétek társaságában biztosan nem tekinthető nemzetségi címernek. Az Ákos nemzetség többi ágánál (Bebek, Csetniek, Csirék) felbukkanó tolldíszek a kettőskeresztet díszítik, így ennek részeként alább kerülnek szóba.

A kettőskereszt

A nemzetségi címerek kutatásának első eredményes tudósa, *Csergheő Géza* állapította meg, hogy a kettőskereszt tekinthető az Ákos nemzetség címerének, mivel a XIV-XV. századi emlékeken a címerpajzsokban határozottan ez az ábra jelenik meg. Varjú Elemér is hasonló álláspontot képviselt, még Csoma munkájának megjelenése után is.⁴¹ Tekintható-e tehát az Ákosok címerének a kettőskereszt?

A pelsőci Bebek, Csetneki és álmosdi Csire családok XIV-XV. századi pecsétjein és sírkövein, amennyiben ezek pajzsot is ábrázolnak, azaz nem sisakpecsétek, abban kivétel nélkül mindig kettőskereszt látható, néha tollakkal, néha anélkül. A tucatnyi példa alapján joggal gondolhatjuk azt, hogy ez a keresett nemzetségi címer. A bökkenő az, hogy a nemzetségből ez csak három család és van három ága a nemzetségnek – ráadásul ebből kettő XIII. századi emlékekkel bír –, amelyet figyelmen kívül kell hagynunk ehhez a koncepcióhoz. A nemzetség ún. Ernye-ágától a régebbi irodalom is ismert két pecsétet – ráadásul a nemzetség két legrégebbi címeres emlékeként –, ezt azonban mind a kettőskereszt mellett érvelő *Csergheő* és *Varjú*, mind a halat kimutató *Csoma* jelentségéhez képest kevesebbre értékelte. Az ún. Mikcs-ágtól ők még nem ismertek értékelhető címeres emlékeket és a Moys-féle pecsétet sem számíthatják még az Ákosok címerei közé. A keresztet pedig nem fogadhatjuk el addig a nemzetségi címernek, amíg nem magyarázzuk meg, hogy a nemzetség legrégebbi, azóta hatra bővült pecsétjein miért van más is a mezőben.

A kettőskereszt időrendben a hatodik pecséten tűnik fel először, Ernye fia István 1311-es nádori pecsétjén (Kat. 3.2). Helyesen állapította meg *Csoma*, hogy ezt István, más országbárok mintájára „kétségtelenül nádori méltóságának jelzésül” vésette rá második pecsétjére.⁴² Tudjuk, hogy Ákos István tagja volt annak a néhány báróból álló körnek, amelynek tagjaival a király 1298-99 folyamán szövetséget kötött a tartományurak ellen.⁴³ Feltűnő, hogy eme „hú és familiáris” bárók pecsétjein szerepel a királyi címerből átvett sávozott pajzs – egyetlen kivétellel –, mint méltósági jelvény, ezáltal is kifejezve a királlyal való „familiárisi” kapcsolatukat.⁴⁴ Ernye fia István első, 1299-es országbírói pecsétjén (Kat. 3.1) még nem szerepel a kereszt. Néhány évvel később vésetett nádori pecsétjén azonban már igen, heraldikailag aláren-

delt helyen. Úgy vélem, közel járunk az igazsághoz, ha ebből arra következtetünk, hogy az „utolsó aranyágacskaival” való megkülönböztetett kapcsolat révén ve(he)tte fel István címerébe a kettőskeresztet és vésette új hivatali pecsétjére. A rokonság aztán tőle vehette át, a közös eredet tudata lehetővé tette, hogy elterjedjen az őseire büszke, nemzetségbeli tagok között.

A XIV. században István nádor fiainak bukása után a Mikcs-ághoz köthető Elek ungi ispánál találkozunk legközelebb a kettőskeresztrel, egy eddig ismeretlen, 1327-es pecsétörödékén (Kat. 6.1). Őt követően Bebek György 1371 után készült sírkövén,⁴⁵ majd pedig minden olyan (Bebek, Csetneki és Csire) címeres emléken előfordul, amelyiken pajzs is van (Kat. 12.1; 13.1; 16.1; 17.1; 18.1; 19.1; 20.1; 21.1; 22.1; 24.1; 25.1).⁴⁶

A Bebek, Csetneki és Csire családok kettőskeresztes címerpajzsának megszilárdulásában közreműködhetett a Bebekeknek az Anjou- és Zsigmond-kori politikai életben betöltött fontos szerepe is. I. Lajos uralkodása alatt a Bebekeket többször említik királyi zászlótartóként. Bebek István hősiességét a Dubnici krónika is kiemeli, amikor 1352-ben a litvánok elleni hadjárat során Belz vár ostromakor a legváltásosabb helyzetben is becsülettel védte a királyi zászlót. István, ezúttal testvérével, Györggyel együtt 1357-ben is szerepel zászlótartóként, majd György fia, Bebek Detre tűnik fel ugyanebben a tisztségben már Zsigmond alatt, 1387-ben.⁴⁷ Az Ernye fia Istvánnál felbukkanó, eredetileg hatalmi jelvény átkerült a nemzetség más ágainak tagjaihoz is, és mivel több generáción keresztül többször a Bebekek gondjaira volt bízva a kettőskeresztes királyi zászló, ez elősegíthette, hogy végleg kollektíve részesedtek belőle. Így az Ákos nemzetségből eredő e három családnak családi címerévé vált.

A kassai dóm szentségházán 1471 körül készült címerábrák között az országcímerhez színeiben is igazodó kettőskeresztes ábra a különböző családi címerek között nem lehet más, mint a Bebekek címere.⁴⁸ Teljes címerüket a XV. században csak a sisakdísz különböztette meg az ország címerétől. Mindez ezeknek a családoknak – és általuk valószínűleg az egész nemzetségnek – akkora tekintélyt jelenthetett, amelyet mai fogalmainkkal nehezen tudunk körülírni. Előfordul másoknál is, hogy a méltóságjelölő szimbólumot a tisztségviselő főúr utódai is használják,⁴⁹ de a kettőskereszt kizárólag az Ákos nemzetség említett családjainál lett családi címer is. Mivel az oly távoli rokonok,

mint a Bebekek és a Csirék is ezt viselték pajzsikban, joggal gondolhatta Csergheő, Bárczay és Varjú is, hogy ez volt a nemzetség címere a királyi címerből való nyilvánvaló eredet ellenére is. Anynyiban mindenképpen igazat kell adni nekik, hogy a XIV. századtól a keresztet saját címermotívumként (tehát már régen nem hatalmi jelvényként) viselő családok gondolhatták, hihették azt, hogy a kettőskereszt oly régi, hogy ez volt a nemzetség legrégebbi közös címere. Meg kell különböztetnünk tehát a címerelem tényleges történetét, a hozzá később kapcsolódó tudattartalomtól. Elfogadhatnánk a kettőskeresztet XIII. századi eredetű nemzetségi címernek, ha nem lenne más, ami megzavarná ezt a képet. A gondot ezzel kapcsolatban az Ernye-ághoz köthető legkorábbi pecsétek jelentik, amelyeken egyáltalán nincs kettőskereszt, ellenben van vagy egy tarpajzs, vagy pedig tarpajzs és madárszárnyak. Nem tudom elképzelni a kettőskeresztet az eredeti nemzetségi címernek, mert évhez köthető felvételét megelőző pecséteken más van, amikor pedig szinte minden méltóságviselő főúr pecsétjére rákerült valamilyen formában az illető nemzetségi címere. De a nem a kettőskereszt, mert ez 1298 utáni átvétel, akkor mi volt a nemzetség ősi címere?

A halak és a női fej

Csoma, miután a fenti lehetőségeket elvetette, a maradék címerelemeket: a Bebekek sisakdíszét (a női fej köré ívelő halakat) szerkesztette össze Ernye fia István pecsétjeivel. Gondolatmenetét arra a heraldikai jellegzetességre alapozta, amely szerint a sisakdísz legtöbb esetben a címerpajzs ábráját, vagy annak egy részét ismétli.⁵⁰ Eszerint az ősi nemzetségi címer pajzsában eredetileg a Bebek sisakdíszben levő halak voltak, de ezeket kiszorította a királyi címerből átvett hatalmi jelvény, a kettőskereszt és heraldikai párhuzamokkal alátámasztva feltételezte, hogy a címerpajzs eredeti ábrája ugyanaz volt, mint a sisakdísz halai. Mivel pedig Ernye fia István két pecsétjének kisebb, ún. boglárpajzsa is üres, valószínűleg itt voltak a halak, amelyek később lekoptak a pecsétről.⁵¹ Ezzel az elképzeléssel szemben a következő kétségek merülhetnek fel: 1. Nyom nélkül eltűnhettek-e a halak Ernye fia István mindkét boglárpajzsáról? 2. Kiszoríthatta-e a nemzetségi jelvényt a kettőskereszt a pajzsból, azaz következtethetünk-e a XIV. századi sisakdíszből az eredeti

pajzsbeli címeralakra, a nemzetségi címerre? Az első kérdésre csak a következő fejezetben adódik felelet a maga helyén, de kétségeinket már tökéletesen igazolja az utóbbira adott válasz is.

Vajay Szabolcs 1969-ben meggyőzően cáfolta Csomának azt a módszerét, amely alapján minden nemzetségi címert kezdettől fogva teljesnek tekintett (pajzs, sisak, sisakdísz). Vajay kimutatta, hogy a sisakdíszek csak a lovagi tornák megjelenésekor, 1318 után jelentek meg és szaporodtak el a magyar heraldikában, I. Károly király személyes kezdeményezésére.⁵² A XIII. századi címereket tehát nem szabad heraldikailag teljessé tennünk, mert eredetileg nem voltak azok. A hal tehát nem lehetett ott az ősi sisakdíszon, mert akkor még nem volt sisakdísz, és ezért egyáltalán nem valószínű, hogy eredetileg is a pajzsban volt, mielőtt a kettőskereszt ki nem szorította. Ezzel Csoma hipotézisének egyik oszlopa összedőlt. De, mielőtt a másikat is kiütnénk, legyen szabad egy rövid kitérőt tenni, hogy megtudhassuk, mikor, honnan és hogyan kerültek a Bebekek sisakjára a halak, bebizonyítva ezáltal ősi eredetük valószínűtlenségét.

1347-ben tűnik fel először egy Heves megye által kiállított oklevélen, az ispán, Bebek István pecsétjén (Kat. 9.1). Ettől kezdve az összes Bebek-pecsét és -sírko elmaradhatatlan része volt a (többnyire koronás) női fej kétoldalán nyakához illesztett félkörben hajló halakkal, néha teljes címer részeként, máskor önállóan, sisakpecsétként (Kat. 9.-tól a 22. sz.-ig).

A sisakdísz az első Anjou-kori lovagi torna (1318) és az 1347-es első megjelenése közti időben került a helyére. Bebek Domokosról csak annyit tudni, hogy 1328-ban I. Károly dícsérte, mivel kezdettől fogva vele tartott. Hamarosan meg is halt, így nem valószínű, hogy sokat forgolódott lovagi tornákon, ez inkább a fiatalok dolga volt. István és György nevű fiai Károly halála után (1342) kezdik meg fényes karrierjüket, bejutottak a királyi udvarba, ahol nagy befolyásra tettek szert.⁵³ Valószínűleg a király ekkor ajándékozta meg őket egy jóvágású oromdíszsel.

A kizárólag Bebek és Csetneki címereken (a két eddig ismert álmosdi Csire pecséten nincs sisakdísz) előforduló sisakdísz két részből áll, úgymint a félkörívben hajló halakból és az általuk közrefogott koronás női fejből. Ez utóbbi egy 1699-ben állított sírko alapján önállóan is jelölt lett az Ákos nemzetség címeréért folytatott „küzdelemben”. Petrichevich Horváth Emil a küküllőszéplaki unitárius templomban levő, a templom alapításának

emlékére készített címeres és feliratos kövön megtalálta az Ákos nemzetségnek egy igen korán Erdélybe, Hunyad megyébe szakadt ágától származó Folti családnak a címerét, amelyben a – Bebekek sisakdíszeként ismertté vált – női alak látható. Mivel pedig – érvel a szerző – az ág elkülönülése a XIII. század vége felé következhetett be, ez őrizte meg egyedül eredeti tisztaságában a nemzetség címerét.⁵⁴ A szerző érvelésének leggyengébb pontja nem is az, hogy egy XVII. századi adatból következtet vissza több századdal, amikor pedig a XIII-XIV. századból is viszonylag sok címeres emléket ismerünk, hanem az, hogy figyelmen kívül hagyja, hogy a női törzs magyar heraldikában betöltött szerepe igen jól összeállítható a párhuzamok alapján. Ez pedig meggyőz bennünket arról, hogy a női törzset a XIV. századnál nem lehet korábban szerepeltetni.

A Forgách család II. Lajos királytól származó címeradományára alapján – amelyben egy koronás női alak a főcímeralak – szintén azt hihetnénk, hogy ez az ág őrizte meg a Hont-Pázmány nemzetség ősi címerét, ha nem ismernénk pontosan a női alak címerbe kerülésének történetét. A család őse, Hontpázmány nembeli Tamás nyitrai és barsi ispán 1299-es pecsétjének mezejében egy holdsarló látható, amely a nemzetség egyik címerleme a csillag mellett. Forgách Péter 1413-as sisakpecsétjén a holdsarlók – mert időközben az eredeti címermotívumot megkésztették – egy női alak halántékához illetve találhatók, sisakdíszként. Az ezt követő címeres ábrázolásokon a holdsarlós női alak lekerült a pajzsba és ott állandósodott is a sisakcímer divatjának elmúltával. II. Lajos 1525-ös, a gimesi Forgáchok számára adott címeradományára már egyértelműen mutatja, hogy a női alak lett a főcímeralak, az eredeti nemzetségi jelvény pedig mellékmotívummá alakult. A XVI-XVII. században aztán végleg eltűntek a holdsarlók, a női törzs pedig egyre növekedett, sőt a család még egy mondát is költött mellé, miszerint Mária királynétől kapták, mint annak képmását.⁵⁵ Az eredeti címer így alakult át az évszázadok folyamán, és nagy valószínűséggel az is megállapítható, hogy a női alak mikor kerülhetett a család címerébe. Számbavéve a Forgáchok őseit, rögtön feltűnik a XIII. század végén élt és a politikai életben fontos szerepet játszó Tamás nyitrai ispán testvérének, Andrásnak a fia, Miklós, aki azt a Bebek Annát vette feleségül, aki nagynénje lett a későbbi országbárokknak, Bebek Istvánnak és Györgynek. Miklós – aki 1349-ben Bebek István-

nak és Györgynek makovicai alvárnagya volt. unokái már a királyi udvarban forgolódtak. Balázs (+1386) 1382-től pohárnokmester volt, János (+1396) pedig nyitrai alispánság (1379) után 1382-88 között szintén tagja volt az aulának. Életrajzának számunkra legfontosabb tényezője, hogy Bebek István fiának, Lászlónak a familiárisa volt.⁵⁶ A Bebek rokonság lehetett talán a közvetlen hatás, ami miatt ők is felvették a divatos női alakot a XIV. század második felében, hogy ősi címermotívumokat megduplázva „tartsa”. Ez idővel feledésbe merült, a holdsarlós női alak „alászállt” a pajzsba, ahonnan a női fej kiszorította a nemzetségi jelvényt.

Úgy vélem helyes Csomának az a megállapítása, miszerint a női törzs ezeken a XIV. századi címereken, illetőleg eredetileg sisakdíszeken ún. segédsisakdísz volt, amely a sisakdísz főalakjának (a Bebekeknél a halak, a Forgáchoknál a holdak) a plaszticitását volt hivatva elősegíteni.⁵⁷ A technikai megoldás kényelme mellett azonban nem szabad elfelejtenünk az esztétikai szempontokat sem, ugyanis ezek a sisakdíszek szebben mutattak egy koronás női fej (mondjuk szűz) társaságában, mint önmagukban. A XIV-XV. században igen kedvelt alak volt ez a különböző oromdíszek sisakra való erősítésénél, és az már a heraldikai fejlődés egyik sajátossága, hogy miként válik uralkodóvá a pajzsban, miként válik főcímeralakká. Eredeti funkcióját azonban nem szabad elfelejtenünk, mert támpontul is szolgál egyes nemzetségi címerek meghatározásában.

A női alak, mint segédsisakdísz előfordul még a Baksa nembeli Soósok címerében,⁵⁸ Bernardo Monelli síremlékén,⁵⁹ önállóan főcímeralakként özdögei Besenyő Pál pecsétjén.⁶⁰ Az Újlakiak⁶¹ és a valószínűleg velük közös eredetű gordovai Fancsok címere⁶² pedig kézenfekvő analógiaként szolgál a Bebek-címerhez.

A XIV. század közepén élt, köznemesi származású Kont Miklós nádornak az apja, Tót Lőrinc királyi zászlótartó, majd tárnokmester töredékes sisakpecsétjén láthatjuk először a későbbi Újlaki hercegek ismert sisakdíszét, a női törzset két oldalon szárnyakkal.⁶³ De ugyanez a kompozíció jelenik meg későbbi, tárnokmesteri pecsétjén is.⁶⁴ Fia, Kont Miklós az örökölt oromdísz teljes címerre egészítette ki azáltal, hogy – valószínűleg – erdélyi vajdaként felvette a királyi címerből a sávozott pajzsot, amely később családi címer lett.⁶⁵ Mindkét család (Újlaki és Bebek) címerválasztása megegyezik abban, hogy eredetileg csak sisakdíszük

volt (valószínűleg királyi adomány), amelyhez a királyi címer egy-egy elemét választották (kapták) a pajzsba. A Bebekek saját nemzetségbeli rokonuk címeréből, az Újlakiak az ősök hatalmi-hivatali jelvényéből örökítették generációról generációra.⁶⁶ A különbség annyi, hogy az Újlakiak köznemesi őseinek valószínűleg nem is volt nemzetségi címere (esetleg a szárnyak utalhatnak rá), hatalmukat a XIV. század új arisztokráciájának tagjaiként alapozták meg, míg a Bebekek egy nagy múltú nemzetség egyik ágának kiemelkedői, és eredeti nemzetségi címerük jobban nyomon követhető.

Remélhetőleg az elmondottak elfogadhatóvá teszik azt a megállapítást, hogy a legkorábban a XIV. században a lovagi tornák által elterjesztett sisakdíszeken megjelenő és eredetileg az „igazi” oromdísz kiemelését célzó női alak nem lehetett az Ákos nemzetség XIII. századtól „eredeti tisztaságában” megőrzött címere és a hal sem, amelynek XIV. század közepi – kizárólag sisakdíszeken való – megjelenése egyáltalán nem támasztja alá, hogy az ősi címer ábrája lett volna. De ha sem a tolldíszeket, sem a kettőskeresztet, sem a halakat, sem a női alakot nem tudjuk adatokkal felvértezve a XIII. századi nemzetségi címer pajzsára vetíteni, akkor mi lehetett ott?

A tarpajzs és a „fehér sólyom”

Csoma másik, a halas nemzetségi címer mellett – bár igaz, hogy csak közvetett – érvét nem érintettük még. Azt, hogy Ernye fia István mindkét pecsétjének kisebb, ún. boglárpajzsa is üres, és az „alig tételezhető fel, hogy ezen címerpajzsok eredetileg is üresek lettek volna. Valószínűbb, hogy az idők folyamán a gyakori ide oda surlódás következtében koptak le róla a címerképek, melyek a pecsét legkiállóbb részei voltak” és ezek a címerképek Csoma szerint a hal(ak) lett(ek) volna.⁶⁷ Lehettek-e István országbírói és nádori pecsétjén a kisebb pajzsban a halak, amelyeken ma semmiféle ábrázolás nyomai nem vehetők ki?

1. Ákos István országbírói pecsétje olyan oklevélén függ, amelyen ma összesen 17 pecsét található és szinte valamennyi ép, nem rongált (amelyek elmosódtak, azok pedig a pecsétnyomó elmozdulása miatt olyanok). Lehetetlennek tartom, hogy pont éppen erről a pecsétről mosódott volna le a címerábra, a többiről pedig nem. 2. Ugyanerről a pecsétről még egy lenyomatot ismerünk István hasonló nevű alországbírójának oklevelén,

amelyen a kisebb pajzsban ugyanúgy nincs ábrázolás (Kat. 3.1). 3. Ismerjük István apjának, Ernye bán alországbírójának a pecsétjét is 1269-ből, amelynek boglárpajzsa szintén üres (Kat. 2.1). Az Ernye-ág fennmaradt hat darab ma is tanulmányozható pecsétlenyomata közül négynek a boglárpajzsa üres, kettőn pedig madárábrázolás nyomai vehetők ki (Kat. 4.1). Mindez teljességgel kizárja annak a lehetőségét, hogy ezeken a pajzsokon a hal lett volna, mint nemzetségi címerábra.

Ellenkezőleg, a pecsétek épp azt bizonyítják, hogy a boglárpajzsok eredetileg is üresek voltak. Azaz a következetesen pajzsalakú pecséteken kiemelnek egy ábrázolás nélküli, de nyilvánvalóan valamilyen mázú kisebb pajzsot.

A nemzetségi címer története szempontjából az egyik legfontosabb pecsét, Ernye fia István már többször említett, 1311-es nádori pecsétje (Kat. 3.2). Érdekes egy kicsit alaposabban szemügyre venni ennek a pecsétnek a szerkezetét, értelmezni a különböző címerelemeket, hogy közelebb kerüljünk egyrészt magához a tulajdonoshoz – hisz a pecsétábrára épp azokat a dolgokat mondja el róla jelképekben, amiket ő közölni akar a külvilággal – és ezáltal a keresett nemzetségi címerhez. A pecsétmező közepét, központi helyét az említett színes vagy fémes pajzs foglalja el, amelynek legkorábbi ábrázolása az 1269-es pecséten látható (Kat. 2.1). Fölötte, mintegy sisakdísz gyanánt egy tollbóbitás-sisakos férfiképmás látszik, amely a pecséttulajdonos portrészerű ábrázolása. Ez a fej egy több évtizedes folyamat egyik állomása, amely a főúr személyes szimbólumainak (pl. tolldíszek) felbukkanásától az arc élethű megjelenítéséig vezet.⁶⁸ Ezért ezt István nádor személyes jelvényének tekinthetjük. A kispajzs alatt megjelenő kettős kereszt eredetéről, funkciójáról és későbbi pályafutásáról már volt szó. Most röviden csak annyit, hogy ezen a pecséten még kizárólag mint hatalmi-méltósági jelvény szerepel. A boglárpajzsot kétoldalt egy-egy madárszárny határolja, amelyek bravúros kompozícióban mutatkoznak, ugyanis a sisakos férfiképmás szárnyas pajzstaróként is értelmezhető. Csoma helyesen gondolta, még a halat kikövetkeztető gondolatmenete előtt, hogy „e sasszárnyak vonatkozásban állhatnak ősi címerekkel, de ezt már mai nap tisztázni nem vagyunk képesek”.⁶⁹ Egy régóta ismert, de a tulajdonos családi hovatarozását illetően eddig nem tisztázott pecsét, egy új sírkő és néhány genealógiai láncszem megerősíti azt a feltételezést, hogy ezek a szárnyak kapcsolatban vannak a nemzetségi címerrel.

Engel Pál hívta fel a figyelmemet az Ákos nemzetség leszármazását illetően arra az 1322-ből származó adatra, amely bizonyítja, hogy az I. Károly király ellen lázadó erdélyi birtokos, Moys fia Moys a nemzetséghez csatolandó.⁷⁰ A rendelkezésünkre álló töredékes adatok ellenére Moysról tudjuk, hogy az 1310-es években a legszűkebb bárói réteghez tartozott, azaz tartományúr volt.⁷¹ Előkelő rokoni kapcsolatai (Borsa Kopasz lányát vette feleségül)⁷² és az a tény, hogy 1320-ig ellen tudott állni a király többszörös támadásainak, kétségtelenné teszi, hogy birtokait és befolyását tekintve a legnagyobbak közé tartozott. Ez pedig akkoriban nem ment egyik napról a másikra, és feltételezhető, hogy hasonlóan befolyásos szülőikkel, nagyszülőikkel kellett rendelkeznie. Ősei tehát az utolsó Árpádok arisztokráciájához tartoztak, hasonlóan az I. Károlyval szembe forduló többi bárófi (Ernye fia István fiai, az Amadéfiak stb.) elődeihez. Végül is szerencsés helyzetben vagyunk, mert tudjuk az apja nevét (Moys), aki nyilvánvalóan erdélyi nagybirtokos és báró lehetett. A késő Árpád-kor arisztokratái között a Moys név (a Mózes rövidült formája) leginkább a darói Majosok őseinél fordult elő, és csupán egyetlen személy marad, aki azonosítható az erdélyi lázadó apjával. 1298-99-ben a királynő tárnokmesterét Moysnak hívták.⁷³ *Pauler* szerint ő azon Miklós comes fia, aki 1301-ben egy Bács megyei földjét sponzusának adta.⁷⁴ Valószínűbb, hogy Moys tárnokmester azonos azzal az Albert fia Moys magisterrel, akit a tanúskodó bárók között (baronibus) említ a budai káptalan három 1296-os oklevele.⁷⁵ Tisztségét nem említik, csak bárói státuszát, valószínűleg a királyné környezetéhez tartozott, és ezidőtájt nem viselt hivatalt.⁷⁶ 1300 után nem hallunk róla, talán meghalhatott. Ezt az azonosítást megerősíti, sőt mondhatni, hogy kétségtelenné teszi az erdélyi káptalannak egy 1278-as oklevele. Eszerint a káptalan előtt Albert magister fia Moys comes, testvérei, János és Acus nevében is a Kisküküllő melletti Dicsőszentmárton nevű vásárolt földjét hű szolgálatai jutalmául Pál nevű serviensének adja 50 márka fizetése ellenében.⁷⁷ Így Albert fia Moysra valamennyi feltétel illik. Rangját tekintve árulkodó az ő comes, apja magister címe, valamint az, hogy serviense van, tehát a nagyúrak közé tartozott. Megtudjuk, hogy erdélyi birtokos (bár csak vásárolt birtokáról esik szó)⁷⁸ és az Ákos nemzetséghez való tartozását elárulja testvérenek a neve.

Mivel tehát bizonyos, hogy a lázadó Moys apja, Albert fia Moys királynéi tárnokmester az Ákos

nemzetséghez köthető, nézzük meg mit ábrázol pecsétje (Kat. 5.1). Véleményem szerint a pecsétmezőben ábrázolt, széttárt szárnyú madár az Ákos nemzetség totemből lett címerét ábrázolja, a nemzetség nevéből kikövetkeztethető „fehér sólymot”. Ernye fia István és Moys pecsétjét összehasonlítva azonnal feltűnik az azonos kompozíció. István országbíró pecsétjén a madár feje ugyanolyan, mint Moysén, csak a szimmetria kedvéért megkétszerezték, a madár teste helyén pedig a tarpajzs van, a szárnyak is azonos elrendezésben találhatók. Ennek az eredeti címernek a részei jelentek tehát meg Ernye fia István pecsétjein és tűnt fel „eredeti tisztaságában” egy eddig még nem említett Ákos nembeli ággnál, Mikcs bálnál és leszármazóinál.⁷⁹ Csoma nem használta fel Mikcs több lenyomatban is, bár nagyon rongáltan fennmaradt, de azért értékelhető báni pecsétjét (Kat. 7.1), amelyben négyes karéjban jobbra döntött címerpajzs van. A pecsétek közepe kitörött, így csak következtetni lehet arra, hogy a pajzsos sisak lehetett. Szerencsére a sisakdíszből már maradt némi nyom, az egyik oldalt a szárnyak kivehetők, a felső karéjban egy korona, viszont mindkét lenyomaton látszik. Nem nehéz megállapítani, hogy egy koronás madár volt a sisakdísz, széttárt szárnyakkal.

Ugyanez a madár jelenik meg egy sírkőtöredéken, amely egyetlen szakirodalmi utaláson kívül még közöletlen. A töredék a budavári Szent János ferences templom átadásakor került elő, és egy kiterjesztett szárnyú koronás madár szerepel rajta a kompozícióból következtethetően sisakdíszként. A felirat töredéke szerint bizonyos Mikcsé volt, és Lövei Pál szerint a XIV. század végén készülhetett.⁸⁰ Egyetlen Mikcs nevű főurat ismerünk, aki ez időben fejezte be földi életét, Mikcs bán fiának: Prodavizi Ákosnak 1395-ban utód nélkül meghalt egyetlen fiát.⁸¹ Az övé volt tehát a sírkő, amelynek további töredékeiből biztosan helyre lehetne állítani a teljes címert, amelynek pajzsa vagy Mikcs bánéhoz hasonlóan üres, vagy apja fennmaradt és csak címerpajzsot ábrázoló pecsétjéhez hasonlóan harántnegyedelt volt (Kat. 8.1). A Mikcs-ág címerhasználatának jellegzetességeként tehát leszögezhetjük, hogy náluk érvényesül az a heraldikai törvényszerűség, hogy a nemzetségi címerrel rendelkező családoknál általában a nemzetségi jelvény lesz a sisakdísz.

Összegzés

Nem maradt más hátra, minthogy a dolgozat elején feltett kérdésekre végleges választ adjunk, és szembenézzünk azzal a problémával, hogy miért alakult ilyen szerteágazóvá a nemzetségi ágak címerhasználatát. Tisztában vagyunk azzal, hogy ilyen töredékes adatok mellett nem lehet egyértelműen megállapítani a nemzetségi címer és a családi címer használatának határát. Az lenne az ideális, ha megfelelő mennyiségű adat révén meg tudnánk állapítani, hogy mikor, mekkora nagyságú társadalmi szerveződés tekinteti magát erősebb kötelékkel összefonódottnak, azaz mikor lazul és mikor ér véget a nemzetségi kötődés és mikor kezdődik a családi. Ezt a címerreprezentáció valószínűleg kifejezésre juttatta, és ekkor biztosan nem lenne akadálya annak, hogy a címer- és pecsétant elmozdítsuk abba az irányba, hogy az önmagukért való címertörténeti érdekességek mellett nemzetség- ill. családtörténeti, egyszóval társadalomtörténeti kérdésekre is felelhessen. Ezen igényünkről annak ellenére sem mondhatunk le, hogy az adatok óriási hiányossága mellett sokszor feltételezésekre vagyunk utalva. Az Ákosok esetében például nem ismerjük a Bebekék és Csetnekiek őseit, Szár Detrének a címerét – pedig biztosan volt neki, és befolyásolhatta utódaikat is –, sem a Pölöskei Ördög,⁸² sem az erdélyi Toroczkaik, Folti és Illyei családok középkori címerhasználatát. A különböző ágak véletlenszerűen megmaradt emlékei pedig időben akkora szóródást mutatnak, hogy egy-egy ág címerhasználatának fejlődését főleg az egymásra tett hatások és átvételek alapján tudjuk megítélni.

A nemzetséghez köthető legkorábbi pecsét a krónikáiról Ákos mesteré, aki óbudai prépostként a korabeli szokásoknak megfelelően egyházi tematikájú pecsétet készíttetett magának. Ez a lenyomat ezért nem nyújthat segítséget a nemzetségi címer kutatásában (Kat. 1.1).

A sorban következő, 1269-es alországbírói pecsétét minden jel szerint Ernye bán címerábráját mutatja, aki pecsétmezejébe – nem tudni milyen okból – egy tarpajzsot választott, talán a királyi címer mázával, amelyet fia, István örökölt és az mindkét hivatali pecsétjére rákerült. De utóbbinál és albírójánál megjelenik egy látszólag új elem, két madárszárny, ill. madárfej. Moys királynéi tárnokmester és a Mikcs-ág sisakdíszé alapján kételekedés nélkül állíthatjuk, hogy az Ernye-ágnál felbukkanó „szétszedett madár” a többi nemzetségtől

származtatott genusokhoz hasonlóan a totemeredetű nemzetségi jelvény változata. Ki kell emelni, hogy bár Györffy György nemzetségi címerekről alkotott koncepciójában az Ákos nemzetség ősi címere a fentiek alapján helyesbítésre szorul,⁸³ az újonnan „felfedezett” nemzetségi címer egészében mégis Györffy igazát támasztja alá. Az Ákosok madaras címerével Györffy bírálóinak egyik fontos érve lett tarthatatlan. Mi tagadás, kézenfekvő a most tárgyalt nemzetségi címet és a nemzetség nevét közvetlen kapcsolatba hozni egymással. Ezt azonban minden kétséget kizáróan bizonyítani nem lehet, bár a főnti tények megukért beszélnek. Természetesen hiba lenne a XIII-XIV. századi címereket visszavetíteni a honfoglalás korába – ezt azonban Györffy sem tette soha – és ezen nemzetségi totemjelvények töretlen kontinuitását feltételezni, annyit azonban mindenképpen elfogadhatunk, hogy bizonyos esetekben előkelőink címerválasztását befolyásolhatták családi mondai hagyományok. Az Ákos nemzetség, miként a többi állatalakos címerű genusok többsége ezen bizonyos esetek közé sorolható. A különböző nemzetségi címerek története pedig arra mutat, hogy egyes nemzetségeknél erősebb volt a „mondai hagyományok” iránti tisztelet, másoknál pedig kevésbé. Csak így magyarázható, hogy pl. az Ákosoknál a különböző nemzetségi ágaknál, kimutatható ősi nemzetségi címer ellenére eltérő címerhasználatot figyelhetünk meg. Az Ernye-ág emlékei tehát arról tanúskodnak, hogy ők valamilyen okból már változtattak a nemzetségi címeren. A tarpajzs nyilvánvalóan a XIII. századi heraldikai divat által is befolyásolt, felvett vagy kapott címer, amelynek a század közepén láthatóan nagyobb volt a presztízse a nemzetségre utaló jelvénynél. A XIII-XIV. század fordulóján azonban – a nemzetségi címerek általános előtérbe kerülésével – István két pecsétjén már fölbukkan a tarpajzs mellett a nemzetségi címer néhány „alkatrésze” is. Az Abáknál is csak a XIII. század végén tűnik föl mellékmotívumként az ősi sas, egyesítve a pecsétmezőben a hatalmi jelvényt a nemzetségi címerrel, miként ezt Amadé nádor 1299-es pecsétjén láthatjuk.⁸⁴ Hasonló megosztást látok István országbíró és nádor pecsétjein is, utóbbit kiegészítve egy korszerű portréábrázolással. Miként a XIII. század első felében a főúri pecsétek többségén a királyi címerből átvett ún. hatalmi jelvények láthatók, úgy a „modern” osztatlan pajzs eleinte kiszorította a pecsétmezőből a nemzetségi totemállat jelképét. Valószínűleg királyi eredetű hatalmi jelvény

lehet a tarpajzs (talán ezüst vagy vörös borítással), amely mellé a többi korabeli pecsétből következtethető általános fejlődés hatására a XIII. század végén a sas vagy sólyom is bekerül a családi heraldikai jelképrendszerbe.

A XIII. század köztudomásúlag a nemzetségek öntudatra ébredésének kora, amelynek része a nemzetségi kötelék tudatának számontartása. Ezen az alapon a fontos politikai funkciót betöltő, hadakozó, ezért címerrel is rendelkező nemzetségbeli tag által használt címet átvették a rokoni kapcsolatra büszke többiek is, különösképpen ugyanazon nemzetség egy másik főlemelkedő, politikailag aktivizálódó ágához tartozó személyek. Ebből a szempontból különösen érdekes az Ákosok címerhasználatának alakulását megfigyelni, hogy a szétbomlott rokonsági ágak a közös származás tudata révén miként tekintették „forrásnak” a másik ág által használt címereket, milyen elemeket vesznek át azokból, miként újítanak azokon, kifejezve azért önállóságukat, azaz miként „hordják szét” az ősi vagy később annak tartott címermotívumokat. A változások legfőbb okaként – a magyarországi címerválasztási szokások „liberalizmusa” mellett – a XIV. század első évtizedeinek politikai mozgalmasságát tarthatjuk, amikor is egy-egy jó vagy rossz döntés igencsak meghatározta a nemzetségek különböző ágainak életét, fölemelkedését vagy bukását.

Az öreg Ernye fia István még idejében átállt I. Károlyhoz, felismerve a reális lehetőségeket. Hét fia azonban nem így tett, apjuk halála után fellázdak az ifjú de egyre erősebb király ellen és ezzel örökre elbuktak. Birtokaikat elvesztve földönfutókká lettek, Moys fia Moyshoz hasonlóan velük örökre letűnt a nemzetség e két híres ága. Nem így a nemzetségi címer, amelyet a Mikcs-ág a sisakdíszben fenntartott és tovább vitt. Ha összevetjük Mikcs bán és István nádor pecsétjét, kézenfekvő a hasonlóság. Tulajdonképpen a korabeli izlésnek megfelelően alakította át a bán rokona címerét. Megtartotta az üres pajzsot,⁸⁵ de szabályos teljes címerré alakította sisakkal, sisakdíszsel ellátva. Oromdíszül pedig az ősi nemzetségi jelvényt választotta, a sast vagy sólymot.⁸⁶ Címerválasztásában a nemzetségi címerhez való ragaszkodás mellett leginkább az atyafiaiától való elhatárolás játszhatott szerepet. Testvérének, Elek ispánnak ugyanis kettőskereszt látható a pecsétjére vésvé, amely közvetlen láncszem ennek Ernye fia Istvántól származó és a Bebekeknél folytatódó kontinuitásában. Mikcs azzal, hogy nem a

kettőskeresztet választotta, hanem a sólymot rokonijelképp gyanánt, két legyet ütött egy csapásra. A – valószínűleg – tarpajzszal, de a sisakdíszszel mindenképpen kifejezte az Ákos nemzetséghez tartozását, a kettőskereszt mellőzésével pedig el is határolta magát rokonaitól. Szerencsére ennek az elkülönülésnek okleveles nyoma is maradt, amelynek révén jól rátapinthatunk a címerek egyik társadalmi funkciójára is. Mikcs I. Károlynak tett rendkívül hasznos szolgálataiért 1315-23 között több adományt is kapott, amelyeknek szövege nem tér el a korban szokásostól. 1325-ös privilégiumában azonban a király – nyilván az érintett kifejezett kérésére – a magyar jogszokást figyelmen kívül hagyva, az atyafiakat, oldalági rokonokat mellőzte az örökségből, és csak a megadományozottak és közvetlen leszármazottait illette a birtok. Fügedi Erik a nemesi klán szolidaritásának egyik megtorpedőzéseként értékelte ezt a korai „korlátozott királyi adományt”.⁸⁷ Mikcs tehát testvérétől, rokonaitól való birtokjogi elhatárolódást kifejezte a címerhasználatban is. A Bebekek is talán azért választottak egy teljesen új sisakdíszet, mivel a híres nemzetséghez való tartozásukat a kettőskereszttel már jelezték, külön családi függetlenségüket pedig a halas sisakdísz szimbolizálta. A kettőskeresztet egyébként mindenképpen előkelőbbnek, de lehet, hogy régebbinek is tartották a többi címermotívumnál. Ez magyarázza, hogy az Ákos nemből kiágazott családok közül a XIV. századtól a Bebekek, Csetnekiek, a velük nagyon távoli rokon Csirék, újkori adat szerint a Thoroczkaik⁸⁸ is a kettőskereszt átvételével juttatták kifejezésre a neves ősközhöz való tartozásukat.⁸⁹ Az eredetileg a XIII. század legvégén felvett hatalmi jelvényt átvette Elek ispán valamint a Bebekek, majd valószínűleg tőlük a többiek. A Bebekeknél tehát már biztosan nem a királyi címer kölcsönzéseként jelenik meg a kettőskereszt,⁹⁰ hanem már saját családi címerükként.

A Folthy család 1699-es címeres emlékéből pedig arra következtethetünk, hogy a nemzetségi tudat távoli rokonok közötti ébren tartása mellett a címerválasztásra később is a szelektív „válogatás” a jellemző. Számukra a Bebekek voltak a nagynevű rokonok, de hogy a női alakot a halakkal együtt vették-e át és ez utóbbiak a Forgách-címerhez hasonlóan később koptak e ki a címerükből, vagy anélkül, azt adatok hiányában nem tudjuk megmondani. Sőt az sem tudható, hogy mikortól használták ezt a címet a Folthyak.

Az elmondottakból következik, hogy a többi régi nemzetséghez hasonlóan az Ákosoknak is volt –

valószínűleg totem eredetű – nemzetségi címere, méghozzá a nevében őrzött sólyom, amelyet Moys királynéi tárnokmester pecsétje őrzött meg számunkra az „eredeti tisztaságában”. Ezt már a XIII. században módosította az Ernye-ág, majd a XIV-XV. században az ősök által felhalmozott címerelemekből mondhatni tetszőlegesen válogattak a különböző nemzetségi ágak, némelykor helyet adva a tulajdonos vagy a vésnök speciálisan egyéni izlésének is. Ezeket az emlékeket azonban már az illető ághoz, családhoz kell kötnünk.

Az eddigiekben egyetlen, a történetírás által az Ákos nemzetséghez sorolt ágról nem tettünk említést, amelynek pedig maradt címeres emléke a középkorból. Ez az ún. Cselenfi-ág. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Cselenfi János pecsétgyűrűjéről – és viselőjéről is sok adatot összegyűjtve – *Pásztoryné Alcsúti Katalin* 1943-ban kitűnő tanulmányt készített (Kat. 23.1). A szerző tisztázta, hogy a gyűrű egykori tulajdonosa azonos azzal a királynéi alsztalnokmesterrel, aki 1330. április 17-én a visegrádi kastélyban megmentette a királyi család életét, ledőfve a mérénlyő Zách Feliciánt. Ez a tette alapozta meg utódainak birtokait és az ő további politikai pályafutását is, amelynek a királynéi ajtónállómesteri tisztség volt a csúcspontja (1358-60).⁹¹ Bár János testvérét, Jakabot egy oklevél az Ákos nemzetségből származtatja – ezért Karácsonyi az Ákosok közé sorolta a családot és így ment át a köztudatba – *Pásztoryné Ila Bálint* nyomán e tekintetben kétségeinek adott hangot. Ila szerint ugyanis jogtalanul használták az Ákos nemből való megjelölést, mert ősük, Cselén csak familiárisa volt az Ákosoknak, és a Bebekek őseinek, Szár Detrének a pártfogásával kapott részt Gömörpanyitban 1247-ben.⁹² Pásztoryné úgy hidalta át a problémát, hogy szerinte Cselén szegény rokonból lett famulus, tehát nem zárja ki az Ákosoktól való vérségi származásukat. Az Ákos nemzetség címerhasználatát ismerve Cselenfi János gyűrűjén levő címere sajnos nem teszi lehetővé, hogy a kérdést kétséget kizáróan eldöntsük. A skorpió annyira sajátos jelvény, hogy semmivel és senkivel sem lehet kapcsolatba hozni, kivéve a horvát Jurisich családdal, azonban a rokonság velük teljesen kizárható. A dolog mégsem teljesen reménytelen. Az a tény, hogy Cselenfi János gyűrűjén a címer – amely pont azidőtájt készült, amikor testvérét „de genere Akus” származtatják – nem tartalmaz semmiféle kapcsolatot a főnt tárgyalt nemzetségtagok – a leginkább számításba jöhető Bebekek – címerele-

meivel, valamint az a tény, hogy az 1247-es oklevél nem említi, hogy Detre ispánnak „Chulen” nevű „famulusa” rokona is lett volna,⁹³ továbbá az, hogy nem mutatható ki a Cselenfiek birtoklása Biharban, vagy Kraszna és Közép-Szolnok vidékén, ahol pedig minden ágának volt részbirtoka⁹⁴ valószínűtlenné teszi, hogy a Cselenfiek ténylegesen Ákos nembeliek lettek volna. Meg kell jegyezni, hogy a címertani érv nyom a legkevesebbet a latba, mivel nem zárhatjuk ki, hogy a gyűrűre nem vésetett Cselenfi sisakdísz mondjuk épp a Bebekekére hasonlítana. Ugyanakkor a címer azért sem mérvadó itt, hiszen a merénylet után éppenséggel új címert is kaphatott a hős, amelyben – mint Pásztoryné gondolja – a „fullánkjával az ellenséget megszuró skorpió esetleg Felicián leszúrására célozna”.⁹⁵ Növeli a problémát, hogy Jánostól ismerünk még egy félig-meddig ép lenyomatot gömőri ispánként kiadott oklevelén, amelyet azonban másik pecsétnyomóval pecsételtek meg és ennek felirata és ábrája is különbözik az előbbtől (Kat. 23.2).

Valószínű, hogy a Cselenfi ősök a Bebek elődök családjában nemzetségtaggá váltak, azaz befo-

gadhatta őket a rokonság, vagy legalábbis szemet hunyt a turpisság felett. A királyi családot megmentő hősiesség tett elkövetője igazán nem származhatott akárhonnan, ekkor jól jött a Bebek familiaritás. De a másik oldalnak sem volt oka panaszra, hiszen ezzel a nemzetség jó hírnevét öregbítették. Az eljárás nem volt ismeretlen akkoriban, gondoljunk csak Becsei Töttös esetére.⁹⁶

Az Ákos nemzetség címerhasználatának egyik tanulsága, hogy a nemzetségek ágakra, családokra való szakadásának folyamata milyen tudati változással jár. A nemzetségi címerükhöz következetesen ragaszkodó családokkal ellentétben az Ákosok inkább egyéni tervezésű családi címereiket használták. A másik tanulság pedig az, hogy a nemzetségi, családi címerek pontos ismerete nélkülözhetetlen a történetírásnak, mivel ezeket társadalomtörténeti vitákban gyakran érvként használják fel anélkül, hogy az egyes címerek, címerelemek eredeti és későbbi értelmét, funkcióját, címerbe kerülésük idejét figyelembe vennék. Így egy rosszul rekonstruált címer hibás következtetések alapja lehet.

Rácz György

JEGYZETEK

1 Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Bp. 1904. (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig III. kötet 2. fele) (a továbbiakban: Csoma: Nemz. címerek) 23. p.

2 Csoma József: Magyar sírkövek. (Bebek György és Bebek László sírköve) „Turul” VI. (1888) 159-164. pp. (a továbbiakban: Csoma: Bebek-sírkövek); Uő.: A kassai dóm szentségházán levő címerek. „Turul” VII. (1889) 24. p.; Uő.: Az Aba nemzetség címere. „Turul” XI. (1893) 53. p. (a továbbiakban: Csoma: Az Aba)

3 Csoma: Nemz. címerek 32. p.

4 Csoma: Nemz. címerek 23-32. pp. Fő érve az a heraldikai törvényszerűség, amely szerint némely családoknál a sisakdísz a pajzsbeli főcímer alak ismétlése volt. (Vö. Bertényi Iván: Új magyar címertan. Bp. 1993. 42. p.) Ez főként a korai nemzetségi címerrel rendelkező családoknál történt a XIV. században (Aba, Csák, Buzád-Hahót, Hont-Pázmány, Osl nb. családok stb.) amelyeknek a sisakdísz-divat elterjedése (XIV. sz. első fele) előtt már volt címerük. Ez a törvényszerűség, mint később kiderül, az Ákos nemzetség egyik ágára is érvényes, de nem a Bebekekre.

5 Varjú Elemér recenziója Csoma idézett könyvéről (a továbbiakban: Varjú i.m.): „Turul” XII (1904) 93. p.

6 Petrichevich Horváth Emil: Az Ákos nemzetségbeli Folthy család és a nemzetség címere. „Turul” LI. (1937). 40-42. pp. (a továbbiakban Petrichevich i.m.)

7 Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről Bp. 1959. (a továbbiakban Györffy: Tanulmányok) 5. p.; Füge-

di Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 14., 32. p.; László Gyula: A kettős honfoglalásról. „Archeológiai Értesítő” 97. évf. (1970.) (a továbbiakban: László i.m.) 174-175. pp.; Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In.: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. (a továbbiakban: Kristó i.m.) 40., 45., 46. p. Havassy Péter: Heves megye középkori tisztségviselői. Eger, 1986. (a továbbiakban: Havassy i.m.) 3. kép szövege.; Szerk. Marosi Ernő Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. I-II. Bp. 1987. I. 123. p. (a továbbiakban: Magyarországi művészet.)

8 Györffy: Tanulmányok 1-6. pp.

9 László i.m. 174-175. pp. és Kristó i.m. 40., 45., 46. p. Ezt azonban Kristó azzal magyarázta, hogy később, a címer választásakor a nemzetségnév eredeti jelentése már elhalványodott. Az Ákos névről: vö. 18. jegyzet.

10 Bebek György sírköve: Engel Pál-Lővei Pál-Varga Livia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. „Művészettörténeti Értesítő” XXX. (1981.) 255-259. pp. (a továbbiakban: Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői...); Bebek László sírköve: Uők: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. „Ars Hungarica” XI. (1983.) 26-27. pp. (a továbbiakban: Engel-Lővei-Varga: Zsigmond-kori...)

11 Engel Pál-Lővei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. Budapest Régiségei 29 (1992) 53. p.

12 Varjú i.m. 92. p.

13 A probléma historiográfiai összefoglalása: Mesterházy Károly: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakul-

lása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980. 70-86. pp. A különbségekre különösen fontos: *Komáromy András*: A nemzetségekről. „Turul” V. (1877.) 97-105. pp. és Györffy: Tanulmányok 1-15. pp., valamint Kristó i.m. bár az esetleges genealógiai kapcsolatot ő sem tagadja és elismeri, hogy a nemzetségi címer választásában a tradíció, névadás fontos szerepet játszott.

14 Györffy főntebb idézett elméletét a heraldikusok közül *Bertényi Iván* tagadja, bár azt elismeri, hogy bizonyos ősi magyar mondai hagyományok esetenként befolyásolhatták egyes előkelőink címerválasztását, (Vö. Kis magyar címertan. Bp. 1983. 111. p. és Uő.: Új magyar címertan. Bp. 1993. 108. p.), míg *Vajay Szabolcs* elfogadja és a „korai nemzetségeknek még Ázsiából hozott és későbbben címerrel nyugatosult totemszimbólumairól” beszél (Ordinis Sancti Johannis in Hungaria Thesaurus ac Corpus. H.n. 1987. 17. p.). Érdekes még a művészettörténész *Lovag Zsuzsa* véleménye, aki szerint a XII-XIII. századi gyűrűkön a nem heraldikus megfogalmazású (azaz nem pajzsban ábrázolt) állatalakok a címerválasztáskor felújított nemzetségi totemállatok archaikus megjelenítései. A középkori magyar gyűrűk. „Ars Hungarica” III. (1975.) 336-338. pp.

15 A nyugatról beköltözött lovak nemzetségei a nyugati heraldika jellegzetes heroldalajait (geometriai formákat), stilizált növényalakokat, képzelt állatalakokat ábrázolnak. Amennyiben pedig a nyugaton sem ismeretlen állatos címeralakokat (sas és ökörfej) Magyarországon címerként használják, akkor a magyar nemzetségi címerben ismeretlen keresztet tesznek rá megkülönböztetésül. A Képes Krónika honfoglaló vezéreket ábrázoló miniatúrái mutatják, hogy Magyarországon udvari körökben ismeretes volt az állatot ábrázoló címerkép pogány eredete. (Györffy: Tanulmányok 4-5. pp.)

16 Tipikus példája ennek az Abák esete. Csoma 15 Aba nembeli család címerén keresztül állapítja meg az ősi, – nyilvánvalóan totemisztikus eredetű –, nemzetségi címert, a sast, amelyet nem tudott kiszorítani a XIII. században felvett hatalmi jelvény, a sávozott pajzs sem. Csoma: Nemz. címerek 11-20. pp. és Uő.: Az Aba nemzetség címere. „Turul” XI. (1893.) 50-55. pp. Kiegészíti Csoma megállapításait *Rácz György*: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XII-XIV. században. „Levéltári Közlemények” LXIII. (1992.) 125-127. pp. (a továbbiakban: Rácz i.m.) A „többé-kevésbé” szóhasználat nem véletlen. Az azonos címerképet vagy heroldalakat mutató címerek között is lehetnek kivitelezésbeli különbségek, sőt egyes személyek egyéni motívumokkal gazdagíthatták is a családi címerüket. Csak a címer fő alakja volt a lényeges, az ábrázolás részletei másodlagosak. Az Abák esetében például a nemzetségi címerképet, a sast, hol félalakban, hol a csőrében gyűrűvel vagy koszorúval ábrázolják. Ezek az eredeti nemzetségi címerkép családi, személyi változatai. Vö. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. „Levéltári Közlemények” LIX. (1988.) 3-77. pp. (a továbbiakban: Bertényi: Címerváltozatok).

17 Mint pl. a Forgáchok, Zichyek, Kállayak esetében: *Vajay Szabolcs*: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. „Levéltári Közlemények” XL. (1969.) 285. p. (a továbbiakban: Vajay: Sisakdísz).

18 *Gombocz Zoltán*: Árpád-kori török személyneveink. „Magyar Nyelv” X. 1914/26. 246-247. pp. Az „Ak” annyit, mint ’fehér’, a „kus” pedig nemcsak ’nemes ragadozómadarat’, hanem szorosabban ’sólomot’ is jelent, „úgy, hogy az Akus (Akus) nevet bátran ’fehér sólyom’-nak is fordíthatjuk.

19 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I-III. Bp. 1900-1901. (a továbbiakban: Karácsonyi i.m.) I. 95. p. Itt emlitem meg, hogy a nemzetség birtokában levő monostorok közül a ma is álló ákosi (Kraszna megye) a XII. században épült (*Bogyay Tamás*: Az ákosi református templom. „Magyar Építőművészet” 1944. március. 67-70. pp.)

20 *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések-Új válaszok. Bp. 1993. 196-197. pp. /a továbbiakban: Györffy: Krónikáink (2)/.

21 Ákos mester személyére és művére: Györffy: Krónikáink (2) 152-180.- és 193-201. pp.; *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971.

22 Kristó (i.m. 46.) egyetlen kifogása az Ákos nemzetség „nagy régisége” ellen, hogy XIII. századi címerében halak vannak. Mivel a halak csak a Csoma által rekonstruált ősi címeren vannak és a XIII. században egyáltalán nem mutathatók ki, ez az érv figyelman kívül hagyható.

23 Csoma: Nemz. címerek 11.-, 41.-, 61.-, 71.-, 165. p.

24 *Báczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897. 8.- és 250. p.

25 Vö. 10. sz. jegyzet.

26 Csoma: Bebek-sírkövek 162. p. és *Csoma József-Csergeheő Géza*: Csetneky István sírköve. „Archaeológiai Értesítő” X. (1890.) (Új folyam) 136-140. pp.

27 Az itt következő felsorolásban csak az idézett pecsétek legjobb közlését adom, ennek hiányában a legjobb lenyomat eredeti jelzetét. *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp. 1993. (a továbbiakban: Kumorovitz: Pecséthasználat) VII. t. 53. ill. pajzs sarkán tolldíszes sisak. Érdekes, hogy Mihály comes 1270-es pecsétjén még nincs sisak: Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 70451.

28 Kumorovitz: Pecséthasználat VI. t. 44. ill. a pajzs felső szélén félkörből ágaskodó tolldíszes.

29 [*Csánki Dezső*.] A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában őrzött pecsétek mutatója. Bp. 1899. (a továbbiakban: Pecsétek mutatója) II. t. 8. ill. pajzs fölött sisakos mellkép ernyőszerű dísszel.

30 Publikálatlan. DL 71238: pajzs sarkán tollforgós sisak.

31 Publikációi a pajzs ábrázolásait nem jelölik. DL 1359: Harántosztott pajzsban tolldíszes sisak.

32 *Varjú Elemér*: Címertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. „Turul” XIV. (1896.) (a továbbiakban: Varjú: Emlékek) 148. p. pajzs sarkán tolldíszes sisak.

33 Kumorovitz: Pecséthasználat VI. t. 43. ill. pajzs sarkán tolldíszes sisak.

34 A Blagay-család oklevéltára. Szerk. *Thallóczy Lajos és Barabás Samu*. Bp. 1897. (a továbbiakban: Blagay Okl.) CCLX: pajzs sarkán pávatollforgós sisak, kétoldalt mellette virágos gallyak.

35 Csoma: Nemz. címerek 94. p. pajzs sarkán legyező alakú hat tollal ékesített sisak.

36 Blagay Okl. CCLXII: pajzs sarkán sisak, amelynek közepén három pávatoll, két oldalán szárnyak.

37 *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. (a továbbiakban: Nyáry i.m.) 63. p. tolldíszes sisakpecsét. (Szerk. *Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia.*) Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus. Székesfehérvár, 1982. 348. p. 236. sz.: pajzs sarkán tolldíszes sisak (a továbbiakban: I. Lajos Katalógus)

38 I. Lajos Katalógus 348. p. 237. sz.: pajzs sarkán tolldíszes sisak.

39 Vajay: Sisakdísz 279-280. pp. Megállapítását megerősíti, hogy Nyáry könyve nyomán még csak az első tolldíszes sisakpecsétet ismerte – egyetlenként – a XIII. századból. Itt jegyzem meg, hogy egyik lektorom, Bertényi Iván szerint ezen a pecséten (Mihály zólyomi ispán, 1273) nem tolldíszes, hanem virágos sisakdísz látható és ez ellentmond Vajay állításának.

40 H.G.D.: A Rathold nemzetség címere. „Turul” IV. (1886.) 24-30. pp.; Csergheő Géza: A hársfalevél a Ratold-nembeliek címérében. „Turul” IV. (1886.) 173-181. pp. Csoma: Nemz. címerek 146-154. pp.; Tóth Zoltán: A Rathold nemzetség címéréhez. „Turul” LIII. (1939.) 43-49. pp.

41 Csergheő Géza: A Guthkeled nemzetség címere. „Turul” IX. (1891.) 9. p. (A tanulmány elején összefoglalja az addig ismert nemzetségi címereket); Varjú i.m. 95. p. „...nemzedékről nemzedékre száll a kettőskereszt. Hogy ezt az ős a XIII. században az ország címeréből vette s először bizonyosan hatalmi jelvény gyanánt viselte az semmit sem változtat azon a tényen, hogy a kettőskereszt a nemzetség ősi címere.” A királyi címer kettőskeresztjéről: Bertényi: Címerváltozatok 7. p., alapvető irodalommal.

42 Csoma: Bebek-sírkövek 159-164. pp.; Csoma: Az Aba 53. p.

43 Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. 339-340. pp.

44 Rácz i.m. 131-133. pp.

45 Vö. 10. jegyzetet.

46 Vö. még a 10. jegyzetben idézett Bebek László- (1402), és a 26. jegyzetben idézett Csetneki-sírköveket is.

47 Bertényi Iván: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII-XIV. században. „Hadtörténeti Közlemények” XXXIV. (1987.) 402. p.

48 Csoma József: A kassai dóm szentségházán levő címerek. „Turul” VII. (1889.) 24. p. Az építési idejére: Marosi Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. „Művészettörténeti Értesítő” XVIII. (1969.) 34. p.

49 Aba nembeli Gagyi László sávozott pajzsa: Csoma József: Magyar sírkövek. Gagyi László sírköve. „Turul” V. (1887.) 117. p. és Tomaj nembeli Tomaji Jakab fia Pál (+1400) kettőskeresztos sisakdíszű sírköve: Rómer Flóris: „Archaeológiai Közlemények” X. (1876/2.) 14. p. jó példa a már nem méltóságviselő nemes, nyilvánvalóan ősei dicsőségét propagáló, egykori hatalmi jelvényét átvevő szokására.

50 Vö. 4. jegyzet.

51 Csoma: Nemz. címerek 24. p.

52 Vajay: Sisakdísz 285. p.: „A szigorított kritikájú vizsgálat tehát azt mutatja, hogy nemzetségi sisakdísz egyáltalán nem, vagy pedig csak, mint XIV. századi utánképzés létezett.” Sisakdísznek („oromdísz”) most csak a figurális ábrázolást (tehát a tolldíszeket nem!) tekintjük.

53 Karácsonyi i.m. I. 101. p. és Engel-Lövei-Varga: A tornagörgői... 255-56. pp.

54 Petrichevich i.m. 40-42. pp.

55 Csoma József: A Forgách grófok címere. In.: *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 161-167. pp., Újra áttekinti a Forgách-címer történetét: Bertényi: Címerváltozatok 44-45. pp.

56 Karácsonyi i.m. II. 204-207. pp. és I. 95. p.; Engel-Lövei-Varga: A tornagörgői... 259. pp. 6. jegyzet. A familiárisi viszony Engel Pál szíves közlése.

57 Csoma József: Nemzetségi címerek nyomai az ezredves kiállításon. „Turul” XV. (1897.) 3. p.; Csoma: Nemz. címe-

rek 28-29. pp.; Varjú Elemér szerint (i.m. 95. p.) nem tekinthető segédsisakdísznek, hanem a mítikus habléány jelképének. A kettős talár nem zárja ki egymást. Újabban Bertényi Iván is elfogadja a segédsisakdísz-funkciót (Bertényi: Címerváltozatok 44. p.).

58 Csoma előző jegyzetben i.m. 3. p. és Nemz. címerek 48. p. A legrégebbi adat Soós Simon 1402. évi sisakpecsétje, melyen a sisakdísz női fej kosszarvakkal. Ez aztán „tetszetős voltánál fogva a pajzsba is bejutott s ilyen állapotban erősítette azt meg Zsigmond király, mint ősi címert 1418-ban.” Arra nézve, hogy a kosszarvak vajon a nemzetségi címert mutatják-e, nincs támpontunk, mivel a nemzetség XIII. századi politikailag aktív tagja, Simon fia György (Karácsonyi i.m. I. 158. p.) nem hagyott hátra pecsétet. Ha a kosszarvakat már ő is használta, akkor a XIV. században, a sisakdíszek divatjakor az eredeti nemzetségi címermotívumot ismételték meg a sisakon a női fejjel kiegészítve, ami aztán együttesen „szállt alá” a pajzsba. Lehetséges azonban, hogy XIV. századi választásról vagy királyi adományról van szó. Simon fia György László nevű unokáját gyakran említik a források a XIV. század első felében, mint kiváló katonát. Neki biztos, hogy szüksége volt sisakdíszre, tehát a későbbiekben címerré vált oromdísz ő is kaphatta, de szinte biztos, hogy már viselte.

59 Szendrei János: Monelli Bernát síremléke 1496-ból. „Turul” XLI. (1927) 71-76. pp. Sisakdíszként növekvő női alak két kezében pálma ill. babérágat tart, a címerpajzs egyik motívumpárját ismételve.

60 Pecséteit és címeres kelyhét ismerteti: *Lövei Pál*: Néhány címeres emlék a 14-15. századból. „Művészettörténeti Értesítő” XL. (1991.) 1-2. 49-51. pp. Kérdés, hogy ez a női alak eredetileg is főcímeralak volt-e, vagy csak később lett azaz? A köznemesi származású Besenyő Pálnak valószínűleg nem volt örökölt családi címere, a női mellképet ő kaphatta vagy vehette fel, akár főcímeralakként is.

61 *Reiszig Ede*: Az Ujlaki család. „Turul” LVII. (1943.) 1-13. pp.

62 *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In.: (Szerk. *Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde*). Művészet Zsigmond király korában (1387-1437. I-II. Bp. 1987. (a továbbiakban: Zsigmond katalógus) I. 129. p. 38. jegyzet.

63 DL 2686. Kb. 30 mm lehetett, felirata olvashatatlan. Kerek mezejében egy fej látszik, két oldalán szárnyakkal. A pecsét alsó része kitörött, valószínűleg valóságos sisakpecsét lehetett. (Az oklevél kiadója a pecsétképet félreértelmezte: „a pajzstartó angyal szárnyai még látszanak.” Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. (Szerk. *Nagy Imre*). Anjou-kori okmánytár II. Bp. 1881. 553. p.

64 I. Lajos katalógus i.m. 349. p. 242. sz.

65 Rácz i.m. 129. p. nádori pecsétje: I. Lajos katalógus 351. p. 249. sz.) Csoma József: Kont Miklós nádor címere. „Turul” XXI. (1903.) 30-33. pp.

66 Több Ujlaki címeres emléket közöl: *Lövei Pál* a 60. jegyzetben idézett munkájában (53-55. pp.).

67 Csoma: Nemz. címerek 24. p.

68 A folyamatot igazoló pecsétek bemutatása és elemzése megér egy külön kisebb tanulmányt, mint hogy néhány soros jegyzetben elintézhető lenne.

69 Csoma: Az Aba. 53. p. Csoma ezután tért le a helyes útról a nemzetségi címer meghatározásában, amint figyelme a szárnyak helyett a halak felé fordult.

70 *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987. 650. p. Moys fiai, Moys és Elleus egykor

közösen birtokolták a Bihar megyei Pályit Ákos nb. Ernye fia István fiaival. A falu és a premontrai monostor az Ákos nem alapítása volt, így a rokonság biztosra vehető. A kapcsolatot felfedezte *Makkai László* is (Makkai László: Belső Szolnok és Doboka megye a középkorban. In.: Szabó I. Attila szerk.: Szolnok-Doboka magyarsága. Dész-Kolozsvár 1944. 63. p.) felvetését azonban *Mályusz Elemér* Karácsonyira hivatkozva megkérdőjelezte (Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp. 1988. 88. p. 64. jegyzet): „A lázadó Majstot Makkai László közelebbi bizonyítékok említése nélkül az Ákos nemzetség tagjának mondja... erről azonban Karácsonyi nagy műve nem tud.

71 1313 vagy 1314-ben pohárnokmester és besztercei ispán volt, hamarosan azonban apósával, Borsá Kopasszal szövetségben a király ellen fordult és Erdélyben 1320-ig tartani tudta magát, mígnem Debreceni Dózsa által legyőztetett. *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen. (1310-1323). „Századok” 122. (1988.) 95., 115., 117-118., 123., 129. p.

72 A nagyhatalmú Borsákkal, úgy látszik, többszörös sógorságban voltak az Ákos nembeliek, ugyanis Borsá testvérének, Bekének Ákos nb. felesége volt. (Karácsonyi i.m. I. 204.) p.

73 *Wertner Mór*: Az Árpád-kori udvari tisztviselők sorozata. „Történelmi Tár” 1899. 699. p. (Családi viszonyait ő sem tudta tisztázni.)

74 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. II. 463. p. A hivatkozott oklevél regesztája: (Szerk. *Kristó Gyula*.) Anjou-kori Oklevéltár. 1301-1305. Bp.-Szeged, 1990. 152. sz.

75 Közzé teszi *Wenzel Gusztáv*. Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Pest, 1874. XII. 585., 587. (DL 86879, 86883, 86884.)

76 Itt jegyzem meg, hogy 1291-ben egy királyi oklevél méltóságosorában viszont szerepel egy Moyos nevű székely ispán. (*Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerkesztette *Borsa Iván*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II/4. 1290-1301. Bp. 1987. 3712. sz.)

77 DL 29659. Az oklevelet közölte: *Teutsch, G.D. – Firnhaber, Fr.*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. I. Wien, 1857. 114-115. pp. Vö. Györffy i.m. III. 561. p. ahol Albert hibásan „Magnus”-ként szerepel. Az eredetiben kétségtelenül „magister” áll.

78 A lázadó Moys fia Moys ismert birtokai (Doboka megyében Buza, Földvár, Lak és Noszoly, Kolozs megyében Budatelke, Katona; Vö. Györffy i.m. II. 63., 69., 77., 82.- és III. 345., 352. pp.) mellett valószínűleg az őseié volt az a Torda megyei Moys nevű föld, a későbbi Majos nevű falu, amelyet 1256-ban említenek először. (*Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. Bp. 1913. 720. p.)

79 Az ág történetére: Karácsonyi i.m. I. 104-106. pp.

80 Lővei Pál hívta föl rá a figyelmet, segítségét és az általa a XIV. század végére datált sírkő fényképét ezúton is szeretném megköszönni neki. *Altmann Júlia*: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. „Archeológiai Értesítő”. 100. (1973.) 82. p.: „A sírkőtöredékek közül külön figyelmet érdemel egy kiterjesztett szárnyú koronás sassal díszített darab.”

81 *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond katalógus. I. 123. p. Méltóságviseléséről nincs adat.

82 Fennmaradt ugyan Pölöskei Ördög István zalai alispán gyűrűpecsétje (DL 22411, másolata MOL V 8. és MKCs 980),

de annyira elmosódott, hogy ábrája kivehetetlen, ezért a pecsétkatalógusba sem vettem fel.

83 A másik halas, a Borsá nemzetség címerét sem merném egyértelműen meghatározni Csomával ellentétben, ugyanis ezt egyetlen igen homályos középkori lenyomatra és néhány újkori pecsétre alapozta Csona: Nemz. címerek 52. p. Kopasz nádor (1310-14) pecsétje sajnos nem maradt meg, László nevű albírájé viszont igen (MOL-DL 69660. másolata OL V 2. 163). Az elmosódott pecsétábrán talán egy szárnyas ábrázolása vehető ki. A nemzetségből származó Iklódi családtól nem ismerünk címeres emléket, a Nadányiaktól pedig László erdélyi alvajda (1404-06) lenyomatai oly töredezetek, hogy nem állapítható meg a rajtuk volt címerkép. Mindenesetre kétségeim támadtak a Csona által rekonstruált Borsá nemzetségi címerrel kapcsolatban.

84 Rác i.m. 125-126. pp.

85 Ámbár lehetséges, hogy már ő is „negyedelte” címerpajzsát, mint unokája pecsétjein látjuk, csak a tőle megmaradt törött lenyomatokon ez nem látható.

86 Vö. 4. jegyzet.

87 *Fügedi Erik*: A köznemesi klán szolidaritása. „Századok” (118.) 1984. 955. p.

88 *Csergheő, Géza* von: Der Adel von Ungarn. (I. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch... IV. Nürnberg. 1893.) 462. t.

89 Itt kell megemlítenünk a birtokok és a valószínűsíthető rokon kapcsolat miatt a Bebekhez közel álló Máriaassy család címerét, amely Máriaassy István 1504-es címe. eslevele szerint egy páncélos vitézt ábrázol, aki bal kezében kettőskeresztet tart. Ezt a címet használták a család tagjai később is, kisebb variációkkal. (*Máriaassy László*: A Máriaassy címer. „Turul” LVI. (1942.) 79. p.; *Csona József*: Magyar sírkövek. Máriaassy Krisztina sírköve. „Turul” V. (1887.) 186-187. pp./ Máriaassy idézett tanulmányában azt írja, hogy több mint kétszáz családi pecsétet és gipszmásolatot gyűjtött össze, ezek közül egyet be is mutat. A családi levéltár „idegen családi rész”-ében még több olyan pecsétet talált, amelyen a kettőskeresztet alul vagy felül tolldísz kísérte. Ezek nagy része, mint írja, utóbb szétporladt. Nos, szerintem ezen pecsétek java része a Bebeké lehetett. (Ma ez az anyag a MOL-DL 60143-60954 jelzet alatt található sok Bebek méltóságviselőtől származó oklevéllel.) Kétségtelen, hogy a kettőskereszt a Máriaassyak címerében is szerepel – mint mellékjegy –, ezt azonban minden jel szerint a Bebekektől vehették át, amikor a több évszázados gömöri birtokközelség következtében (valószínűleg sógorsági) rokon kapcsolatba kerültek. Teljesen valószínűtlen, hogy azt IV. Béla adománylevelén lévő pecsétről kölcsönözték volna, mint ahogy azt a család régi történetírója, *M. Kayser* gondolta (Compendium historiae familiae Mariassy de Markusfalva. Posonii 1803.) Eredeti címerük valószínűleg a buzogányos ember volt. A család a Szepesség egyik legrégebbi famíliája, eredetük a szepesi határőrök között kereshető. *Fehete Nagy Antal* szerint Markusfalva nem ősi birtokuk, hanem tatárjárás előtti adomány volt. (A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 103-104. pp.) A Bebekkel való kapcsolatukra: *Iványi Béla*: A markusfalvi Máriaassy-család levéltára 1243-1803. I. Lőcse, 1917. (Közlemények Szepes vármegye múltjából IX. – A Szepesség Történelmi Társulat évkönyveinek XVII. folyama.); Csánki i.m. I. 124. p. és Györffy II. 488., 521. p.

90 Vö. Magyarországi Művészet 123. p.

91 Engel Pál szíves közlése.

92 *Ila Bálint*: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. „Turul” LIV. (1940.) 65. p. és Ud: Gömör megye. I. Bp. 1976. 174. p.

93 Az 1247-es oklevél: *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/3. Bp. 1931. 869. sz.

94 Engel Pál szíves közlése.

95 Pásztoryné i.m. 9. p. Valószínűtlennek tartom *Hlatky Mária* feltevését (A magyar gyűrű. Bp. 1938. 55. p.) miszerint a tulajdonos a skorpió jegyében születhetett és babonás ragaszkodásból vésette gyűrűjébe ezt.

96 Karácsonyi i.m. I. 226. p.

PECSÉTKATALÓGUS

A katalógus összeállításakor az a szempont vezérelt, hogy a lehető legteljesebben tartalmazza az Ákos nemzetséghez köthető személyek pecsétjeit. Ez különösen a legkorábbi időszakra érvényes (XIII-XIV. század). Így az Ernye- (2., 3., 4. sz.), a Moys- (5. sz.) és a Mikcs-ág (6., 7., 8. sz.) pecséthasználata teljesnek tekinthető. Nem tekinthetem azonban feladatomban, hogy a XIV. század második felében és a XV. század elején működött Bebek családbeli nádorok, országbírók szövevényes pecséthasználatát bemutassam. Ismeretes ugyanis, hogy ebben az időszakban e méltóságviselők legtöbbször 2-3, de néha ennél is több pecsétnyomót használtak – amelyeknek problematikája máig nincs megnyugtatóan tisztázva –, és ezek elkülönítése a legtöbbször igen romlott állapotú lenyomatok miatt nagy nehézségekbe ütközik. De ez felesleges is lenne, hiszen a dolgozat szempontjából elsősorban a pecsétek ábrája, heraldikája a fontos. Ezekben az esetekben megelégedtem a nagypecsét, egy közép és egy gyűrűs pecsét bemutatásával (néha csak irodalomból való átvétellel), ugyanis ezek már tökéletesen reprezentálhatják a tulajdonos pecsétábráinak jellegzetességeit. A valószínűleg még gyarapítható Bebek pecsétek (9. sz.-tól a 21. sz.-ig) után a Csetneki (22. sz.), Cselenfi (23. sz.) és Csire (24., 25. sz.) pecsétek következnek.

Ezzel a főpapi (Szerk. *Bodor Imre*. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Bp. 1984.), illetőleg a káptalani és konventi pecsétek (*Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézeté és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp. 1992.) összegyűjtése és elemzése után a főúri vagy bárói, tágabb értelemben nemesi pecsétek óriási halmazából hasítottunk ki egy csokorra valót, az ennél a típusnál a legkézenfekvőbb rendezési elvnek, a nemzetségi-családi keretnek megfelelően. Szükségszerű, hogy az előbbi pecsét típusokkal szemben itt a heraldikai megközelítés dominál.

Célszerű volt beépíteni a katalógusba azokat a pecséteket is, amelyekről én nem tudtam és amelyeket nem láttam ugyan, de Engel Pál és Lóvei Pál felhívta rá a figyelmemet és Lóvei Pál az ezekről készített rajzokat a dolgozat írásakor rendelkezésemre bocsátotta. Önzetlen és igen hasznos segítségüket ezúton is szeretném megköszönni. E két pecsétre (Kat. 8. és 24.) a többitől eltérően csak röviden utalok.

Az egyes pecséteknél a következő adatokat tüntettem fel (felhasználva az említett főpapi illetőleg konventi pecsétkatalógusok, valamint *Dalas-Garrigues, Martine*: L' Inventaire informatique de sceaux un essai aux Archives Nationales a Paris. In.: Janus. Revue Archivistique. International Council on Archives. 1993. 1. 76-81. pp. című munkája rendszerét): Az

arab számokkal jelölt pecsét tulajdonosok személyi azonosítása után a különböző tisztségekben használt, vagy magán pecsétek leírása következik (zárójelben a tipáriumnak a tisztségviseléséből következtethető használati idejével).

a. A pecsétet hordozó oklevél dátuma és az eredeti jelzete. A pecsét tulajdonosai általában a megpecsételt oklevelet kiadói is egyben. Amennyiben nem, ezt jegyzetben közlöm.

b. A pecsétmásolat(ok) jelzete az előbbi lenyomatok sorrendjében. MOL V = Magyar Országos Levéltár V szekció. MKCs = Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete (korábban Csoportja). (A MOL V 8 és a MKCs szilikonmásolatainak szám szerinti jelzetei megegyeznek). BTM = Budapesti Történeti Múzeum.

c. A pecsét mérete (pajzs alakú pecsétek esetében az első szám a pecsét szélességét, a második a magasságát jelöli), állapota, oklevélre való rátételének módja (függő, záró vagy rányomott). Színét csak ebben az esetben jelölöm, ha eltér a legtöbbre jellemző természetes színű viaszpecsétektől.

d. A pecsét felirata, szögletes zárójelben a kitorrított vagy olvashatatlan betűk helyén ponttal.

e. A pecsétmező leírása.

f. A pecsét közlése és említése a szakirodalomban. Gyakrabban használt rövidítések:

Bertényi: Országbíró = Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976.

Csoma: Nemz címerek. = Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Bp. 1904.

Engel-Lóvei-Varga: A tornagörgői... = Engel Pál-Lóvei Pál-Varga Livia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. Művészettörténeti Értesítő XXX. (1981.) 255-259. pp.

Fügedi: Mobilitás = Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970.

Máriássy = Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy-család levéltára 1243-1803. I. Lőcse 1917. (Közlemények Szepes vármegye múltjából IX. – A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyveinek XVII. folyama.)

Zsigmond I-II. = (Szerk. Beke L., Marosi E., Wehli T.) Művészet Zsigmond király korában. 1387-1437. I-II. Bp. 1987.

Zsigmondkori Okl. = Összeállította Mályusz Elemér. Zsigmondkori Oklevéltár. I-II. Bp. 1951-58.

1. Ákos mester

Személyéről és tisztségéről legújabbban: Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – Új válaszok. Bp. 1993. 152-180.- és 188-201. pp.

1.1 Óbudai préposti pecsét (1251-1272)

a. 1257: DL 457.

b. MOL V 8. és MKCs 1160. BTM 64.68

c. 35 mm.

d. + [...]GRI AKVS PREPOSI[...]EN

e. Kerek mezejében közvetlenül egymás mellett két álló helyzetű, fogaikkal egymásnak hátat fordító négyyszögletes végű kulcs, mellettük kétoldalt egy-egy felfelé forduló holdsarló és ezek fölött egy-egy nyolcgúy csillag.

f. *Némethy Lajos*: Budapesten volt egyházi testületek pecségei. „Turul” V. (1887.) 29. (rajz). *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. In.: A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának és Szent Norbert Nevelőintézetének Évkönyve 1943-44. Gödöllő, 1944. Melléklet 14. (fotó), és az azonos című átdolgozott kiadás: Bp. 1993. Melléklet 14. (fotó, sajtóhiba miatt a 16. alatt szerepel). *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971. 1. fotó, leírással.

2. István (alországbíró)

Családja, birtokviszonyai ismeretlenek, csak annyit tudni róla, hogy Ákos nb. Ernye „bánnak” (aki 1261 táján erdélyi vajda volt, 1267. szept.-tól 1269. okt.-ig, majd 1274. végén országbíró, közben 1272-ben tárnokmester) volt az albírája 1269. júl.-tól 1270. jan.-ig, majd 1274-ben is. (*Wertner Mór*: Az Árpád-kori ország és udvarbírák genealógiája. Turul XIX. (1901.) 25-26.)

2.1 Alországbírói pecsét.

a. 1269. okt. 28.: Veszprémi püspöki levéltár Nivigh 3. (1)

b. BTM 65.1831.

c. 30 x 25 mm-es törött

d. [...] IS VICEVDICIS [...]

e. Pajzsalakú mezejében kiemelkedő kisebb tarpajzs.

f. Kiadatlan. Az oklevél szövegét közlő (Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerkesztik *Nagy Imre, Véghelyi Dezső, Nagy Gyula*. I. 1886. 55.) csak annyit mond, hogy a „hosszú-kás pecsét-töredék hártaszalagon függ”.

Jegyzetek

(1) DF 200024 fényképén a pergamencsíkon függő törött pecsét nem látható, de a hátlaapon, a küzet alatt megtalálható a pecsét – talán középkori – rajza.

3. Ernye fia István

1281-1314 között szerepel a forrásokban. 1293-94-ben királynéi tárnokmester, 1298-1300-ban országbíró. 1301 után Vencel király híve lett, 1303-1304-ben nádor (amely tisztséget „hivatalosan” 1310-ig viselhette), majd I. Károly mellé állt. 1307 után visszavonult a politikától. (*Wertner Mór*: Az Árpád-kori ország és udvarbírák genealógiája. „Turul” XIX. (1901.) 25-26. pp.)

3.1 Országbírói pecsét (1298-1300)

a. 1298. okt. 23.: DL 1509. (1)

1299.: DL 2216/16.

b. MOL V 2. 17/2, 3, 4.; MOL V 8. és MKCs

48.; BTM 64.140.; MOL V 2. 90; MOL V

8. és MKCs 88.; BTM 64.224.

c. 55 x 60 mm

d. + S. MAGISTRI STEPHANI IVDICIS CVRIE DOMINI REGIS.

e. Pontsorról határolt pajzsalakú mezőből síma felületű ábrázolás nélküli boglárpajzs emelkedik ki, kétoldalán (balról ill. jobbról) lefelé hajló madárszárnyakkal. A boglárpajzs fölött

egy kétcsőrű madár fejének ábrázolása látható, (vagy esetleg egy kétoldala hajló toll vehető ki), amelynek lefelé meghosszabbított „nyaka” kicsit kidomborítja a boglárpajzs függőleges tengelyét.

f. A pecsétet először közölte *Nagy Iván*: István országbíró és Demeter főispán pecségei: „Archaeologiai Értesítő” XI. (1877.) 300. p. (rajzzal). Szerinte a kispajzra a hatalom jelvényeül egy királyi pálcát tettek, amelynek nyele lenyúlik hosszan a kispajzson. Öt követve *Nyáry Albert* is közölte a pecsét rajzát (A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. IV. t. 28. ill.), amelyen „szárnyas pajzs [van], melyre királyi pálcza van végig helyezve” (49. p.). Fényképe a (Szerk. *Szilágyi Sándor*) Magyar nemzet története. III. Bp. 1895. 27. p. jelent meg először, ahol a leírásnál a következő szerepel: „Háromszögű pajzs, kivehetetlen címermotívummal”. Majd *Csoma József* összefoglaló munkájában (Nemz. címerek 23.) is, az előbbi „phototypia után”, „mely egyedül hú és eltér az „Archaeologiai Értesítő” XI. 300. p. közölt fametszettől, hol az üres pajzs fölél czölöpösen egy lilomos pálcza van helyezve, de mely a phototypián nem látható”. *Csoma* pecsétleírása: „háromszögű alakú mező közepére egy kisebb háromszögű pajzs van illesztve, mely üresnek látszik, legalább ez idő szerint, benne semmi ki nem vehető. A kis pajzs felső karimájából két oldalt hajló (kakas) toll tűnik elő, az oldalai és a legenda kerete közötti tért, jobbról és balról egy-egy hosszan benyúló madárszárny tölti ki”.

Jegyzetek

(1) A pecsét István nevű országbírójának oklevelén függ vörös-sárga sodraton, azaz az országbíró saját oklevelére főnökének pecsétjét nyomta rá. (Az országbíró – országbíró 13. század végi kapcsolatára vö. *Gerics József*: Királyi bírói jelenlét a XIII.-XIV. század fordulóján. „Jogtudományi Közöny” 1962. 652. p.)

3.2 Nádori pecsét (1303-1314)

a. 1311: Heves megyei levéltár, Mohács előtti oklevelek 532. (1)

b. –

c. 55 x 60 mm.

d. + S STEPHANI PALATINI FILII ERNEVPANI.

e. Vonallal határolt pajzsalakú mezejében kis, ábrázolás nélküli boglárpajzs (amely egyben tarpajzs is), fölötté balra forduló elmosódott fej látható (Pray még szakállas férfiképmásnak látta) heraldikailag meg nem határozható sisakkal, amelyen négy tollbóbita van és ebből három a felső keretézésbe nyúlik. A tarpajzs két oldalán széttárt madárszárnyak vannak. A pecsétmező (nagyajzs) legalsó sarkában, a tarpajzs alatt, szélesedő szárvégződésű kettős kereszt lebeg.

f. A pecsétet először *Pray György* közölte, Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungaricae pluribusque aliis auctore. Buda, 1805. Tab. V. Fig. 5. (metszet) munkájában, majd ez alapján *Nyáry Albert* (A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. IV. t. 29. ill. (rajz), említi még 53.-, 54.-, 206.-, 218. p.). Tőle vette át *Csoma József* (Nemz. címerek 24. p. ill.). Említi még *Nyers Lajos* is (A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században. Kecskemét, 1934. 62. p. című munkájában), megjegyezve, hogy „mint magánszemély bocsát ki oklevelet... 1314. évi adománylevelének pecsétje teljesen töredezett állapotban maradt meg.” 1311. évi pecsétje kapcsán *Nyáry* ill. *Csoma* munkáira utal. Mivel *Pray* volt az ősforrás, gyanakodtam a pecsét rajz pontosságát és hitelességét illetően, amit

megerősített a „Századok” (1904) 555. p. -S -N” kézjegyű bírálója Csoma könyvéről írt recenziójában: „Nyáry közvetítésével még a Pray Syntagmájának sokat szidott rajzaiból is került a könyvbe”, majd lábjegyzetben folytatja, hogy ilyen István nádor 1311. évi pecsétje, amely „sisakdíszének helytelensége első tekintetre szembetűnő”. Ezzel szemben a kettőskereszt szárvegződéseinek kivételével Pray rajza pontos volt.

Jegyzetek

(1) Eredeti jelzete: Egri káptalan magánlevéltára 15-2-1-7. István volt nádor saját ügyében kiadott oklevélén sötétkék és természetes színű sodraton függ a kis pergamen oklevél alatt. Az oklevél fényképe megvan a DF-ben (210452), a pecsétet azonban nem fényképezték le. Itt köszönöm meg Kovács Béla és Kondorné Látkóczy Erzsébet segítségét, akik hozzásegítettek az eredeti kézbeviteléhez.

4. István alországbíró

1298-tól 1301. febr.-ig volt hivatalában Ernye fia István alországbírájaként. Családi körülményeit nem tudjuk meghatározni. (Wertner Mór: Az Árpádkori ország és udvarbírák genealógiája. „Turul” XIX. (1901.) 72. p.)

4.1 Alországbíró pecsét (1298-1301)

1300. máj. 23.: DL 1490. 1300. júl. 14.: DL 1559.
- MOL V 2, 17/1 és 29.; BTM 64.136. MOL V 2. 29.; BTM 64. 155.
- 40 x 40 mm. Mindkét lenyomat törött és elmosódott.
- + [...] STEPHANI IUDICIS CU [...] GIS
- Pajzsalakú, pontsorról határolt mezejében boglárpajzs, amelyben egy madár ábrázolásának nyomai lelhetők fel. (Az első lenyomaton csak egy jobbra néző csőrű madárfej látszik, a másikon a madár feje, szárnya, farka is kivehető.)
- Kiadatlan.

5. Albert fia Moys

1278-1300 között szerepel az oklevelekben. 1296-ban a bárók között említik. 1298-tól 1299-ben (júl. 17-ig biztosan) királynéi tárnokmester. (Vö. a dolgozat 70-78. jegyzetét és az ehhez kapcsolódó főszöveget.)

5.1 Királynéi tárnokmesteri pecsét (1298-99)

1299. júl. 17.: DL 2216/13.
- MOL V 2. 47.; MOL V 8. és MKCs 85.; BTM 64.221.
- 43 mm.
- + SIGILLVM MAGISTRI MOYSIII. (1)
- Tagolt vonallal határolt mezejében egy balra néző, szétárt, szépen kidolgozott szárnyú, díszesfarkú madár (sas vagy sólyom?), körötte elmosódott növénydísz. A madár feje mellett baloldalt egy hatágú kis csillag, jobboldalt félhold látható.
- A pecsét rajzát Nagy Iván közölte: Három XIII. századi pecsét. „Archaeológiai Értesítő” XI. (1877.) 353. p. A pecsét tulajdonos családi viszonyait azonban nem tudta meghatározni, csupán azt állapította meg – helyesen –, hogy a daró Majosokkal az eltérő címerábra miatt nem lehet genealógiai kapcsolatban.

Jegyzetek

(1) Az „I” megháromszorzásának valószínűleg a helykitöltés lehetett az oka.

6. Mihály fia Elek

Ákos nb. Elek comes, Mikcs bán testvére volt. 1318-27 között ungi ispán. *Engel Pál*: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. „Századok” 1982., 889. p.

6.1 Ungi ispáni pecsét (1318-27)

1327. máj. 23.: DL 57281. (1)
-
- Töredékes zárópecsét, eredetileg kb. 23 x 27 mm-es pajzsalakú lehetett.
- Felirata letöredezett.
- A pecsétmezőben szélesedő szárvegződésű és felső szárainál vastagodó kettőskereszt ábrázolása.
- Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Ung megye 1324. nov. 3-i oklevélén valószínűleg ugyanaz a rányomott pecsét volt, ma már csak a nyomai látszanak: DL 31205.

7. Mihály fia Mikcs

A prodavizi vagy pölöskei Ördög család őse. 1315-28 között sárosi, 1321-25 között zempléni ispán volt, majd rövid királynéi udvarbíró (1322-23) után királynéi tárnokmester (1323-26), végül haláláig szlavón bán lett (1325-43). (*Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1900. 104-106. pp. adatait *Engel Pál* pontosította: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). „Századok” (1988) 122. 109-131. pp. és Honor, vár ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. „Századok” (1982) 116. 903. p.

7.1 Szlavón báni pecsét (1325-43)

1337. ápr. 3.: Zágrábi levéltár. (1) 1342. márc. 12.: DL 35850. (2)
- MOL V 2. 140.; BTM 64.930. BTM 65.1056.
- kb. 58 mm, a közepén törött, elmosódott lenyomatok.
- + SIGILLVM MIYKCH BANI TOCIVS SCLAVONIE.
- Vonallal határolt kerek mezejében négyes karéjban alul jobbra döntött címerpajzs emelkedik ki, amelyen ábrázolás nem látható (a sérülések nyomaiból következtetve talán tarpajzs, de unokája, Ákos ispán pecsétjeiből (Kat. 8. sz.) következtetve harántnégyelt pajzs is lehetett). A pecsét közepén a pajzson biztosan sisak volt, ugyanis a sisakdíszből már maradt némi nyom: mindkét lenyomaton a felső karéjban egy korona látszik, az egyik oldalt pedig egy szárny. A sisakdísz tehát szétárt szárnyú koronás madárként rekonstruálható.
- Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Az 1958-as magyar-jugoszláv államközi szerződés értelmében az eredetit át kellett adni a zágrábi levéltárnak, a DL-ben ma e helyett fénykép található (DL 34010). A korábban készült másolatokat használtam. Az oklevelet kiadták: *Red. Smiciklas. I. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II-XIV. Zagrabiae, 1904-16. X. 308-311. pp.*
 (2) A pecsét szürkés-kék zsinóron függ az oklevélről. Az oklevél szövegének kiadása: *Smiciklas előző jegyzetben i.m. 658-659. pp.*

8. Prodávizi Ákos

Mikcs bán unokája. Pozsegai és verőcei ispán (1379), somlyói várnagy (1380), bakonyi ispán (1382-84), szlavón bán (1387), 1390-ben halt meg. Egyetlen fia, Miklós, 1395-ben utód nélkül halt meg. (*Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond I. 123. p.*)

8.1 Egy 1380-as oklevélen levő kiadatlan pecsétjén egy harántnégyelt pajzs van. (1380: Bécs, Haus-, Hof-, und Saatsarchiv – a továbbiakban HHStA – Urkundenabteilung, Familienurkunden 238/1. Engel Pál és Lővei Pál szíves közlése.)

9. Bebek István

Bebek Domokos fia, a pelsőci ág őse 1330-tól szerepel az oklevelekben. 1346-50 között hevesi ispán és siroki várnagy, 1351-60-ban pedig liptói ispán (közben, 1357-ben királyi zászlótartó is). 1359-60-ban királynéi tárnokmester is, majd 1360-tól 1369-ben bekövetkezett haláláig országbíró volt. (*Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői... 255. p.*)

9.1 Hevesi ispáni pecsét (1346-50)

a. 1347. máj. 16.: DL 3903. (1) 1349. júl. 16.: DL 4059. (2)
b. – BTM 64. 319
c. 33 mm, mindkét lenyomat sérült.
d. + STEPHANI COM[...]*IS DE HEVESWIU[.JR.* (Az első alapján)

e. Pontsorról határolt kerek mezejében hatkaréjos rovátkázott keretelés, amelyben szembe néző csöbörűsisak kétoldalt felfelé kunkorodó takarókkal. Sisakdíszként egy fej látható kétoldalt félkörben hajló halakkal.

f. Az első oklevél szövegének kiadója (Szerk. *Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. V. Bp. 1887. 63. p.*), a pecsétéről csak annyit jegyez meg, hogy „félíg épek”. Említi még a pecsétet *Gábor Gyula* (A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp., 1908. 72. p.) annak illusztrálására, hogy a két főispánnak közös ugyan a pecsétje, de a körirat csak egy nevet tüntet fel. A köriratot közli, de a pecsétképről nem szól. A második lenyomatot hordozó oklevél szövege mejelent: Anjoukori okmánytár. V. 305. p. de a pecsétéről csak annyit mond, hogy „hátlapján három pecsét töredékeivel”. Ennek a lenyomatnak a rajzát először *Szendrei János* közölte: Pecsét-tani adalékok. „Turul” I. (1883.) 138. p. de a sisakpecsétet tévesen írta le kehely formának, melynek talapzatából két szarvas agancs nő ki. Ezt vette át *Havassy Péter*: Heves megye középkori tisztségviselői. *Studia Agriensia* 6. Eger, 1986. 19. p. *Nyáry Albert* is tévesen hitte Sándor fia János „bivalszarvú” sisakpecsétjének. (A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 63. p.)

Jegyzetek

(1) Bebek István és György hevesi ispánok oklevelének hátlapjára, a négy szolgabírói pecsét közé nyomták zárópecsétként.

(2) Sándor fia János hevesi alispán és a szolgabírák által kibocsátott oklevél hátlapjára a szolgabírói pecsétek közé nyomták, azaz az alispán az ispáni pecsét alatt adta ki az oklevelet.

9.2 Országbírói nagypecsét (1360-69)

a. 1364. ápr. 2.: DL 5181.
b. MOL V 8. és MKCs 123. BTM 64.46.
c. 58 mm-es függőpecsét.
d. + S COITIS STEPHANI BUBEK IUDIC CURIE DNI LODOVICI REGIS.

e. Vonallal határolt és rombuszhálózatban levélmustrás díszítésű mezejében, szemben két oldalt leomló takaróval csöbörűsisak van. Sisakdísz: egy vállig érő hajú fej nyakához félkörívben hajló egy-egy hallal.

f. *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 63. p. és VI. t. 54. ill. (rajz); [*Csánki Dezső*]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályban őrzött pecsétek mutatója. VI. 25. ill. (fénykép); Csoma: Nemz. címerek 25. p. (említés); *Bertényi*: Országbíró 239. p. 22. sz. (leírás további lenyomatok jelzeteivel); Szerk.: *Marosi E., Tóth M., Varga L. é.n.* Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus. [1982] 352. p. 252. sz. (leírás és fotó); Szerk.: *Marosi E.* Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. I. Bp. 1987. 500. p. (említés);

9.3 Országbírói középpecsét (1360-69)

a. 1360. máj. 8.: DL 99435;
1367. szept. 10.: DL 98598.
b. MOL V 2. 16.
c. 30 mm.
d. S COITIS STEPHANI BVBEK IVDICIS CVRIE REGIS
e. Csöbörűsisak fölött sisakdíszként emberi mellkép két oldalán egy-egy hallal.
f. Leírását adja: *Bertényi*: Országbíró 239. p. 23. sz. további lenyomatok jelzeteivel.

9.4 Országbírói gyűrűspecst

a. 1362. nov. 17.: DL 77308.
b. –
c. 16 x 24 mm, hatszög alakú, töredékes zárópecsét.
d. S STEPHANI IUDICIS CURIE REGIE.
e. Pontsorról határolt hatszög alakú mezejében egy elmosódott fej látszik kétoldalán egy-egy félkörívben hajló hallal. Az alatta levő rész kitorlott, de ott valószínűleg egy sisak volt, azaz a kompozíció eredetileg egy sisakpecsétet ábrázolt.
f. Az oklevél szövegét megjelentető A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára III. Pest. 1874. 212. p. 151. sz. a pecsétről annyit mond, hogy „zárlatán hatszögű pecsét” és helyesen közli a feliratot. A pecsét leírását adja *Bertényi*: Országbíró 239. p. 25. sz. de a pecsétképet tévesen írja „egy hal”-nak.

10. Bebek Miklós

Domokos fia, pataki várnagy (1373). (*Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői... 255.-, 259. p.*)

10.1 Gyűrűspecst.

a. 1373. szept. 16.: DL 77553. (1)
b. –
c. kb. 20 mm-es törött zárópecsét.
d. Nagyon elmosódott.
e. Valószínűleg sisakpecsét. Jól kivehető a sisakdísz: emberi fej két hallal.
f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Bebek Miklós pataki várnagy és Miklós pataki plébános oklevelén, amelyet kiadtak: A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára III. Pest. 1874. III. 504. p., de a pecsétéről csak annyit mond, hogy „zárlatán Bebek gyűrű és Miklós pataki plébános tojásdad alakú csúcsos pecsétjeivel”.

11. Bebek György

Domokos fia, a vámosi ág őse. 1347-ben bátyjával, István-nal hevesi ispán. Majd lipitói (1350-90) és gömöri (1372-90) ispán, királynéi tárnokmester. (1359-90). (*Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői... 255. p. és Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 122. p.)*

11.1 Valószínűleg királynéi tárnokmesteri pecsét (1359-90)

a. 1378. aug. 18.: DL 56905. (1) 1386. jan. 13.: DL 42343., 60426., 65084. (2)

b. –

c. kb. 25 mm.

d. Az első felirata elmosódott, olvashatatlan. Az utóbbi lenyomaton: [...]ORGII BEB[...] DE PULSU[...].

e. Sisakpecsét. A sisakdísz: emberi fej, két oldalán felfelé kunkorodó halakkal.

f. Ugyanezen pecsét egy 1380-as lenyomatát említi *Engel Pál-Lővei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. In.: Szerk.: Havassy Péter és Selmeczi László. Budapest Régiségei XXXIX. Bp. 1992. 54-55. pp.*

Jegyzetek

(1) Az oklevél kivonatát közölte: Az Abaffy család levéltára 1247-1515. A Dancs család levéltára 1232-1525. A Hanvay család levéltára 1216-1525. *Ila Bálint* kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette *Borsa Iván*. Bp. 1993. Hanvay 117. sz. a pecsétről pedig: „töredezett zárópecséttel”.

(2) Ezzel a pecséttel látta el prorogatorialisait György fia, Imre 1386. elején, amikor országbíró lett és tisztségének megfelelő pecsét még nem készült el. (Vö.: *Fügedi: Mobilitás 14.*)

11.2 Valószínűleg másik tárnokmesteri pecsét.

a. DL 78008, 78009.

b. –

c. kb. 35 mm-es pecsétnyomok. Az oklevél összehajtása következtében a pecsétkép „átnyomódott” a papír másik oldalára.

d. Felirata nem olvasható.

e. A pecsétmező közepében egy négyes karéj látható, amelyben egy fej és egy test (talán sisak) jól kivehető. Valószínűleg az ismert Bebek-sisakdíszet ábrázolta.

f. Kiadatlan.

12. Bebek Imre

György fia. Horvát bán (1380-83), oroszországi vajda (1384-85), szlavón bán (1386), országbíró (1386-92), erdélyi vajda (1392-93), királynéi tárnok- és udvarmester (1393-95), vránai perjel (1395-től). A Zsigmond elleni bárói felkelés egyik vezéréként halt meg 1404-ben. (*Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 122. p.)*

12.1 Országbírói nagypecsét (1386-92).

a. 1389. jan. 28.: DL 39667.

b. MOL V 8. és MKCs 585.

c. 45 mm.

d. + S COMITIS EMERICI BUBEK IUDICIS CURIE REGIE.

e. Nyújtott négykaréjos keretezésben jobbra dőlő pajzs toll-díszes kettőskereszttel. A pajzs bal sarkán szembe néző csöborsisak, takarókkal. Sisakdísz: koronás leányfej, két oldalán félkörívben hajló halakkal.

f. A pecsét leírását adja további lenyomatok jelzeteivel: *Bertényi: Országbíró 242. p. 50. sz.; Zsigmond 467. p. D.5. (leírás és fotó); Szerk.: Marosi E. Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. I. Bp. 1987. 500. p. (említés);*

12.2 Országbírói középpecsét.

a. 1386. ápr. 11.: DL 52521 (1)

b. –

c. 28 mm-es zárópecsét

d. [...] EMERICI BUBEK IUDICIS CURIE

e. Pontozott vonallal határolt kerek mezejében sisakpecsét, az ismert Bebek sisakdíszel, koronás női fej, félkörívben hajló halakkal. Az ábrázolás alul-felül áttöri a feliratot.

f. *Bertényi: Országbíró 242. 51. sz. (a jelzet sajtóhibás).*

Jegyzetek

(1) Ezen az oklevélen tűnik fel a pecsét először, ezt megelőzően kiadott okleveleit apja, György tárnokmester pecsétjével (Kat. 11. 1.) erősítette meg, mivel országbírói tisztségének megfelelő pecsétje még nem készült el.

12.3 Országbírói gyűrűs pecsét

a. 1391. márc. 12.: DL 60462. 1388. dec. 19.: DL 52612.

b. BTM 65.1383. (az utóbbiról)

c. 15 x 20 mm-es ovális, az első a szöveg alá zöld viaszba nyomott.

d. Körirata nincs.

e. Vonallal határolt ovális alakú mezejében sisakból kinövő koronás emberfő, két oldalán nyakához illesztett és félkörívben hajló egy-egy hallel. (A sisak helyett lehetséges a koronás fő teste is.)

f. Az első lenyomatot közölte *Bertényi: Országbíró 242. p. 53. sz. téves jelzettel és téves (skorpió vagy rák) leírással.*

13. Bebek Detre.

György fia. Királyi zászlótartó (1383-87), királynéi udvarmester (1388), szlavón (1389-92), szörényi (1392-93), majd ismét szlavón bán, nádor (1397-1402). A király 1402-ben leváltotta tisztségéből, a felkelés egyik vezéréként halt meg 1404-ben. (*Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 122. p.)*

13.1 Nádori nagypecsét (1397-1402)

a. 1399. jún. 9.: DL 5522.; 1400. febr. 21.: DL 376.

b. MOL V 8. és MKCs 127.; MOL V 8. és MKCs 25.

c. 55 mm-es függőpecsét.

d. + S. DETRICI BVBEK DE PELSEUCH REGNI HUNGARIE PALATINI.

e. „Plasztikus gyűrűbe foglalt kétkaréjos keretezés. Benne heraldikai sisak a pelsőci Bebek címer sisakdíszével: két halat tartó koronás leányalakkal. A két keretezés közötti mezőt mérműves díszítés tölti ki, a belső kétkaréj ké toldalán egy-egy háromszögű pajzsban kettős kereszt.”

f. A pecsét leírását *Bodor Imrétől* vettem át: Zsigmond 469. p. D.11. fotó. (DL 5522-ről); Magyarországi Művészet 123. p. (említés).

13.2 A nádortól több kisebb és gyűrűs pecsétet is ismerünk, valamennyi sisakpecsét az ismert Bebek sisakdíszel (Pl. BTM 64.47., 64.472.)

14. Bebek Ferenc

István fia, királynéi ajtónállómester, székely ispán, majd macsói bán. (Zsigmondkori Okl. I. 700. sz. *Engel Pál: Zsigmond bárói*. In.: Zsigmond 125. p.)

14.1 1402-es sisakpecsétjén az ismert Bebek sisakdísz. (Engel Pál-Lóvei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. In.: Szerk.: Havassy Péter és Selmeczi László. Budapest Régiségei XXIX. Bp. 1992. 54-55. pp.)

15. Bebek János

László fia, „Nagy” melléknévvel illették. Lovászmester (1397-1401), tárnokmester, gömői ispán (1410-19). (*Fügedi: Mobilitás 178. p. Zsigmondkori Okl. II/2. 459. sz.*)

15.1 Tárnokmesteri pecsét (1410-19)

- a. 1411. jún. 18.: DL 9791.; 1416. márc. 6.: DL 10439. (töredék)
- b. BTM 64.508. (az elsőről).
- c. 25 mm-es szöveg alá, zöld viaszba nyomott, sérült.
- d. [...] bubek magri tavar [...]
- e. Pontsorról határolt kerek mezejében szembenéző csöbör-sisak kétoldalán (3-3) takarókkal. Sisakdísz: növekvő női fej koronával, kétoldalán egy-egy félkörívben hajló hallal.
- f. Kiadatlan. (*Fügedi Erik: Mobilitás 14. p.* említi Bebek János tárnokmester 1411. évi pecsétjét, amelyen csak a hal van. Jegyzetben *Csoma* összefoglaló munkájára utal (Nemz. címerek), akitől azonban nem származhat ez az adat.)

16. Bebek Péter

Detre nádor fia, 1422-27-ben székely ispán. (*Fügedi: Mobilitás 100.-, 162. p.*)

16.1 Székely ispáni pecsét (1422-27)

- a. 1424. máj. 25.: DL 39284./22.
- b. MOL V 8. és MKCs 530; BTM 65.1105.
- c. 23 mm.
- d. S petr bebek – comes siculor.
- e. Pontsorról határolt kerek mezejében jobbra döntött pajzs kettőskereszttel, bal sarkán koronás sisak takarókkal. Sisakdísz: koronás emberi fej kétoldalán egy-egy félkörívben hajló hallal. A pajzs és a sisakdísz megszakítja a feliratot.
- f. A pecsét fényképe: Erdély története. I. Szerk.: *Makkai L., Mócsay A.* Bp. 1986. 101. fotó.; Fényképe és leírása *Bodor Imrétől: Zsigmond 466. p. D.2.k.*

17. Bebek Miklós

János tárnokmester fia. (Máriássy 189. sz. 191. sz. *Fügedi: Mobilitás 178. p.*)

17.1 Gyűrűspecsét (1433)

- a. 1433. júl. 9.: DL 12480.
- b. –
- c. 22 mm. Sajat ügyében kiadott pergamen oklevelén függ vörös-zöld sodraton.
- d. Felirata olvashatatlan. mivel a lenyomat elég mélyen fekszik a pecsétfészekben és meglehetősen piszkos.
- e. Kerek mezejében nyújtott négyes karéj, amelyben erősen jobbra döntött, szárainál kiszélesedett kettőskeresztes pajzs van, bal sarkán szembenéző sisakkal (két oldalán takarókkal). Sisakdísz: stilizált növekvő emberi mellkép széttárt kezekkel,

fején koronával. Feje mellett kétoldalt félkörívben hajló halak láthatók.

f. Kiadatlan.

18. Bebek István

János tárnokmester fia. (*Fügedi: Mobilitás 178. p., Máriássy 189. sz., 191. sz.*)

18.1 Magánpecsét (1444)

- a. 1444. márc. 9.: DL 13761.
- b. BTM 64.579.
- c. 25 mm-es szöveg alá nyomott törött pecsét.
- d. Letöredezett.
- e. Nyújtott négyes karéjban kettőskeresztes pajzs. Sisakdísz: kinövő alak hallal.
- f. Kiadatlan.

19. Bebek Imre

László fia, 1438-40-ben székely ispán, az 1445-ös országgyűlésen megválasztott hét főkapitány egyike. Erdélyi vajda (1445-48). (Főszerk. *Benda Kálmán*. Magyarország történeti kronológiája. I. Bp. 1983. 265. p. stb.)

19.1 Vajdai pecsét

- a. 1446. szept. 19.: DL 13965.
- b. MOL V 8. és MKCs 271.
- c. 26 mm.
- d. [...]EMER[.]C[.]B[...]D[.]PELSEUCH
- e. Vonallal határolt kerek mezejében kettős (alul-felül) karéj (félkörív), amely a külső vonalszegélyig ér, közötté ív. Benne alul kicsit jobbra döntött domborpajzs szélesedő szárvegződésű kettőskereszttel. Rajta sisak, amelyen növekvő emberi mellkép látszik kétoldalán egy-egy hallal.
- f. [*Csánki Dezső*]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályban őrzött pecsétek mutatója. VI. tábla 26. (fénykép). Említi még *Csoma József: Magyar sírkövek. Bebek László sírköve. „Turul” VI. (1888.) 162. p.* a kettőskeresztes Bebek címerek tárgyalásakor.

20. Bebek Pál

Imre vajda fia. Országos tisztséget nem viselt, de a bárók közé számított. (*Fügedi: Mobilitás 162. p.; Máriássy 205. sz.*)

20.1 Magánpecsét (1462)

- a. 1462. febr. 2.: DL 15694. (1)
- b. BTM 64.638.
- c. 25 mm-es, szöveg alá, természetes színű viaszba nyomott pecsét.
- d. S. PAULI DE PELSUC.
- e. Kerek mezejében enyhén jobbra döntött kettőskeresztes kerekalpú címerpajzs, bal sarkán szembe néző csöbör-sisak kétoldalán takarókkal. Sisakdísz: koronás emberi fej kétoldalán félkörívben hajló halakkal.
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Pelsőci Imre vajda özvegye, Veronika és fia, Pál az oklevél kibocsátói. E pecsét mellett zöld viaszba nyomva egy valamivel kisebb (18 mm) gyűrűs pecsét töredéke (valószínűleg Veronikáé), amelynek kerek mezejének alsó részében kettőskereszt töredéke vehető ki.

21. Bebek György

István fia, 1466-ban kötött házasságot Hédervári Fruzsínával, 1478-ban halt meg. Országos tisztséget nem viselt, de mágnásként tagja volt a királyi tanácsnak (1471, 1472). *Fügedi: Mobilitás* 81. p. *Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban* Mátyás és II. Ulászló idejében. „Századok” 122. (1988) 203. p.

21.1 Magánpecsét

- a. 1470. máj. 17.: DL 17006.
- b. –
- c. 25 mm-es, szöveg alá, zöld viaszba nyomott.
- d. Olvashatatlan.
- e. Kerek mezejében alul egy kettőskeresztes pajzs, fölül pedig egy koronás fej töredéke látszik. A kitörött rész a sisak és a Bebek-sisakdész többi része lehetett.
- f. Kiadatlan.

22. Csetneki László, János és Miklós

Csetneki László fia János fia András fiai, országos tisztségeket nem viseltek. (Máriássy 260. sz. 307. sz.)

22.1 Magán gyűrűspecst

- a. 1496. jan. 17.: DL 20382. (1)
- b. –
- c. 20 mm-es, a szöveg alá zöld viaszba nyomott papírfelzetes pecsét.
- d. Valószínűleg felirat nélküli. (A pecsét leírása a lenyomat alakját átvevő papírfelzet után történt, így csak szükségképpen elnagyolt lehet.)

e. Kerek mezejében (jobboldali) tárcsapajzs, amelyben valószínűleg sisakcímer látható. A sisaknak csak körvonalai vehetők ki (esetleg pajzs is lehet), a sisakdész viszont kétségtelenül megállapítható: koronás női törzs, kétoldalán nyakáéhoz illesztett félkörívben hajló egy-egy hallal. A címerpajzs bal oldalán egy szélesedő szárvégződésű kettőskereszt látható. A tárcsapajzs fölött a mezőben mosódott ábrázolás (felirat?).

f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Chytnik-i László, János, Miklós oklevelüket saját pecsétjükkel pecsételik meg (sigillo nostro sigillari fecimus), de lehet, hogy egyikük pecsétje alatt adták ki közös oklevelüket.

23. Cselenfi János

Sándor gömori szolgabíró fia, a Sági család őse. Szécsényi Kónya familiárisaként királynéi alasztalnokmester (1330-37), majd udvari lovagként szolgált, majd gömori (1344-54) és csongrádi (1348-55) ispán, végül királynéi ajtónállómester lett (1358-60). (*Pásztoryné* 8. p. adatait Engel Pál volt szíves kiegészíteni és pontosítani.)

23.1 Gyűrűs pecsétnyomó

a. Jelenlegi jelzete ismeretlen, az Andrásy gyűjtemény részeként külföldre került és nyoma veszett (Kolba Judit szíves közlése). Viaszlenyomata nem maradt fenn, használati idejét nem tudjuk meghatározni. *Pásztoryné* szerint 1330-35 között készülhetett.

b. –

c. „... aranyból öntötték, ékkő és más idegen díszítőanyag nélkül. Átmérője 2,3. fejének átmérője 1,6. cm.”

d. S. IOHANNIS FILII CHELE.

e. Vonallal határolt kerek mezejében címerpajzs, amelyben szabályos „skorpió látható”.

f. A pecsétgyűrű kitűnő monografikus feldolgozása: *Pásztoryné Alcsúti Katalin: „Chele fia János” pecsétgyűrűje*. Bp. 1943. (Művelődéstörténeti Füzetek 3. Kiadja a Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára.) felsorolja a pecsét addigi hat publikációját.

23.2 Gömöri ispáni (?) pecsét

- a. 1345. aug. 8.: DL 40985. (1)
- b. –
- c. 26 mm-es a hátlapra, két valószínűleg szolgabírói pecsét mellette nyomott.
- d. + S M IOHANNIS FILII ALEXANDRI
- e. Pontsorral határolt mezejében kiemelkedő, pontosan meg nem határozható ábrázolástöredék (a pecsét közepe kitörött, de az megállapítható, hogy nem az Ákos nemzetség ismert címermotívumai közül szerepeltet, és nem is skorpió, leginkább lovaspecsét, esetleg viaszpecsét nyomai vehetők ki).
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) A Gömör megye hatósága által kiadott oklevél kezdőszöve: „Nos magister Johannes filius Alexandri filii Celen ecollatione domini regis Lodovici comes provincie Gumur ac quattor iudices nobilium de eadem damus pro memoria...”

24. Csire László

24.1. Az Ákos nem álmosdi ágából származó Péter fia, 1388-1402 között az aula tagja. (Zsigmondkori Okl. 738. sz.)

Az országnagyok 1402. szept. 21-én kiadott oklevelén lévő pecsétjének „kerek mezejében erősen kiszélesedő szárvégződésű kettőskereszt, a felső szárból növő tollakkal”. Az oklevél regesztáját közli Zsigmondkori Okl. II. 1917. sz. a kiadások adataival, de a pecsét kiadatlan, Lővei Pál szíves közlése alapján használhattam.

25. Csire Barnabás

Az Ákos nem álmosdi ágából származó János fia, 1432-ben királynéi pohárnokmester. (*Karácsonyi* i.m. I. 98. p.) 1444-ben Újlaki Miklós macsósi vicebánja. 1450-ben Rozgonyi familiárisként pozsonyi várnagy. 1454-ben már nem élt. (*Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. „Századok”* 91. (1957) 530. p.

25.1 Gyűrűspecst (1432)

- a. 1432. jún. 17.: DL 54797.
- b. –
- c. 21 mm-es, a szöveg alá zöld viaszba nyomott.
- d. + S. [...] E CHIRE
- e. Vonallal határolt kerek mezejében címerpajzs kiszélesedő szárvégződésű kettőskereszttel, tetején két oldalra hajló tolldíszszel. A pajzs három oldala és a felirat közti mezőt a pajzs felé fordított három „{” díszítés tölti ki.
- f. *Csoma: Nemz. címerek* 27. p. említi: „pajzspecst: mezején patriarchakereszttel, s reátűzött két-két tollal” a Kállay levéltárból (Saec. XV. R. III. No. 15.)

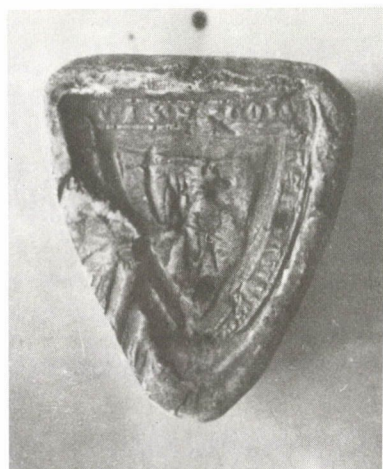
BTM 65. 18 31
István alszágbíró Katalógus 2.1.

István országbíró
Katalógus 3.1.

Heves megyei lt. Me. 532.
István nádor – Katalógus 3.2.

MOL U2 29
István alszágbíró – Katalógus 4.1.

OL V2 85
Moys tárnokmester – Katalógus 5.1.

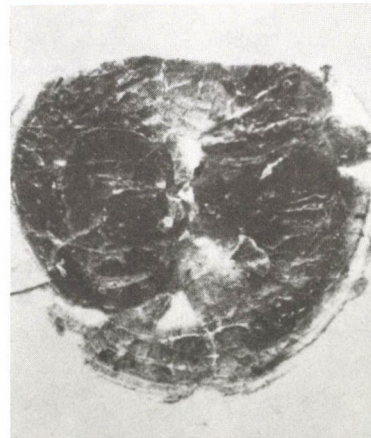
DL 57281
Mihály fia Elek – Katalógus 6.1.

OL V2 140
Mikcs bán – Katalógus 7.1.

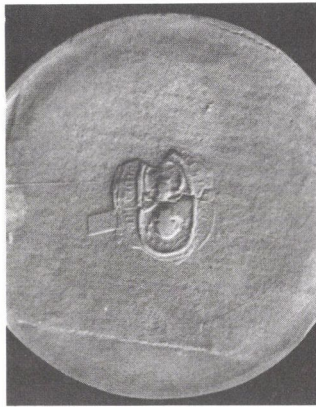

DL 3903
Bebek István – Katalógus 9.1.

DL 56905
Bebek György – Katalógus 11.1.

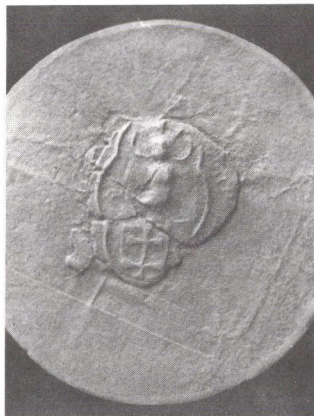
BTM 65. 1383
Bebek Imre
Katalógus 2.1.

BTM 64. 508
Bebek János
Katalógus 15.

DL 12480
Bebek Miklós
Katalógus 17.1.

BTM 64. 579
Bebek István
Katalógus 18.1.

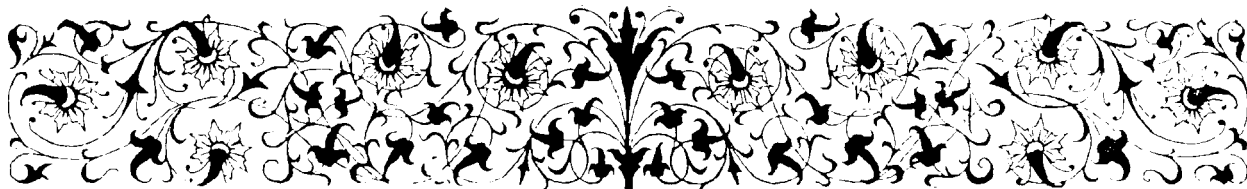
BTM 64. 638
Bebek Pál
Katalógus 20.1.

DL 17006
Bebek György
Katalógus 21.1.

DL 54 797
Csire Barnabás – Katalógus 25.1.

A MAGYAR NEMESI VISELET DÍSZBUZOGÁNYÁNAK EREDETE

Magyarországon a buzogány történetének kezdetei meglehetősen homályosak. Az Árpád-kor fegyvereiről író Kovács László egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a közhiedelemmel ellentétben őseink egyáltalán nem használták a fegyvert.¹ A fegyvertípus eredeti magyar elnevezése – ha volt ilyen – ismeretlen, a ma is használt buzogány szó a besenyő vagy kun nyelvből került át a magyar szókincsbe.² A bizánci kútfők arról tanúskodnak, hogy a XII. században még az új magyar nehézlövesség sem használta ezt a fegyvert.³ Ez is alátámasztja azt a régészeti hipotézist, ami az ismeretlen lelőhelyű, formai alapon legkorábban a XI. századra datált szórványleleteket a külföldi analógiák alapján a Magyarországra betelepült segédnépekhez, a besenyőkhöz és kunokhoz köti.⁴ Mindez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy méltóságjelző eszközként ne lett volna ismert olyan tárgy, melyet ma buzogánynak nevezünk.⁵ Európában egyedülálló, gömbfejű buzogányt mintázó koronázási jogarunk a legszemléletesebb példa arra, hogy ez az ősi forma – legalábbis a XII. század végén – ismert volt Magyarországon. Időben nem esik messze a jogar keletkezésétől Opoj bán 1239. évi lovaspecsétje sem, melyen a bánat gömbfejű buzogánnyal ábrázolták.⁶

A XIV-XV. században a lovagi fegyverzethez tartozó, szögletes profilú, tollas buzogányokat már használták fegyverként Magyarországon is, ám a gömbfejű forma – ha volt is korábban hagyományában.⁷ Nyugat-Európában ezekből a tollas buzogányokból alakult ki a gótikus és reneszánsz vezéri díszbuzogány, amit azonban a XV-XVI. század fordulóján megjelenő vezéri botok, a későbbi marsallbotok elődei a XVI. század végére szinte telje-

sen kiszorítottak hatalmi és rangjelző funkciójából.⁸ Magyarország, Lengyelország és Oroszország nem követte ezt a divatot, sőt Magyarországon a XVII. század volt a sokféle formában pompázó díszbuzogányok virágkora.

Ez a tárgy akkoriban akár a bölcsőtől a sírig végigkísérhette egy magyar nemes életét.⁹ Fontosságát jól példázzák gróf Illésházy Gáspár képmásai, akit portréján, ravatali képén, és trencsényi síremlékén egyaránt buzogánnyal ábrázoltak.¹⁰ (1. kép) Idősebb kortársának, Thurzó Györgynek – akinek síremlékén és ravatalképén szintén buzogány látható – 1612-ben tizenhárom darab értékes díszbuzogány volt a kincstárában, amelyek közül egyet halála után a koporsójára szegeztek, egy másikat a sírjának helyet adó szentegyházban helyeztek el.¹¹ A XVII. század derekára a buzogány olyannyira jellegzetes elemévé vált a magyar viseletnek, hogy még a Habsburg uralkodók viszonylag ritka – többnyire külföldön készült – magyar ruhás portréin is felbukkan néha.¹²

De nemcsak főúri körökben tűnik fel e tárgy. Apor Péter a XVII. század végi erdélyi szokásokra visszaemlékezve egyenesen az ifjúság divatos öltözékének fontos részeként írt róla: „... az ifjú legények, akiktől kitölt, viseltek ezüst-, arany tollas buzogányt, bársonnyal volt borítva az nyele, az végi penig ugyan ezüstös, aranyos: akiktől penig olyan ki nem tölt, vasbuzogányt viselt, az nyele ezüstös, aranyos volt, én is ilyet viseltem ifjúkoromban.”¹³ S nemcsak a buzogányok viselői és ennek megfelelően a tárgyak anyaga, értéke volt sokféle, hanem formáik is. A tollas buzogányok mellett XVI. században ismét megjelentek a gömbölyű fejformák, s oly hamar kedveltek lettek, hogy 1613-ban a koronázási jogar Révay Péter

koronaórnek már a *"magyaros gombos"* buzogányt juttatta eszébe, *"mely hadiszerszámot csak a magyarok vezérei szoktak használni"*.¹⁴ Mi lehetett az oka ennek a páratlan népszerűségnek, s ezzel együtt évszázados formák feléledésének?

A kérdések megválaszolásához Szabó Péter főúri temetkezésekről szóló munkája jelentette a kiindulópontot. A XVII. században a főrangú férfiak temetési menetében igen előkelő helyet kaptak az elhunyt fegyverei, s Szabó ezek jelentését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy *"a temetési kellékek együttese, élén a buzogánnyal, a huszárság egy közelebbről meg nem határozott, a tisztii méltóságát idézi. (...) A XVII. századi ember főképpen ebben a katonai méltóságban mérhető földi dicsőségben látta a fegyverviselő főurak életének viszonylag örök, megőrzésre érdemes értelmét"*.¹⁵ E megállapítás nyomán a huszárság és a főúri síremlékek kerültek a vizsgálódás homlokterébe, mert a fennmaradt buzogányt ábrázoló festett nemesi portrék sorozata csak Thurzó Kristóf 1611-ben készült képmásáig nyúlik vissza.¹⁶ Megszakadt láncolatukat azonban szerencsésen kiegészítik azok az alakos sírkövek és síremlékek, melyeken a XV. századtól éppen a XVII. század derekáig lehet nyomon követni a hadi viselet változásait.¹⁷

A kései reneszánsz hatásaként Nyugat-Magyarországon is elterjedő falfülkés, álló szoboralakos síremlékeken – melyek egyik utolsó darabja a fent említett Illésházy síremlék 1649-ből – meglehetősen pontossággal ábrázolták a korabeli főurak fegyverzetét.¹⁸ A példaként szolgáló, német területen készült Pálffy-síremlék kivételével valamennyin a jellegzetes huszárfegyverzet darabjait, a rákozott, félrákozott mellvértet, rákfarkas huszársisakot lehet látni, s ezek elmaradhatatlan kísérője a buzogány.¹⁹ (2., 3., 4. kép) Ám ez a fegyver nemcsak a legmagasabb rangú tisztek vezéri jelvénye volt a XVI. század végén. Erről egy 1578-as, huszártisztek számára kiadott szabályzat is tanúskodik, melyben előírták a tisztek számára a huszárlovak, vért, sisak, kopja, szablya, hegyestőr, és puska mellett a buzogány – vagy helyette a csákányfokos – beszerzését is.²⁰ Egy ilyen alacsonyabb rangú huszártiszt védőfegyverzetét és jelvényét örökítette meg Tapolcsányi János barsmegyei közép-nemes 1598-ban készült kistapolcsányi sírköve. (5. kép) Tapolcsányi sírkövén jól látható a jellegzetes gömbfejű buzogány, ami először a XVI. század elején, Telegdy István kincstartó (+1514) mezőtelegdi sírkövén bukkan fel. Ezen a korban egyedülálló módon már szintén korai huszár védőfegyver-

zetben ábrázolták a főurat. (6. kép) A jellegzetes huszárfegyverzet és a keleti eredetű gömbfejű buzogány többszöri együttes megjelenése aligha lehet a véletlen műve.

A Telegdi-sírkő készültének ideje, a XV-XVI. század fordulója fordulópont a magyar hadszervezet történetében is. A déli határon a mozgékony török végvári csapatokkal vívott folyamatos harcok egyre nagyobb szerephez juttatták a magyar hadszervezetbe Mátyás király uralkodása alatt beépülő, rácnak vagy huszárnak nevezett lovasokat. Az ekkor még többnyire délszláv etnikumú huszár csapatok – akik a korábbi balkáni harcokban ellenfeleikhez hasonlóan átvették a török tímáros szpáhi lovasság fegyverzetének számos elemét – a magyar zászlósúrak és a megyék bandériumaiban az 1490-es években egyre nagyobb szerephez jutottak a nehézlovasság rovására.²¹ A XIV-XV. században még rabló népséggként számontartott lovasok még a királyi udvarba is bejutottak. 1515-ben már az ő kíséretükben jelent meg II. Ulászló király és Lajos, a trónörökös a bécsi királytalálkózón, ahol már Zsigmond lengyel király kíséretének egy része is huszárviseletben pompázott.²²

A huszárság Lengyelországban is „importált” fegyveres erő volt, s feltehetően a lengyel királyi ház, a Jagellók magyarországi uralomra jutása után kezdődhetett meg az addig jobbára csak féltelmetes ellenségként ismert huszárok toborzása. Mindkét országban gyorsan elveszítették etnikai különállásukat, s a magyar és lengyel nemesség töltötte fel soraikat.²³ Ez a folyamat Magyarországon talán a déli vármegyék bandériumainak átalakításakor kezdődött, de az 1518-as országgyűlés 2. törvénycikkének 1. paragrafusára már elő is írta, hogy *"a nemesség pedig, akiknek ötven vagy száz és ennél több jobbágyuk van, huszármódra, páncéllal, sisakkal és másféle fegyverekkel kötelesek magukat ellátni"*.²⁴ A fent említett Telegdi-sírkő arról árulkodik, hogy a főrangúak között is volt előzménye e rendelkezésnek. 1526 előtt a magyar állam hadseregének gerincét – az aránymódosulások ellenére is – a drága páncélos nehézlovasság adta, s ennek megfelelően ez volt a legelőkelőbb fegyvernem. Mohácsnál ez az erő olyan súlyos veszteségeket szenvedett, amelyeket már nem volt alkalma kiheverni, így a magyar hadszervezetben, mint Tóth Zoltán írja, a huszár és hajdú egyeduralma következett.²⁵ A XVI. század első felére Verancsics Antal szerint a nemesség huszárfegyverzetet öltött az ország keleti felén, s a Ferdinánd király fennhatósága alá tartozó nyugati te-

1. Thurzó Kristóf ravataképe 1648
Bp. MNM

2. Illésházy István síremléke 1609
Bazin (Pezinok) plébániatemplom

3. Draskovich János síremléke 1613
Pozsony (Bratislava), dóm

4. Thurzó György síremléke 1616
Árva vára (Orovský hrad)

5. Topolcsányi János síremléke
1598 Kistapolcsány (Topolčianky),
plébániatemplom
(Dr. Pandula Attila felvétele)

6. Telegdy János
síremléke
Mezőtelegd (Tileagd)
református templom

7. A Görgey testvérek
síremléke 1600
Toporc (Toporec)
plébániatemplom

rületeken az 1542-es országgyűlés kénytelen volt az ott is eltűnőben lévő nehézlovasság újjászervezésére törvényt hozni.²⁶

Ez a változás tükröződik a síremlékeken is. Szabó Péter fent idézett megállapítása a megörökítendő földi – főleg hadi – dicsőségről a korábbi időszakra is érvényes, hiszen már a gótikus lovagi sírkövek is ennek jegyében készültek. Később az állandósult háborús helyzet ugyan tovább éltette a nemesség értékrendjét kifejező lovageszményt, de ennek megtestesítése (például sírkő formájában) mindig szorosan kötődött az adott kor hadviselési eszközeihez.²⁷ Így még a konzervatív, gótikus szellemen dolgozó hazai sírkőszobrászat alkotásai is hűen megörökítették az új fegyverzetet.²⁸ Ezek az első számú magyar fegyvernemé vált huszárság felszerelési tárgyai egyben jelképekké is váltak, s immár ezek töltötték be a letűnt lovagvilág kellékeinek helyét.

Ezek közé tartozott a buzogány is, melyet az írott források nem említenek ugyan 1547-ig a huszárok fegyverei között, de a mezőtelegdi sírkövön kívül még egy korai huszárábrázoláson is látható. Lengyelországban maradt fenn az az 1514-es orszai csatát megörökítő, 1520-as években készült festmény, amely egy dokumentum hűségével ábrá-

zolja az akkor lengyel szolgálatban álló huszárokat. Ezen a főparancsnok (a hetman) gömbfejű buzogányt (buława) tart a kezében, míg a huszártisztek hátul az övükbe tűzve tollas, illetve gerezdes buzogányokat (buzdygan) viselnek.²⁹ Ezek a buzogányok mint tiszti jelvények valószínűleg éppúgy török eredetűek, mint a szablya vagy a sisak, hiszen írott források tanúsága szerint a török hadseregben tisztek nyergének bal oldalára függesztve, már a XVI. században is rangjelző funkciója volt ennek a fegyvernek.³⁰ Török eredetre utal az is, hogy a buzogány szó 'd' hangot tartalmazó alakjai, így a mára eltűnt magyar buzdogány szó, a lengyel nyelvben a tollas és gerezdes buzogányok megnevezésére szolgáló buzdygan szó is az oszmán-török bozdogan szó átvételei.³¹ A horvát nyelv különböző fejformákra használt elnevezése a topuz és a buzdovan is török eredetű lehet.³²

A huszárok rangjának gyors emelkedésével együtt nőhetett tiszti jelvényük presztízse is. A buzogány hamarosan elvált a fegyverzettől és önálló életre kelt: egyfelől a marsallbot szerepét töltötte be a magyar katonai hierarchiában, másfelől a nemesi viselet része lett.³³ Itteni megjelenését a hazai portréanyag fent említett korlátai és a

sírkőszobrászat „martiális” irányultsága miatt nehéz időhatárokhoz rögzíteni. A legkorábbi ismert sírkő, melyen a huszárok jellegzetes gömbfejű buzogánya látható, de az elhunyt nem visel védőfegyverzetet, Görgey Illés és Márton 1600-ban készült, Toporcon (Toporec) látható közös sír- emléke. (7. kép) Ám más típusú ábrázolásokon már jóval korábban felbukkannak e díszfegyverek a nemesi öltözék kiegészítőjeként. Az első ilyen ábrázolást Hans Burgkmayr készítette Miksa császár diadalmenetének tervezeteként a XV-XVI. század fordulóján.³⁴ Hasonló korú Thurzó György buzogányos portréja is a Fuggerek Aranykönyvében.³⁵ Az ezeken látható, szabályos félkör alakú gerezdékből álló, nagy fejű buzogányokból egyetlen vasból készült példány ismert a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában.³⁶ Ugyancsak Miksa császár korában készültek a Weisskunig című könyv – a hazai szakirodalomban szintén magyar- nak tartott – maszkos, turbános, tollas buzogányt tartó figurái.³⁷ Tiziano 1530-ban szintén tollas buzogánnyal örökítette meg Ipolito d’Estét magyar ruhás portréján.³⁸ Az ezen a képen megfes-

tett tárgyak hitelességéhez kétség sem férhet: a főpap valószínűleg magyarországi harcainak emlékére festethette le magát ebben a hazánk- ból származó „egzotikus” viseletben.

A buzogányos portrék tömeges megjelenése előtti időszakban készült még Báthori István egyik korai, még lengyel királlyá választása előtti metszetportréja is. Az itt látható gömbfejű buzogány ábrázolására azonban elegendő okot szolgáltatott az erdélyi fejedelmek jelvényhaszná- lata.³⁹

A fenti gondolatmenet összefoglalásaképpen megállapítható, hogy a XVI. század első felében a magyar hadszervezet gyökeres átalakulásával párhuzamosan a „vérével adózó” magyar nemesség átvette a felemelkedő huszárság török eredetű fegyvereit, s eredeti funkciójukat kiterjesztve beillesztette a maga szimbólumai közé. Ezek közül a buzogány és a csákány elveszítette fegyver jelle- gét, s dísztárggyá szelídülve az ünnepi viseletnek is része lett.

B. Szabó János

Jegyzetek

1. Kovács László: Viselet, fegyverek c. fejezet. In.: *Kristó Gyula*, Az Árpád-ház háborúi. Bp. 1986. 238., 251. pp.
2. Kiss Lajos-Papp László szerk.: A magyar nyelv történeti- etimológiai szótára. I. Bp. 1961. (a továbbiakban: MNyTSz) 165., 179. pp.
3. Niketas Choniates és Eustathios szövegei. In.: *Moravcsik Gyula* szerk.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai Bp. 1988. 162., 290. pp.
4. Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárá- nak XI-XIV. századi csillag alakú buzogányai. In.: *Folia Archaeologica*. XXII. 1971. (a továbbiakban: Kovács i.m., 1971)
5. A gömbfejű buzogány-jogarok eredetéről és történetéről igen jó áttekintést ad *Žigutski* Dzdzislaw: „Genezai typologia buław hetmanskich” című tanulmányában. (In.: *Muzealnictwo wojskowe*. 2. Warszawa 1964. [a továbbiakban: *Žygułski*. 1964] 240-244. pp.); Kovács László is úgy vélekedik az oroszországi leletekről, hogy azok nem egyszerű sírmellékletek voltak. (Kovács, 1971. 178. p.)
6. László Gyula: Adatok a koronázási jogar régészeti meg- vizsgálásához. In.: *Serédi Jusztinián* szerk.: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára. Bp. 1938. III. 532-534. pp.; *Szendrei János*: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 31. p.
7. *Pandula Attila*: Viselet, fegyverek c. fejezet. In.: *Kristó Gyula*: Az Anjou-kori háborúi. Bp. 1988. 227-230. pp.
8. *Pandula Attila*: Insigniológia c. fejezet. In.: *Kállay István* szerk., A történelem segédtudományai. Bp. 1986. 225. p.; *Žygułski*, 1964, 247. p.; Drága, tűzfegyverekkel vagy szűrő- fegyverekkel kombinált buzogányok azonban továbbra is ké-

szültek előkelő megrendelők részére. (*Lewerken, Heinz-Werner*. *Kombinationswaffen des 15-19. Jahrhunderts*, Berlin 1989. 214-216., 285. pp.)

9. „Két ezüstös aranyos simafejű botok. (Ennek egyikét Bánfi úr fiának adtam keresztsegekor.) In.: *Kemény János* kincstára. *P. Szathmári Károly* közlése. *Történelmi Tár*. 1881. p.; *Szabó Péter*: A végtisztesség. Bp. 1989. 84-96. pp. (a továbbiakban: Szabó, i.m.)

10. *Učňkova, Danuta*: *Historický portrét na Slovensku*. Bratislava 1980. 20. kép – Trencsényi Múzeum, lt. sz. 3095.; *Magyar Történeti Képcsarnok* (a továbbiakban: MTKcs) lt. sz. 30.

11. Ravatalképe és sír- emléke az árvai várban látható.; *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. Bp. 1986. (reprint) 179., 186. pp.

12. Az 1627-ben magyar királlyá választott III. Ferdinándot a svédek felett aratott nördlingeni győzelem után előszere- tettel ábrázolták magyar ruhában, s ezek némelyikén, így az 1635-ös amszterdami bevonulására készített portréján, és egy lovasképmását ábrázoló metszeten is buzogányt tart a kezé- ben. (*Galavics Géza*: A művészettörténeti interpretáció le- hetőségei. A pozsonyi vár korabarokk uralkodósorozata. In.: „*Ars Hungarica*”, XIII. 1985/1. sz.) 64. p.; MTKcs. lt. sz. 224/1914 Grafika); A gyermek I. Józsefet magyar királlyá koronázása alkalmából szintén így örökítette meg a metszetek egy része. (MTKcs. lt. sz. 2220., 2230., 212/1914 Grafika)

13. *Apor Péter*: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bp. 1982. 46. p.

14. Révay Péter: De sacrae Coronae Regni Hungariae... In.: *Katona Tamás* szerk., A korona kilenc évszázada. (Történelmi források a magyar koronáról) Bp. 1979. 347. p.; Tömegesen először a tizenöt éves háború eseményeit ábrázoló grafikákon tűnnek fel. Így Wilhelm Peter Zimmermann rézmetszetein, Samuel Dilbaum 1604-ben megjelent „Eikonographia” című könyvében. (MTKcs Kézikönyvtár, 257.); A szakirodalomban a keleti fegyverzet jellegzetességének tartják a gömbfejű buzogányt. (Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Bp. 1971. 21-22. pp. (a továbbiakban: Kalmár, i.m.).
15. Szabó, i.m. 102. p.
16. Thurzó Kristóf portréja, MTKcs. Csáky letét 1. sz.; *Cennerné Wilhelmb Gizella*: A portré és a magyar nemesi társadalom. In.: *Buzási Enikő* szerk., Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Bp. 1988. 29., 117. p.
17. Rainer Pál: Magyarországi síremlékek (1458-XVII. század közepe) Szakdolgozat. ELTE Régészeti Tanszék, 1983. 7., 23-24., 26-27., 30-40., 43-45. pp. (továbbiakban: Rainer i.m.)
18. Rueber János hasonló síremlékét már 1584-ben felállították a kassai domban, de ez a mű nem gyakorolt jelentős hatást a térség síremlékeire. (Galavics Géza: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In.: *R. Várkonyi Ágnes* szerk., Magyar reneszánsz udvari kultúra. Bp. 1987. 247. p. [a továbbiakban: Galavics, i.m.].
- Pálffy Miklós síremléke, 1601. Pozsony (Bratislava), dóm. Reprodukciója: Galavics, i.m., 24. kép
  - Illésházy István síremléke, 1609. Bazin (Pezinok)
  - Draskovich János síremléke, 1613. Pozsony (Bratislava), dóm
  - Thurzó György síremléke, 1616. Árva vára (Oravský hrad)
  - Drugeth György síremléke, 1620. Nagyszombat (Trnava) Reprodukciója: *Marczali Henrik*, Magyarország története napjainkig. II. kötet. Bp. é.n. 236. kép
  - Illésházy Gáspár síremléke, 1649. Trencsén (Trenčín)
- Egy évvel később készült Viczay Ádám (+1650) hédervári sírköve, amelyen nyugati stílusú pánccélban és buzogánnyal ábrázolták az elhunytat. (Aggházy Mária: Felvidéki XVII. századi főúri síremlékeink stíluseredete. „Művészettörténeti Értesítő”. VI. (1957/2-3) 171. p. 10. kép. [a továbbiakban: Aggházy, i.m.]
19. Kalmár i.m. 276-279., 279-300. pp.; *Krenn, Peter*: Der Grazer Harnisch in der Türkenabwehr. Graz 1971. 50-53. pp.
20. Šerčer, Marija: Alte Schlagwaffen und Stangwaffen aus Kroatien. Graz 1974. (a továbbiakban: Šerčer, i.m. 10. p. 7. j.; A buzogány mellett a huszártisztek másik jelvénye a csákány illetve csákányfokos, ami helyettesítő tárgyként már egy 1514-es ábrázoláson is feltűnik. (Kalmár, i.m., 34-35. pp.)
21. Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. „Hadtörténelmi Közlemények”, 1934. 191. p. 221. j. (a továbbiakban: Tóth, i.m.); A huszárság térnyerését jelzi az 1492/20. tc. és az 1498/16. tc. (Márkus Dezső szerk., Magyar törvénytár. I. Bp. 1899. [a továbbiakban: MTt] 492-493., 602-605. pp.)
22. Tóth, 1934, 141-142., 174. pp.
23. Lengyelországban a szerepük is megváltozott. A XVII. századra a hagyományos nehézlövességet felváltva az ún. szárnyas huszárok híres csatalovassággá váltak. (Žygułski, Zdzistaw [jun.]: The Winged Hussars of Poland. In.: *Held, Robert*, Arms and Armor Annual. [Volume One] Digest Books, Inc., Northfield, Illionis, 1973. [a továbbiakban: Žygułski, i.m.] 91-93. pp.)
24. MTt. 94-103., 602-605. pp.
25. Tóth, i.m. 166. p.
26. *Verancsics Antal*: De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae. Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum. II. kötet, 148-149. pp.; MTt. 2. kötet, 88-89. pp.
27. Rainer, i.m., 26-27. pp.
28. *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986. 54. p.; Rainer, i.m., 36-38. pp.; A XVI. század utolsó harmadától már csupán alig néhány kivétel akad:
- Zeleméry László sírköve, 1570. Nyitrasárfő (Nitrianska Blatnica) Reprodukciója: *Némethy Lajos*, Zeleméry László és Rajcsányi Ádám sírköve. „Turul” 1910.
  - Zrínyi György sírköve, 1604? Szentilona (Sentilona) Reprodukciója: *Gerevich Tibor*: Műemlékeink védelme. „Szépművészet”, IV. 1943. január 1. szám, 5. p.
  - Thurzó Kristóf tumbája, 1614. Lőcse (Levoča) Reprodukciója: Galavics, i.m., 20. kép.
  - Thurzó Szaniszló tumbája, 1625. Lőcse (Levoča) Reprodukciója: Galavics, i.m., 8. kép.
- Ez utóbbi kettőről feltételezhető a szándékos archaizálás. (*Luxova, Viera*: Príspevok k zivotu a dielu Jána Wienharta. In.: *Ars*. XVII. (1983.) 61-72. pp.)
29. *Károlyi Árpád*: Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. „Századok”, 11. (1877/10.) 841. p.; Žygułski, i.m., 92. p.
30. *Uzuncarsili, Ismail Hakki*: Osmanli Devlet Teskilatin-dan Kapukulu Ocaklari I. Acemi Ocagi ve Yeniceri Ocagi. Ankara 1988. 222., 377. pp. *Marsigli, Luigi Fernando*: Stato dell Imperio Ottomano. Amsterdam 1732. II. 9. p.
31. MNyTSz, I. 400. p. „buzogány” szócikk; *Décsy Gyula*: A cseh szökincs magyar elemei. In.: „Magyar Nyelv”, LI. (1955/4.) 457. p.; Lengyelországban a gömbfejű díszbuzogányt „bulawának” nevezik. Ez mongol eredetű jövevényszó, s kun (azaz tatár) közvetítéssel került át a lengyel nyelvbe. (Žygułski, 1964, 166. p.)
32. Šerčer, 1974. 9. p.
33. A XVII. században Erdélyben a generálisok és seregvezérlő parancsnokok kardot és buzogányt kaptak kinevezésük alkalmával. (*Kemény János* önéletrája. In.: *V. Windisch Éva* szerk., Kemény János és Bethlen Miklós művei. Bp. 1980. 70. p.; *Bethlen Miklós* élete leírása magától. uo. 677. p., *Szilágyi Sándor*: Rákóczi Zsigmond. Bp. 1886. 54-55. pp.; *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczi György. Bp. 1891. 14-15. pp.)
34. Triumph des Kaisers Maximilian. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhaus. III. kötet. Wien, 1884. 39. kép
35. *Szilágyi Sándor* szerk.: A magyar nemzet története. IV. kötet. Bp. 1896. 474. és 475. pp. között.
36. Lt. sz. 54. 1997
37. Der Weisskunig, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhaus. VI. kötet. Wien, 1888. F 147
38. Eredetije a firenzei Palazzo Pitti képtárában. (*Wethey, Harold E.*: The Paintings of Titian. 65. kép); Másolata a Magyar Történelmi Képcsarnokban. (MTKcs 6.)
39. *Komornich, Etienne S.*: Essai d une iconographie du roi Etienne Báthory. In.: *Filipowski, Joseph* szerk., Etienne Báthory, roi de Pologne, Prince de Transylvanie. Cracovie 1935. 442-443. pp.; Az erdélyi fejedelmek jelvényhasználatáról: *B. Szabó János*, Az erdélyi fejedelmi jelvények. „Keletkutatás” 1994/tavasz 59-69. pp.

KÉT SZÉKELY LÓFŐ-LEVÉL (XVI-XVII. SZ.) ÉS EGY NEMESÍTÉSI LEVÉL HÁTLAGJÁRA 1849-BEN ÍRT FELJEGYZÉSSSEL KAPCSOLATOS MEGJEGYZÉSEK*

A székelyek rendi megoszlásáról Werbőczy 1514-es törvénykönyve nem tesz említést, csak annyit ír, hogy „mind” nemesek.¹ Benkő József 1791-ben írt munkája alapvetően tárgyalja a székely társadalom felépítését és jogrendszerét, felhasználva a rendelkezésére álló történeti adatokat.² A székelyeknek ez az egységes társadalmi állása, statusa az évszázadok folyamán megváltozott és kialakultak a különböző társadalmi osztályok: a főemberek (primorok), a lófők (primipili), a gyalogosok (pixidarii) rendje továbbá a jobbágyoké, ahová kerültek azok a szabad székelyek is, akik elszegényedtek és hogy mentesüljenek a katonai kötelezettség alól jobbágyul adták magukat a főembereknek. A lófők a kiváltságos rendbe tartoztak, azonban vagyoni helyzetük megváltozása révén fölemelkedtek a főemberek vagy lesüllyedtek a gyalogosok vagy a jobbágyok közé. A lófők rendjébe fölemelkedhetett a közrendből az, aki lófőséget vásárolt vagy az erdélyi fejedelemtől lófő-levelet kapott.³ Az alábbiakban két olyan lófő levelet közlünk, melyek két különböző kategóriájú székelyt emel a lófők sorába.

Az egyik felszabadított „libertinus” Sepsi székben Feldobolyban lakó Kis Tamás, akinek Báthori István 1575-ben ad lófő-levelet. A levél címeres, melynek leírását az oklevél nem tartalmazza. Eredeti pergamen viaszpecsétje hiányzik. A címer leírása: kék pajzsban álló fekete oroszán, mely jobb mellső lábával egy karddal átszúrt kucsmás emberfejet tart, a korona nélküli sisakon félig kiemelkedő ugyanolyan oroszán; a foszlányok mindkét oldalt arany és veres színűek. A címer egy 8,5×15 cm méretű téglalap alakú, (?) vörös alapra van festve. Az oklevél szövege a következő:

NOS STEPHANUS/DEI/GRATIA

Hungariae Transsylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universalis quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam. Tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis Nobilis Agilis Thomas Kis de Feldoboly sede Siculicali Sepsi quae ipse nobis et huic regno principibusque Transylvaniae et prae decessoribus nostris pro locorum et temporum diversitate fide-

liter exhibuit et impendit ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est. Eundem Thomas Kis agilis fidelissimus libertinum nostrum ex numero reliquorum Libertinorum Siculicorum eximandus ac in coetum et in numerum verorum Primipilorum Siculorum annumerandum et aggregandum, cooptandum et ascribendum duximus. Prout annumeramus, aggregamus cooptamus et ascribimus Decernentes expresse ut a modo deinceps idem Thomas Kis ipsiusque heredes et posteritates utriusque sexus universae pro veris indubitatisque Primipilis habeantur et reputentur. Omnibusque et singulis eis honoribus gratiis Privilegiis indultis immunitatibus quibus ceteri veri nati et indubitati Primipili quomodocumque de iure et antiquo consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere possint atque valeant. Ita tamen ut idem, Thomas Kis, heredesque et posteritates ipsius universi, bonis equis frameis, galeis, loriceis, hastis, clipeis et aliis instrumentis militaribus more aliorum Primipilorum bene instructi, ad mandata nostra et successorum nostrorum omnibus bellicis expeditionibus tam generalibus quam partialibus interesse fidelemque patriae operam navare debeant et sint astricti, Et nihilominus domum eiusdem in dicta possessione Feldoboly vicinitatibusque domorum Libertinorum Siculorumque Joannis Isac ab una parte vero ab altera Andreas Bardyi in sede Siculicali Sepsy praedicta existentem habitam ab omni censuum taxiarum et contributionum nostrum tam ordinarium quam extraordinarium subsidijque et lucri Camerae nostre solutione. Item seminaturas alodiaturas, agrocolationes et alias quaslibet hereditates Siculicales et decimarum nonarum et capeti-arum pensione et servitiorum quarum liber plebeorum et civilium exhibitione in perpetuum eximendos et supportandos duximus prout eximimus et supportamus presentium per vigorem. Quocirca Generosis Egrediis et Nobilibus Agilibus Capitano Judicibus vice Judicisque Regyis Dictatoribus, Decimatoribus et Exactoribus contributionum dicte Sedis Siculicalis Sepsi ... Judici et juratis civibus annotatae possessionis Feldoboly modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituentibus eorumque vices gerentibus harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus acriter

praesentibus quoque a modo in posterum praefatum Thomas Kis heredesque et posteritates ipsius utriusque sexus unuversi pro veris indubitatis Primipilis habere et reputare debeat, neque eundem ratione praescripta domus hereditatem suatrum ad aliquan censum taxarum et contributionum nostrarum, tam ordinariarum quam extraordinariorum Subsidiisque et lucri Camerae nostrae solutionem ittem decimarum, nonarum et capetiarum pensionem seruitiorum quorumlibet plebeorum et Civilium exhibitionem cogere et compellere aut propterea eosdem in personis rebusque et bonis ipsorum quibus suis impendere, turbare, molestare seu quouis modo damnificare. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas. Memorato Thomas Kis ipsiusque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis clementer dandos duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Meggies decima quinta die mensis September Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo quinto.

STEPHANUS Megfejtetlen aláírás
Can[cellarius]
Martinus Madachaniy
secr[etarius]

A hátlapon:

Coram magnificis Pancratio Sennyeiy et Joana Pettky Comissariis praesentata ec per eosdem confirmata ea conditione ut exhibitor in officio suo primipilatus optime fit instructus

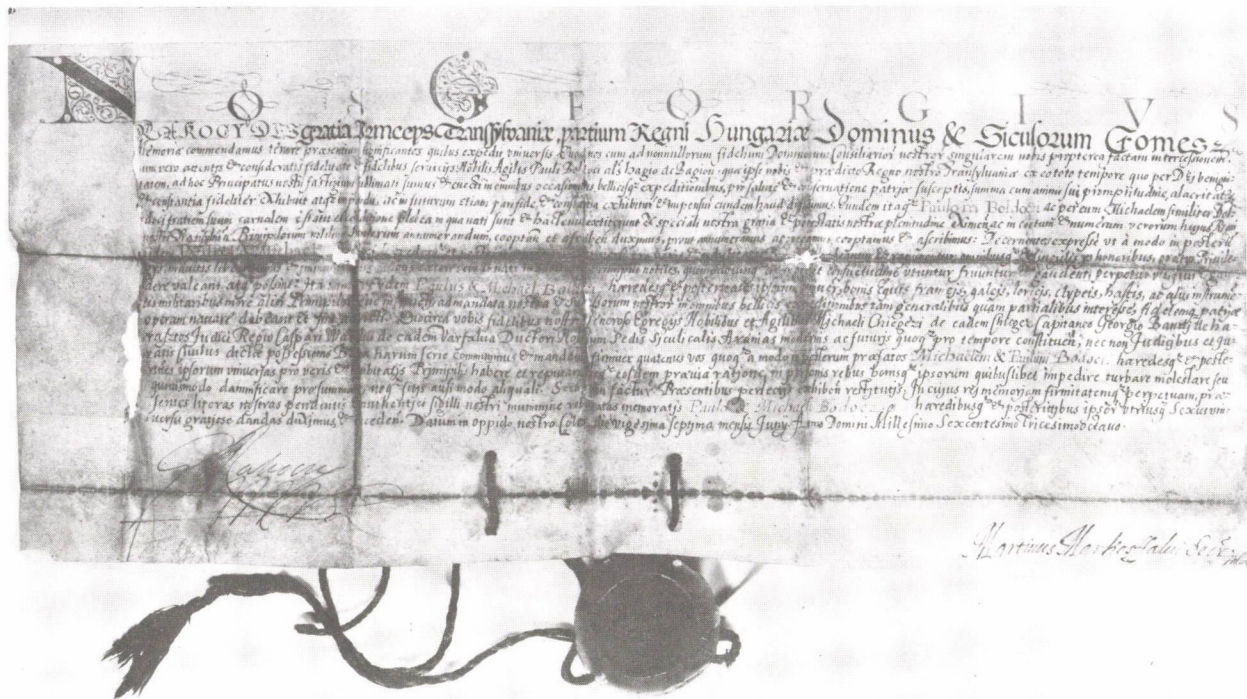
Pancratius Sennyeiy
Joannes Pettky
Thomas Kis de Fel Doboly

A hátlap alsó széle két végén fekete, arany, sárga és vörös színű akanthus levél díszítés.

A szöveg nehezen olvasható, az oklevél az összehajtásoknál szakadozott. A hátlap füstös, fekete, valószínű padlason volt elrejtve.

Kis Tamás az 1562-es évben a Szász-Sebesen tartott országgyűlés határozata révén sok más szabad székellyel együtt kerülhetett jobbagysorba; felszabadításának 1575 előtt kellett megtörténnie, mivel a fejedelem mint „libertinust” emeli a Lófők közé, még pedig vitézi tetteért. Erre mutat a kardot tartó oroszlános címer az oklevelen, mai valószínűleg Kis Tamásnak az 1575-ös kerelőszentpáli csatában tanúsított vitézségét bizonyítja.

A lófő-levelet azzal a feltétellel hirdetik ki, hogy „in officio suo primipilatus optimo fit instructus”, vagyis hogy az új lófő tudatában legyen a követelményeknek, melyeknek meg kell lennie új státusá-

Bodóczy Pál lófő-levele. Elöláp

ban. Benkő munkája szerint 1571 és 1577 között Franciscus Forgáts volt a cancellar,⁴ ezt az oklevelet azonban nem ő írta alá.

A Bodoczy Pál lófő-levele címer nélküli. Eredeti pergamenen, viaszpecséttel. I. Rákóczi György 1638-ban.

NOS/GEORGIUS Rákóczy Dei gratia Princeps Transsylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Sicularum Comes Memoriae comendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universalis, Quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, cum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servicios Nobilis Agilis Pauli Bodoczy alias Bagio de Bagion, quae ipse nobis et praedicto Regno nostro Transsylvaniae ex eo toto tempore quo per Dei benignitatem, ad hoc Principatus nostri fastigium Sublimati sumus et evecti in omnibus occasionibus bellicisque expeditionibus „pro salute” et conservatione patriae susceptis, summa cum animi sui promptitudine, alacritateque et constantia fideliter exhibuit atque impendit, ac in futurum etiam pari fide, constantia exhibit et impensur eundem haud deffidimus. Eundem itaque Paulum Bodoczy ac per um Michaellem similiter Bodoczy fratrem suum cornalem e statu et conditione plebea in qua nati sunt et hactenus extiterunt ex speciali nostra gratia et potestatis nostre plenitudine eximus ac in coetum et numerum verorum huius Regni nostri Transsylvaniae Primipilorum nobilium saeculorum adnumerandum, cooptandum et ascribendum duximus, prout annueramus ac aggregamus cooptamus et ascribimus. Decernentes expresse ut a modo in posterum iisdem Paulus et Michael haeredesque et posteritates ipsorum universi, pro veris et indubitatis primipilis habeantur et reputentur, omnibus et singulis in honoribus, gratiis Privilegiis inductis libertatibus et munitatibus quibus ceteri veri et nati indubitatis Primipili nobiles, quemodocunque de more et consuetudine utuntur fruuntur et gaudent perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint. Ita tam et ut idem Paulus et Michael Bodoczy haeredesque et posteritates ipsorum universi, bonis equis framejs, galejs, loricejs, clypejs, hastis, ac alijs instrumentis militaribus more aliorum Primipilorum bene instructi ad mandata nostra et successorum nostrorum in omnibus bellicis expeditionibus tam generalibus, quam partialibus interesse, fidelemque patriae operam navare debeant et sint adstric-

ti. Quocirca vobis fidelibus nostris generoso Egregije Nobilibus et Agilibus Michaeli Chiegesi de eadem Chiegez Capiteo Georgio Bandj de Harasztos Judici Regis Casperi Warfalvi de eadem Warfalva Ductori Nobilium Sedis Siculicalis Aranyos modernis ac futuris quoque pro temporibus constituantur, nec non Judicibus et Juratis quibus dictionis possessionis Bagion harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus vos quoque a modo in posterum praefatos Michaellem et Paulum Bodoczy haeredesque et posteritates ipsorum universas pro veris et indubitatis Primipilis habere et reputare neque eosdem pravia ratione in personis rebus bonisque ipsorum quibuslibet impendere, turbare, molestare seu quovismodo damnificare praesumatis, neque sitis ausi modo aliqui. Secus non facturus Praesentibus perlectis exhibenter restitutus. In cujus res memoriam firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras pendantis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratjs Paulo et Michaeli Bodoczy haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in oppido nostro Colos ide Vigesima septima mensis Juny. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Tricesimo octavo

G. Rakoczy   Martinus Markosffalvi
secre[etarius]

A hátlapon felül:

Anno Domini 1639, die 11 mensis Aprilis Publicatae, praesentatae ac proclamatae sunt praesentes pro parte et in persona Pauli Boldoci introscripti, tempore celebrationis sedis Judiciae Terrae Aranyos in possessione Keowend, Generoso Egregijs Nobilibus et Agilibus Michael Chiegesi de eadem Capiteo Georgio Bandj de Harasztos Judice Regio, Gasparo Warfalvi de eadem Warfalva Ductore Nobilium praedictae Terrae Seu Sedis Siculicalis Aranyos existent in vigore sunt. Relictae nemini Contradictore Apparentus Joanes Panko de Bakos juratus Notarius Praedictae Sedis Siculicalis Aranyos.

A fent közölt két lófő-levél szerint az erdélyi fejedelmek a magyar királyok példájára a számukra tett szolgálatok jutalmául a székelyeket nemesítő oklevéllel egyik társadalmi kategóriából egy másikba helyezik. A fejedelmeket egy másik szempont is vezette, ugyanis az erdélyi hadseregben a székelység hadereje fontos szerepet játszott és ilyen formán is akarták megakadályozni ennek

meggyengülését.⁶ Ezt a célt szolgálta az 1599-ik évben Gyulafehérvárott tartott országgyűlésen hozott határozat is, mely által az 1562-ben elvesztett nemesi jogait visszakapták a jobbágysorba taszított székelyek s ezeket nevezték szabadosoknak, libertinusoknak.⁷ Ilyen fejedelmi libertinus volt Sepszi székben, Feldobolyban Kis Tamás. Ez a társadalmi osztályváltoztatás oklevél adományoztatása útján a székelyeknél csak az Erdélyi Fejedelemség megalakulása után lett gyakori, mivel a vagyoni helyzet megváltozása maga után vonta a társadalmi kategória megváltozását is. Ez a megváltozás politikai okok – székely felkelésekben való részvétel – miatt is megtörtént s ezért sok székely elvesztette szabadságát.

A Székelyföldön több Székely nevű család élt s ezek a lakóhelyük, birtokuk után írták elő nevüket. Ezek közé tartozik a rétyi Székely család, mely Sepszi széken, s Rétyen lakott. A család Mihály nevű tagja 1600 április 30-kán Báthori Gábertől armalist nyert s így a székely primorsága mellett az erdélyi nemesi rendnek is tagja lett.⁸ A nemesítési oklevél hátlapján kézzel írva a következő beírás olvasható:

Coram magnificis Pancratis Senney et Joanne Pettky Comissarys praestata et per eosdem confirmata ea conditione ut exhibitur in Suum suo Nobilitaty per quos liber inviolabiliter observetur more aliorum verorum nobilium

Pancratis Senney
Joannes Pettky

E szöveg fölött láthatók a következő sorok:

A muszka tábor Haszford tábornok alatt 1849. július 8-kán Réty község felprédálásakor a fejedelmi Székely család levéltárát is feldúlván, abból eztet Székely Ferencz atyám a tábornoktól a Tábor tüzek mellől nyerte vissza a völgy hídjánál feküdt muszka táborból így elszaggatva. Atyám akkor 67 éves volt, én pedig 20-ik éves és mint honvéd főhadnagy akkor a magyar honvédséggel Moldovában harcoltam a muszka sereggel szemben.

Emlékezetül feljegyeztem Rétyen 1849. október 9-kén

Székely Dénes fh.

Sokat vitatott kérdés volt, hogy Székely Mózes a fejedelem a sok Székely család közül melyikbe tartozott. Orbán Balázs említést tesz arról, hogy a rétyi Székely család a fejedelmet ebből a családból származónak tekinti, hivatkozva a végrendeletére,

melyet a családi levéltárban őriztek. Orbán Balázs ottléte alkalmával a végrendeletet nem tudták megmutatni (talán az orosz prédáláskor pusztult el).⁹ Hogy mennyire élt ez a tudat a rétyi Székely családban, azt mutatja Székely Dénesnek a fennebb közölt feljegyzése is.

A háromszéki és az udvarhelyi székely nemes családokat Pálmay József közli a XX-ik század fordulóján.¹⁰ Az udvarhelyi nemes családokról írt munkájában Székely Mózes a siménfalvi Székely családból származtatja.¹¹ A háromszéki nemes családokról írt munkájában a rétyi Székely család egyik tagja által készített genealógiai táblázatot mely a család eredetét összeköti a fejedelemmel nem fogadja el,¹² hivatkozva Vass Miklós könyvére, melyben a szerző kimutatja, hogy a fejedelem apja literati Székely János volt, testvérei pedig István, János és Péter, fia II. József, Pálmay nem közli a fejedelem leszármazási táblázatát, sem a címet, csak annyit, hogy „pajzsban növekvő oroszlán”.

A rétyi Székely család leszármazását 1540-ig tudja visszavinni, Antalig, akinek a fia Mihály s ennek gyermekei Mózes, Márton, István és Anna. Ez a Mózes korát tekintve nem lehet azonos a fejedelemmel.

A kérdés megoldására a fejedelem tíz forintos aranya adja meg a választ.¹³ Az érem előlapján a következő felirat van: MOISES ZEKEL DE SEMIENFALVA VAI VODA TRANSILVANIAE ET SICUL COMES, két oroszlán szemben állva egy kardon egy koronát tart, két oldalt hold és csillag. A hátlapon a körirat: ANNO DOMINI MILLESIMO SEXCENTESIMO TERTIO. CLAUDIOPOLI. A mezőben: DOMINUS PROTECTOR MEUS. A fejedelem az érmen világosan a siménfalvi előnevet használja. Hogy a rétyi Székely család mire alapozta a fejedelmi eredetét nem tudjuk. Ezt írásos emlék-Székely Dénes feljegyzésén kívül nem bizonyítja. Azt kell feltételeznünk, hogy a rétyi Székely családból szakadt ki a siménfalvi ág. E mellett szól az a tény, hogy Mihály fia István Szatmár megyébe ment s ennek az ágnak egyik leszármazottja II. István elkíséri II. Rákóczi Ferencet Franciaországba s Székely Mihály fia, porosz katonai szolgálatba lépett. Fényes katonai pályát futott be, Nagy Frigyes vitézségéért generalis főstrázsamesterré és a „Pour le Merite” rendjel tulajdonosává tette.¹⁴ Ahogy ez az ág a Rétyi Székely családdal tartozik, ugyanúgy a siménfalvi Székely Mózesnek az őse is származhatott ebből a családból.

Székely Zoltán

JEGYZETEK

* A Szerkesztőség megjegyzése: A rétyi Székely család oklevelekkel igazolható genealógiáját közzétette *Daróczy Zoltán*: Nemesi Évkönyv III/IV (1925-26), 288-90. pp., és szövegek közötti tábla.

1. *Werbőczy István*: Magyar és Erdély országnak Törvény-Könyve, Pozsony-Kassa, 1779, 467. p.
2. *Benkő József*: Az Erdély Országi Nemes Székely Nemzetnek Képe, Kolozsvár, 1806. 3-87. pp. (továbbiakban Benkő i.m.)
3. Uo. 34. p.
4. *Benkő József*: Imago inclytæ in Transsylvania nationis siculicæ historico-politica. Szeben, 1837, 95. p.
5. Benkő i.m. 35-40. pp.
6. Székely felkelés. 1595-96. Bukarest, 1970, 170. p.
7. Benkő i.m. 34. p.

8. *Székely Zoltán*: Adatok a XVI-XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához. In.: Aluta, 1980, 109-111. pp.

9. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. III. 1866, 169.

10. *Pálmay József*: Háromszék vármegye nemes családjai, Sepsiszent-György, 1902.; továbbiakban Pálmay i.m.; Uő. Udvarhely vármegye nemes családjai, Székely-Udvarhelyt, 1900. (továbbiakban Pálmay 1900.)

11. Pálmay 1900. 227. p.

12. Pálmay i.m. 412. p.

13. *Unger Emil*: Magyar Éremhatározó, Bp., 1961., 11. VIII. 118.

14. 1758-ban lett tábornok. V.ö.: *Berkó István-Gyalóky Jenő-Markó Árpád-Pilch Jenő*. A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. II., Bp., é.n. 79. p.

EGY „KÖZTÁRSASÁGPÁRTI” FAZEKAS 1896-BAN

Valamikor Verese gyházon (Pest megye) is dolgozott néhány fazekas. Közülük az egyik 1896-ban a honfoglalás 1000. évfordulóján ún. Kossuth-címmel díszítette vizeskorsóját, a korona helyére pedig odafestette az 1000-es évszámot. A korsó talpánál a Verese gyház községnevé látható.

Miközben a „hivatalos” Magyarország a koronás címmel ünnepelt, a mi fazekasunk nyilván Kossuth-párti volt. A korsó a verese gyházi helytörténeti gyűjtemény egyik darabja.

Horváth Lajos

Kossuth-címeres vizeskorsó,
verese gyházi fazekas munkája 1896-ból

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Gregó András

1642. december 12., Bécs

III. Ferdinánd

nemesség és címer

Címerleírás: álló, kerek talpú tárcsapajzs kék mezejének alján, lebegő helyzetű, barna kesztyűn jobbra fordulva álló karvaly, mindkét lábán vörös szalag, fején vörös csuklya. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdtsz:* a koronán állva a pajzsbeli madár. *Takaró:* kék-ezüst, vörös-arany.

Megjegyzés: Az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja; az enyhén sérült oklevél hárlapján kihirdetési záradék, a függő pecsét elveszett. *Áldásy* 3.k. 315.-316.pp. Kézirattári feljegyzés alapján említi az adományt.

Jelzete: R 64

1. Gregó András címere (1642)

2. Coiffinet, Johann Bernhard

1713. augusztus 22., Seital vára

Alfonz Emanuel Hannibal, Porzia herceg
birodalmi lovagi cím és címer

Címerleírás: álló, hegyestalpú, kékkel és vörössel négyelt pajzs 1. és 4. mezejében jobbra lépő, kiöltött vörös nyelvű, kétfarkú oroszlán; 2. és 3. mezejében ezüst bástya nyitott, ovális kapuval. A pajzsban arany, kerek talpú szív pajzsban kiterjesztett szárnyú, fekete sas. *Sisak:* a pajzs két sarkán egy-egy befelé fordult, nyitott sisak koronával. *Sisakdtsz:* jobb

2. Coiffinet, Johann Bernhard címere (1713)

oldalán a pajzsbeli sas áll a korona két szélső levelén, a bal oldalán kinövő helyzetben a pajzsbeli oroszn, két oldalról kinövő helyzetű (ezüst-vörös, ill. arany-kék) szarvtól kísérvé, mancsaival a jobb oldali szarvra támaszkodik. *Takaró*: jobb oldali sisakon kék-arany, bal oldalán vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél átírja I. Lipót 1662. szeptember 17-én kelt oklevelét, melyben többek között felruhazza Porcia hercegét, hogy nevében nemességet és címet adományozzon. Az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja. A bőrkötésű oklevél ép, pecsétje elveszett.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

3. Szluha Ferenc, de Iklad

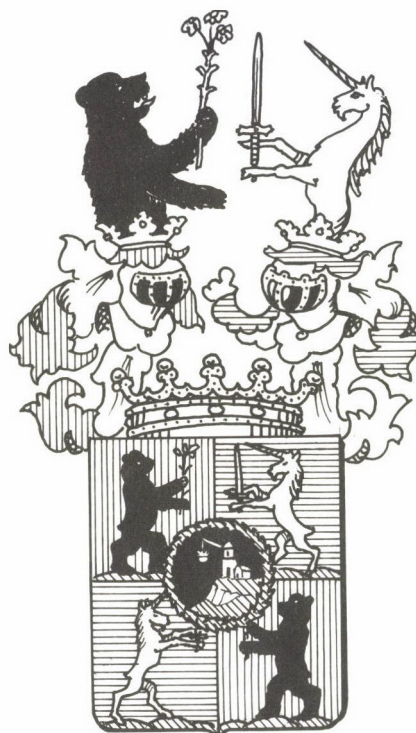
1726. augusztus 25., Bécs

III. Károly

bárai rang és címerbővítés

általa: felesége Konkoly Thege Júlia, gyermekei György, Nep. János, és Eleonora Katalin

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. vörös mezejében zöld hármashalmon befelé lépő, jobbujában háromvirágos, természetes lilomot tartó barna medve; 2. és 3. kék mezőben zöld hármashalmon befelé lépő ezüst egyszarvú, első lábaival függőleges helyzetű, ezüst kardot tart. *Szűvpajzs*: a babérkoszorúval övezett, kerekded pajzs fekete mezejében teraszos hegy tetején a „családi vár”, melynek felső ablakában hosszú rúdon égő kosár függ. A pajzson bárai korona. *Sisak*: két egymással szembe fordult, nyitott, koronás sisak. *Sisakdísz*: a jobb oldalán balra fordulva, kinövő helyzetben a pajzsbeli medve, a bal oldalán jobbra fordulva, kinövő helyzetben a pajzsbeli egyszarvú. *Takaró*: 1. vörös-ezüst, 2. kék-ezüst. *Pajzstartó*: egy-egy ágaskodó elefánt. *Jelmondat*: a pajzs alatt fehér szalagon „CONSTANTIA, ET SINCERITATE.”

3. Szluha Ferenc bárói címere (1726)

Megjegyzés: Az oklevél szövege részletesen méltatja a család erejéit és leírja a címet. A könyv formátumu oklevél és függő pecsétje ép, kihirdetési záradék nincs. – *Áldásy* 5.k. 125-125.pp. Kézirattári feljegyzés alapján ismerteti az oklevelét, *Siebmacher*, 639.p. 449.t. ugyanerre a forrásra hivatkozva közli a címer rajzát kis hibával.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

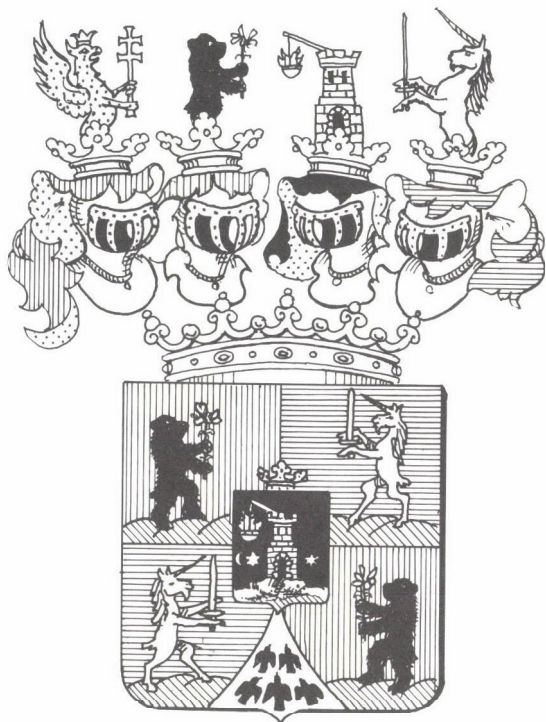
4. Szluha György báró, de Iklad

1743. április 13., Bécs

Mária Terézia

grófi rang és címerbővítés

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. vörös mezejében zöld hármashalmon befelé lépő, jobbujában háromvirágos természetes lilomot tartó barna medve; 2. és 3. kék mezőben zöld hármashalmon befelé lépő ezüst egyszarvú első lábaival függőleges helyzetű ezüst kardot tart. A pajzs alsó felében ezüst ék, melyben 5 (2, 3) természetes pacsirta repül felfelé. A pajzson a nagy pajzzsal azonos formájú *szűvpajzs*: fekete mezejében zöld dombon kerek bástya, tetején rúdra helyezett kosárban tűz ég, a bástya jobbról arany, emberarcú holdtól és arany csillagtól, balról arany csillagtól kísérvé; a szűvpajzson heraldikai korona. A pajzson grófi korona. *Sisak*: 2 jobbra, 2 balra fordult, nyitott, koronás sisak. *Sisakdísz*: 1. koronából kinövő, balra fordult, koronás arany griff mancsaival ezüst kettős keresztet tart; 2. jobbra fordulva, kinövő

4. Szluha György grófi címere (1743)

helyzetben a pajzsbeli medve; 3. koronába helyezve a pajzsbeli torony kísérek nélkül; 4. jobbra fordult, kinövő helyzetben a pajzsbeli egyszarvú. *Takaró*: 1. vörös-arany, 2. vörös-ezüst, 3. fekete-arany, 4. kék-ezüst. *Pajzstartók*: egy-egy elefánt. *Jelmondat*: fehér szalagon „CONSTANTIA, FIDE, & SINCERITATE.”

Megjegyzés: Az oklevél részletesen méltatja a család, elsősorban apja, Ferenc érdemeit, a címet leírja; kihirdetési záradék nincs, a könyv formájú oklevél ép, függő pecsétje elveszett. *Áldásy*, 5. 207.p. Kézirattári feljegyzés alapján ismerteti az oklevelet; *Siebmacher* 639.p. 449.t. a Liber Regius-ra hivatkozva ismerteti a címet.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

5. Szentpéteri Kristóf

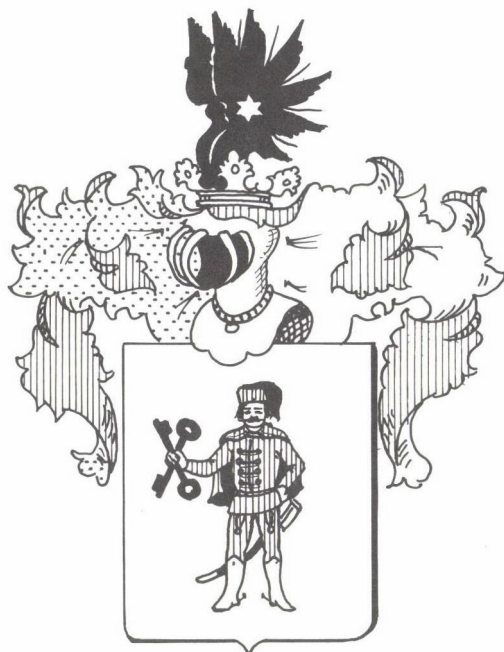
1760. október 7., Bécs

Mária Terézia

nemesség és címer

általa: felesége Kopatz Sára, fiai: János és annak felesége Csiki Apollonia, továbbá Kristóf, Dávid, Péter, lányai Mária és Anna, valamint első feleségétől, Csika Évától született fiai: Antal és annak felesége Issekutz Anna és lánya Sára, Péter és annak felesége Veronika, továbbá Szalvátor, Domonkos és István, lányai Anna és Katalin

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs ezüst mezejében lebegő, szembefordult, díszmagyarba öltözött férfi (vörös mente és nadrág, arany csizma, arany sujtás, arany-vörös süveg) oldalán kard, balja csipőjén nyugszik, behajlított jobbában egymást átlósan keresztező két ezüst kulcs. *Sisak*: jobbra

5. Szentpéteri Kristóf címere (1760)

fordult, nyitott, koronás. *Sisakdtsz*: a koronába, egymás mögé helyezve, két fekete sasszárny arany hatágú csillaggal megrakva. *Takaró*: vörös-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: Az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, az utolsó oldalon kihirdetési záradék. A vörös bársony kötésű, könyv formájú, fém tokban tárolt oklevél és függő pecsét ép.

Jelzete: R 64

6. Michailovics János, Miklós és Péter (néhai Sándor fiai)

1792. július 26., Bécs

II. Ferenc

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. arannyal és feketével hasított mezeje három egymás felett jobbra futó, lebegő helyzetű, váltakozó színű oroszlánna megrakva; 2. és 3. vörös mezejében lebegő arany korona felett arany markolatú, ezüst, görbe kard lebeg. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdtsz*: kinövő, jobbra fordult helyzetben egy pajzsbeli (fekete) oroszán. *Takaró*: fekete-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: A könyv formátumu oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, de megemlíti, hogy II. Lipót 1791. július 11-én nemességadományban részesítette apjukat, akinek érdemei alapján adja ezt az adományt. Az oklevél a címet leírja; utolsó lapján kihirdetési záradék; az oklevél és pecsétje fém tokban, ép. *Áldásy* 6.k. 277.p. kancelláriai hiteles másolat alapján ismerteti az oklevelet, *Siebmacher* 420.p. 310.t.II. ennek alapján közli a pontatlan címerrajzot.

Jelzete: R 64

6. Michailovics-testvérek címere (1792)

7. Felszegi Miklós, de Kézdi-Almás
(1797. március)

(Apafi Mihály erdélyi fejedelem)

nemesség, címeradomány és birtokperbeni ítélet átírása

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezéjében zöld talajon jobbra fordult, ezüst sujtásos, vörös ruhás, fekete csizmás és süveges katona, süvegén vörös dísz, jobbjára csípőjén, felemelt baljában három arany búzalkalászt tart. **Sisak:** jobbra fordult, nyitott, koronás. **Sisakdísz:** hatágú arany csillag a korona középső levelén. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: A könyv formátumu oklevél, melynek első oldalán látható a címer, a kézdialmási Felszegi Miklós részére Apafi Mihály által 1665. június 6-án, Déván kiállított adománylevél⁵ hiteles átírása. A címerkép minden részletében megegyezik az 1665-ös oklevélen láthatóval. Az oklevélben átírásra került még Felszegi András 1792-es birtokperének ítélete, melyet kérésére az uralkodó, II. Ferenc 1793-ban foglalt írásba. - Az oklevelet 1797. márciusában bikfalvi Falko Sámuel írta, s talán festette és 1797. december 13-án, Bécsben Csüdör Ferenc erdélyi kancelláriai titkár, a levéltár igazgatója látta el hitelesítési záradékkal,
Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

8. Geramb, Ernst von

1808. július 18., Bécs

I. Ferenc császár

osztrák bárói rang és címerbővítés

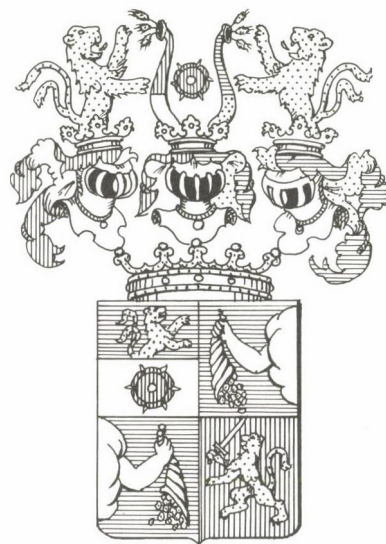
Címerleírás: álló, csücsköstalpú, négyelt tárcsapajzs 1. kékkel és ezüsttel vágott mezéjének felső részében választóvonalból kinövő, balra fordult kétfarkú arany oroszlán, az alsó részben lebegő sárga közepű, vörös rózsza; 2. és 3. kék mezőben a pajzs szélén felhő, melyből behajlított jobbkar nyúlik be lefelé fordított, arany gyümölcsökkel teli, arany bőségszarút markolva; 4. vörös mezőben lebegő, jobbra lépő, jobbájában

arany markolatú ezüst kardot tartó arany oroszlán. A pajzson bárói korona. **Sisak:** 3 – egy jobbra, egy szembe, egy balra fordult – nyitott, koronás. **Sisakdísz:** 1-sőn és 3-on befelé fordulva, kinövő helyzetben a pajzsbeli, kétfarkú oroszlán, 2.-on két szarv között (vörös-ezüst, kék-arany) lebegő helyzetben a pajzsbeli rózsza, a szarvak végéből 3-3 arany búzalkalász hajlik ki. **Takaró:** 1. vörös-ezüst, 2. vörös-ezüst, kék-arany, 3. kék-arany. **Jelmondat:** „VIGILANTIA LABORE et FORTUNA”

Megjegyzés: Az oklevél említi, hogy Geramb 55 évi szolgálata jutalmául kapja az adományt, a címert leírja. A könyv formájú oklevél ép, a címerkép a német nyelvű oklevél közepén található, függő pecsétje elveszett.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

Nyulásziné Straub Éva

8. Geramb, Ernst von címere (1808)

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Bp., 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. 45-48.pp.; 66.k. 1993/1-2.füzet. Bp., 1993. 29-32.pp.; 66.k. 1993/4.füzet. Bp., 1993. 30-33.pp.; 67. k. 1994/1-2, füzet. Bp., 1994. 48-50.pp.; 1994/4. füzet. Bp., 1994. 134-138.pp.

3. Áldassy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8. k. Bp., 1904-1942.

4. J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893.

5. Az 1665. évi oklevél eredetijének jelzete: MOL Erdélyi Kancelláriai lt. (B 2) 1793/193 – Közölve a heraldikai rajz Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987. 704.sz., továbbá szerepel az 1.jegyzetben említett jegyzékben.

KONFERENCIA RADOCSAY DÉNES EMLÉKÉRE

Radocsay Dénes művészettörténész (1918-1974) korai halálának huszadik évfordulója alkalmából jelentős szakmai érdeklődéstől kísért, egynapos konferenciát szervezett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete a Magyar Nemzeti Galéria előadótermében, 1994. november 25-én.

A személyes hangú megemlékezéseket követően a konferencián tizennégy előadás hangzott el a Radocsay Dénes által kutatott szakterületek jelenlegi kutatási helyzetképéről, egy-egy kapcsolódó kérdéskör eredményeiről.

A Radocsayt is foglalkoztató általános kérdések közül *Takács Imre* a középkori Magyarország művészettörténeti régióiról vallott mai felfogást vázolta – kimondatlanul is támaszkodva a Magyar Nemzeti Galéria Pannonia Regia kiállításának tapasztalataira.

Radocsay Dénes életművének meghatározó alkotásai különböző katalógusai, az egy-egy terület teljes, akkor ismert leletanyagát feldolgozó korpuszai (középkori falképek, táblaképek, faszobrok, címereslevelek). A konferencia sorra vette az egyes témákat a korpuszok megjelenésének időrendi sorrendjében.

A középkori falfestmények témakörében először *Hokkyné Sallay Marianne* ismertette az 1954-ben megjelent Radocsay-féle katalógus megjelenését követő négy évtized alatt a mai Magyarország területén előkerült középkori falképeket. A két, mind művészi színvonalát, mind méreteit tekintve legjelentősebb együttest *Prokopp Mária* mutatta be. A keszthelyi ferences templom dekorációját az 1380-as években készítette Lackfi István nádor, az siklósi volt ágostonos kanonokrendi, majd az újkorban ferences kolostor templomának szentélyében pedig a címerdísz azt mutatja, hogy a második kifestés Garai II. Miklós nádor megbízásából készült; az utóbbi falképciklus restaurálása végső fázisában van. Érdekes résztémát emelt ki *Urbach Zsuzsa* az almakeréki Nativitas-freskó ikonográfiáját tárgyaló értekezésében.

Több előadó a táblaképek és a faszobrok korpuszaihoz kapcsolódóan a középkori szárnyasoltárok egy-egy kiemelkedő darabjáról (*Eisler János, Végh János*), vagy az oltárépítő műhelyek munkamódszeréről (*Török Gyöngyi*), a restaurálások eredményeiről (*Szentkirályi Miklós*) számolt be.

A Radocsay Dénest élenként érdeklő címereslevelek és könyvművészet két előadás témájául szolgált. *Mikó Árpád* a reneszánsz címereslevelek egy látványos, Jagelló-kori csoportjának pajzstartó figuráiról, a szakirodalomban tritonokként és szirénekként megjelenő mesebeli élőlényekről elmondta, hogy

azok ilyen elnevezése korántsem újkeletű, hiszen a női felsőtestű, halfarkú figurák szirén neve már a korai középkor évszázadaiban előfordul. Az antik mitológia eredeti szirénei azonban madár testű és lábú, női fejű lények voltak, akiknek ábrázolásai egyébként a középkorban is időről időre előfordultak. A Jagelló-kori címereslevelek címerleírásaiban ezek a pajzstartó figurák nem szerepelnek, nem tartották őket a heraldikai ábra részeinek, ez időben még pusztán dekorációs célból kerültek megfestésre. *Wehli Tünde* beszámolt a középkori magyarországi miniatúrok, scriptorok, rubrikátorok általa készített katalógusáról. A jelenleg mintegy háromszáz nevet tartalmazó gyűjtés a Thieme-Becker művésznévlexikon új kiadásához készülő szócikkeken alapul, és a későbbiekben különféle kodikológiai vizsgálatok alapjául is szolgálhat.

A Radocsay Dénest élete vége felé egyre jobban foglalkoztató kőfaragványokkal kapcsolatban *Tóth Sándor* egy alig ismert, feltalálása óta részben el is veszett, XI. század végi titeli faragványcsoportot és művészettörténeti összefüggéseit ismertette. *Marosi Ernő* a Radocsay utolsó, már halála után publikált társulati előadásában felvetett problémákra reagált a középkori magyarországi kőszobrászat kérdéseiről, így a munkaszervezetről, stíláriális összefüggésekről tartott beszámolójában.

Az utolsó előadásban *Lővei Pál* Radocsay Dénes torzóban maradt sírkő-korpuszának sorsáról, a gyűjtésnek a *Varga Livia, Engel Pál* és *Lővei Pál* alkotta munkacsoport által történt folytatásáról, a munka eddigi eredményeiről adott számot. A gyűjtött anyag a 11. századtól 1541-ig terjedő időszak emlékeire terjed ki. A gyűjtés déli határa a Száva folyó, vagyis a vizsgált terület Szlavónia északi felére is kiterjed, mert Zágráb, Csázma, Lepoglava emlékényaga művészettörténeti szempontból szorosan kapcsolódik az ország központi területeihez. A részfeldolgozások már eddig is hozzásegítettek címertani, családtörténeti problémák megoldásához. A sírkövek szövegei több esetben szolgálták a történészek által eddig felhasznált írott forrásoknál pontosabb adatokkal halálórási évszámokkal, dátumokkal kapcsolatban. Az emlékényag az utóbbi évtizedek régészeti feltárásai jóvoltából jelentősen bővült. A középkori Magyarország síremlékeinek korpusza belátható időn belül befejezhető.

A konferencia előadásainak jegyzetapparátussal bővített szövegét a Művészettörténeti Kutató Intézet az *Ars Hungarica* folyóirat valamelyik 1995. évi számában megjelenteti.

Lővei Pál

BOGYAY TAMÁS EMLÉKÜLÉS

Egy esztendeje, 1994. február 8-án hunyt el Bogay Tamás művészettörténész, történész. A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány (METEA) és az Eötvös József Collegium 1995. január 5-én emlékülést rendezett a Collegium klubjában, ahol felidéztek Bogay Tamás életútjának állomásait. Az emléke előtt tisztelgő előadások tükrözték érdeklődésének, kutatási területeinek sokféleségét.

Bogay Tamás 1909. április 9-én született, Kőszegen. A piaristáknál tanult, majd a budapesti egyetem magyar-francia-művészettörténet szakos hallgatója volt 1927 és 1932 között az Eötvös Collegium tagjaként.

Művészettörténészként indult, számos fontos tanulmánya jelent meg a nyugat-dunántúli középkori művészetről. 1940-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott és

1944/45-ben oroszlánrésze volt a Szépművészeti Múzeum műkincseinek biztonságos helyre menekítésében, megóvásában.

A háború után Németországban telepedett le, s nehéz körülmények között is folytatta művészettörténeti, történelmi kutatásait. A németországi magyar kulturális élet szervezésében is vezető szerepet játszott, elsősorban mint a müncheni Magyar Intézet alapítója és első igazgatója (1962-től). A Szabad Európa Rádió munkatársaként 1985-ig nem jöhetett Magyarországra, de mindvégig figyelemmel kísérte a hazai tudományos élet fejlődését és számos cikkel, könyvismertetéssel segítette a magyar kultúra és tudomány nyugati megismerését is. Többször is kiadták Magyarországi történetéről írt német nyelvű munkáját (Grundzüge der Geschichte Ungarns), mely 1993-ban magyarul is megjelenhetett (Magyarország története távlatból). 1985-től gyakran látogatott haza és magas korára alaposan rácáfolva, fáradhatatlanul dolgozott, járta az ország középkori emlékeit. A négy évtizedes mellőzés után jóleső elégtétel volt, hogy az ELTE 1990-ben díszdoktorrá avatta.

A METEÁ-t képviselő *Szántó Konrád* főiskolai teológiai tanár elnöklete alatt megtartott ülés nagy érdeklődés mellett folyt, a terem zsúfolásig megtelt. Az elnök bevezetőjében vázolta Bogay Tamás történeti, egyháztörténetírói munkásságát, kiemelve nagy szerepét a németországi magyar emigráció kulturális életében, magyarságtudatának megőrzésében.

Adriányi Gábor, a bonni egyetem professzora a müncheni Magyar Intézet és Bogay egymással összefonódó történetéről beszélt. Kitért az előzményekre is, a háborút követő nehéz évekre, majd ismertette az intézet alapításának körülményeit, a német állam jóindulatú hozzáállását a nemes ügyhöz. Vázolta Bogay igazgatói tevékenységét, nem hallgatva el a sajnálatos tényre, hogy a magyar titkosszolgálat beépítette egy ügynökét, ami végül Bogay lemondásához, sőt, kis híján az Intézet megszűnéséhez vezetett.

Prokopp Mária művészettörténész, egyetemi docens „Bogay Tamás XIV. századi művészettörténeti kutatásai” címen tartott előadásában bemutatta Bogay életútját is a családi háttértől (anyai nagypapja Pauler Gyula történész volt) egészen 1992-es látogatásáig az ELTE Művészettörténeti Tanszékén, ahol nagy sikerrel beszélt kutatásairól és egykori egyetemi éveiről. Prokopp Mária ismertette Bogay Aquila Jánosról, a XIV. század második felében az Őrségben működő festőről írt tanulmányát, kiemelve Bogay jó kapcsolatát szlovén és horvát kollégáival.

Marosi Ernő: művészettörténész professzor, akadémikus felidézte egyetemista emlékeit, amikor Bogay a kényszerű távollét ellenére „jelenlévő mitoszként, szigorlati anyagként” állt az akkori hallgatóság előtt. (Ez azóta sem változott – B.I.).

„Esztergom, Ják” című emlékezésében összegezte Bogay Tamás művészettörténeti munkásságát, a dunántúli művészetről és a magyar-bizánci művészeti kapcsolatokról vallott nézeteit.

A szünet után *Gericcs József* történész, egyetemi tanár „De Hungaria hereditate Beatae Mariae Virginis” címmel tartotta meg latin nyelvű előadását. A középkori elbeszélő források legrégebbi szöveghagyományra visszatérő említései szerint Szent István halálára készülve Szűz Mária oltalmába ajánlotta Magyarországot. Gericcs József e máig élő hagyomány alakulását elemezte.

Hamza Gábor jogtörténész, egyetemi tanár „Szent István törvényeinek forrásai” címmel elmondott előadásával emlékezett Bogay Tamás Szent Istvánnal, illetve a bizánci kapcsolatokkal foglalkozó műveire. Első királyunk decretumainak forrását az eddigi irodalom csak nyugati irányban kereste, de a bizánci jogban nem. Hamza Gábor szerint a Codex Iustinianus több részlete, császári edictumok, justinianusi novellák elvi, jogfilozófiai és államelméleti kapcsolatot mutatnak István törvényeivel, illetve az Intelmekkel, nem utolsósorban a „sacerdotium” (hierosyme) és az „imperium” (basileia) egységét illetően. Szent István mint „quasi sacerdos” törvényeivel az egyházi szférát is döntően reformálta, ha nem is alakult ki bizánci jellegű ceszaropápiszmus.

Ludányi Erzsébet történész, egyetemi adjunktus egy Magyarországon szokatlan szerveződésre hívta fel a figyelmet, mert Sopronban katonai kommuna jött létre, melynek kialakulását külföldi párhuzamait ismertette az előadó.

Az utolsó előadó *Bertényi Iván* történész, egyetemi tanár, az Eötvös József Collegium igazgatója volt. „A pecsétek, mint a magyar rendek Szent Korona őrzésében birtokolt jogai előtörténetének forrásai” című előadásában rámutatott, hogy jóllehet az 1464. évi II. törvény foglalta először írásba a magyar hatalmi elitnek a királlyá avatáshoz nélkülözhetetlen Szent Korona őrzésébe való beleszólását, a pecsétek segítségével, mégis negyed évszázaddal korábban (vagy mellettük a köznemesség képviselőinek is) részvétele a korona őrzésében. Kottáner Jánosné emlékiratából megtudhatjuk, hogy Visegrád várában nemcsak a király, hanem egyes urak pecsétjével is lezárták a korona őrzésére szolgáló ládát és az annak helyet adó ötszögletű helyiség ajtaját. Így a zárópecsétek révén a rendek „részvétele” is manifesztálódott.

Reméljük, hogy a közeljövőben megjelenik a színvonalas emlékülés előadásait is tartalmazó Emlékkönyv, méltó tisztelgésül a magyar középkor történelme és művészete nagy kutatójának emléke előtt.

ifj. Bertényi Iván

KÖNYVISMERTETÉSEK

BERTÉNYI IVÁN: Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai – In.: Madách-Kör Tár I., A metropolis árnyékában – Vác – 1992. 109-121. pp.

Az 1988-ban újjáalakult Madách-Kör évről-évre színvonalas előadássorozattal hódol a történettudománynak (ezen belül is a helytörténetnek), és az irodalomtudománynak. Egy ilyen rendezvény keretében hívta meg Vác városa Bertényi Ivánt, egyik ismert heraldikusunkat, hogy egy 1989-ben igen aktuális kérdéstről, a nemzeti címeréről tartson előadást.

Ezen előadás anyagából íródott utólag a cikk, melyre sajnos rányomja bélyegét, hogy nem egy időigényes és átgondolt munka írásbeli terméke, hanem egy gyorsírászerű, jegyzeteléssel készült, monoton hangon elmondott előadás jegyzőkönyve.

Elismerem, nemzeti címerünk kialakulásáról szinte lehetetlen újat mondani. Bertényi Iván: Kis magyar címertan (Bp., 1983., Gondolat) c. ismeretterjesztő zsebkönyvében kimerítően összefoglalja címerünk útját az Árpád-sávoktól a búzakalászos címerig, és aki olvasta e művet, úgy érezheti, hogy eme cikkben valamilyen tömörített változatát kapta, mely nem mentes azonban a nyelvhelyességi és gondolatfűzési hibáktól sem. (Meggyőződésem, hogy ezek elkerülhetők lettek volna, ha a

szerző ellenőrizte volna a szóban elhangzottak alapján összeállított kéziratot.)

Erénye a cikknek, hogy címerünk azon fejlődési szakaszáról, melyről az adott helyen éppen szó van, rajzot is mellékel, így nyomon követhető a változás.

Ami számomra hiányzik, – mivel más műveknél ezt megszokhattuk –, a szerző személyes állásfoglalása. Az előadás elhangzásának (vagyis egyúttal a cikk keletkezésének időpontjában) zajló címervitára még mindenki jól emlékszik, nyilván a szerző véleményét is kikérték, de az ő végső következtetése csupán ennyi: mindegy milyen címerünk lesz, mindenképpen a történelmi címerhez térünk majd vissza.

Bár azóta valóban visszatértünk régi, történelmi címerünkhöz, és a viták lezárultak, a címer kialakulásának története mindig aktuális téma marad. Ezért ajánlom a cikket mindazoknak, akik érdeklődnek e téma iránt, és címerünk rövid, lényegretörő történetét akarják megismerni.

Tuza Csilla

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN: Királyi Könyvek 1867-1918. Babits Kiadó kiadása Szekszárd 1994. 208. o., 100. színes címerábra. ISBN 963 8318 47 3

A szerző az „Előszó”-ban áttekinti a Királyi Könyvek történetét, forrásértékét.

Ezt követően mintegy 1500 1867 és 1918 közötti címerből válogatva, kronológiai sorrendben közöl nemesi és főnemesi cím, előnév, címeradományokat, illetve néhány kommunális címeradományozást.

Az összeállító célja volt, hogy a híresebb, illetve a híressé vált személyek, családok nemesítéseit közölje. A publikálásnál törekedett az időbeli arányosságra. Fontos szerepet kaptak egyes címerek esztétikai értékei is.

A dualista időszak címeradományai stb. esetében a hagyományos példák – diplomáciai, katonai stb. érdek – túl

jelentős teret nyerne az ipari-, kereskedelmi-, bankarisztokrácia számára kiadott adományozások. A szerző jellemző példákat sorol fel jeles értelmiségiek elismeréseire is.

A közléseknél a szerző rövid regesztáját adja a Királyi Könyvekbe történt bejegyzésnek. A címerek leírását általában szószerint – esetenként rövidítve – közli a szerző. A bejegyzések végén megtalálható a közölt címer pontos levéltári jelzete.

Az igényes, szép kivitelű kötet, részben eddig ismeretlen címerek bemutatását tette lehetővé egy olyan korszak anyagából, melyet eddig kevésbé méltattak a szakirodalomban.

Pandula Attila

HORVÁTH M. FERENC: Vác történelmi címere – In.: Madách-Kör Tár I. – A metropolis árnyékában, Vác, 1992. 123-145. pp.

Eme tanulmány – hasonlóan Bertényi Iván cikkéhez (Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai – in: uo. 109-122. pp.) – szintén a Madách-Kör felhívására készült.

A témaválasztás két szempontból is aktuális volt: 1. Vác ad otthont a Madách-Kör üléseinek, 2. 1988/89-ben mind több történelmi városunk folyamodott régi címerének teljes vagy részleges visszaállításáért.

A szerző Vác történelmi címerének fejlődését nevezi meg tanulmánya tárgyaként, mégis ad egy rövid áttekintést a címerek eredetéről és a városi címerekről általában. Igen helyesen

találja el az arányokat ebben a bevezetőben, és mindenképpen hasznos információt nyújt azoknak, akik nem foglalkoznak heraldikával, de érdeklődnek városuk történelme iránt.

Igen pontosan ismerteti ezúton Vác címerének fejlődését, mint megemlíti, ez nem választható el a történelmi eseményektől, – hisz Vác püspöki székhely is, – melyekről szintén áttekintő képet fest. Leírja a történelem viharai során végbe ment címerváltozásokat, kettéválasztva a mesteralakok-címerek és színek fejlődését.

A cikk végén felmerül a kérdés: miután Vác városa több címerrel is rendelkezett hosszú történelme folyamán, melyiket válasszák? A szerző erre nemcsak javaslatot tesz, hanem az általa ajánlott címernek a leírását is megadja, és mint a népszavazás később eldöntötte, kisebb változásokkal ezt a címert fogadták el.

A város címerének fejlődésére és változásaira gazdag képanyagot találhatunk mellékletként, és azok számára, akiket

részletesebben is érdekel Vác városának és címerének sorsa. A szerző irodalomjegyzéket is csatolt a tanulmány végére.

Mai Budapest központú gondolkodásunk ellensúlyozására mindenkinek ajánlott olvasmány e színes, érdekes helytörténeti tanulmány.

Tuza Csilla

ŠTULRAJTEROVÁ, KATARINA szerk.: Najstaršie rody na Slovensku. (Régi családok Szlovákiában.) Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej kiadása Martin 1994. 129. o., illusztrációkkal. Rövid angol, esetenként német összefoglalókkal a tanulmányok végén.

ISBN 80-967103-0-3

A Matica Slovenska szervezetében működő Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság kötetben jelentette meg az 1993. október 4-6. Častej-Papierňičke-n „Régi családok Szlovákiában” címen tartott tudományos szimpozion előadásait. A következő tanulmányok olvashatók a kötetben: *Novak, Jozef*: A genealógiai mint történelmi diszciplína, *Zelenay Roman*: Genealógiai módszerek nemesi családok kutatásánál, *Majtán, Milan*: Személynevek változásai Szlovákiában, *Marsina, Richard*: Társadalmi struktúra Szlovákiában a IX-XIII. században., *Múcska, Vincent*: Anonymus munkájának genealógiai

vonatkozásai, *Vrtel, Ladislav*: a X-XI. századi uralkodóházról, *Uličný, Ferdinánd*: Sárosi és ungi nemesi társadalom, *Chalupecký, Ivan*: Szepességi nemesi társadalom, *Beňko, Ján*: Túróc-i, lipői-, árvi nemesi társadalom, *Marsina, Richard*: Trencsényi megyei családok, *Sedlák, Vincent*: Nemesi családok Pozsony megyében, *Lukačka, Ján*: Nyitrai nemesi nemzetségek, *Steinhübel, Ján*: Hont megyei nemesi családok, *Ďurkova, Mária*: Nemesi családok Zólyom megyében, *Sokolovský, Leon*: Kishont megyei nemesi családok.

Pandula Attila

Magyar Egyháztörténeti évkönyv. Annales Historicae Ecclesiae Hungaricae. Szerk.: BERTÉNYI IVÁN és DÓKA KLÁRA. 1. köt. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére. Bp., 1994., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány (METEA). 205. p.

A kiadvány a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) keretébe tartozó Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány (METEA) első évkönyve. Tartalmával Kumorovitz L. Bernátra, a szerzetes-tudósra emlékezik. A tanulmányokat ilyen módon három egységbe tagolva olvashatjuk, először Kumorovitz L. Bernát életéről és tudományos működéséről, másodsor az általa is kutatott középkorról, harmadszor egyéb egyháztörténettel kapcsolatos vizsgálódásokról.

Kumorovitz L. Bernát (1900-1992), a szerzetes életét *Fényi Ottó O. Praem.* ismerteti. Végzett történelem-földrajz szakos tanárként 1928-ban szerezte meg a doktorátust, disszertációját a Turul közölte. Kutatásai eredményeit 1950-ig, rendje felosztásáig publikálhatta szabadon. 1935-ben már egyetemi tanársegéd, Szentpéteri Imre mellett prozemináriumi előadó-tanár. Dolgozott a nemzetközi középletin szótár magyar bizottságában is. Ismereteit egy bécsi és egy római ösztöndíjon mélyítette tovább. Tevékenységét röviden a leleszi konvent és a magyar címer kutatása mellett a Szt. Norbert halálának nyolcszázadik évfordulójára megjelentetett Emlékkönyv valamint az 1993-ban újra kiadott A magyar pecséthasználat története a középkorban c. tanulmány mutatja be. 1945-től akadémiai levelező tag volt, amit a kommunista rendszer vont meg tőle. A külföldi elismerések révén adhatott újra elő 1959-től az egyetemen, Budapesten és dolgozhatott a Történeti Múzeum középkori osztályán. 1990-ben lett az Akadémia rendes tagja. 1992. februárjában halt meg.

Bertényi Iván Kumorovitzra, a heraldikusra emlékezik. Hangsúlyozza Kumorovitz egész pályájára jellemző szemléletmódját: Szentpéteri nyomán „mindig jogtörténeti-szociológiai megközelítéssel fordult a címerekhez”, s a „leghalványabb forrásos utalást is fölébe helyezte a legragyogóbb logikai konstrukciónak”. Ezért válhatott „iskolateremtő heraldikus-sá”.

Ezek után fontosabb kutatási területeiről, az ott elért eredményekről olvashatunk. 1932-es tanulmányában a Hunyadi Mátyás alatt megnövekedett számú piros-fehér-zöld pecsételfüggesztő zsinórokra figyelt fel. Magyarország címerének 1915-ös rendezés után fordult érdeklődése ennek alkotóelemei felé. Vizsgálta például a hármas halom kialakulását, a hozzá fűződő elképzeléseket; következtetése szerint az a magyar heraldikában folytonosan jelentkező természetes ábrázolási igényből eredeztethető, alakjára pedig a gótikus löherefv volt hatással. 1848 centenáriuma az államcímert és zászlót 1848-49-es történetéről szóló dolgozata jelent meg, melynek „zászlótani része úttörő jellegű”, sok címertannal kapcsolatos megfigyeléssel. Ezen tanulmánya második részében hívta fel a figyelmet a *Képes Krónikára*, mint heraldikai és vexillológiai forrásra. Kidolgozta a nemzeti címer használatának történetét a szabadságharc leverése utáni emigrációban, a katonai zászlókon, és az 1867-et megelőző időkből. Legutolsó címertani munkái egyike a Művészettörténeti ABC heraldikai tárgyszavainak megírása volt. A cikket jól használható jegyzetor kíséri.

Gerics József és Ladányi Erzsébet Kumorovitz diplomatikai eredményeit összegzik. Megállapítják, hogy oklevéltani munkáját kiváló latintudásán, paleográfiai ismeretein kívül *ókori irodalmi érdeklődése, a jogtörténet, kánon- és római jog-beli jártassága is jelentősen segítették.*

Doktori értekezését a *leleszi konvent oklevéladó tevékenységéből* írta. Tisztázta a Kálmán-kori *cartula sigillaták jogszolgáltatásban betöltött helyét, a XI-XII. századi magyarországi birtoklás, oklevéladás és a királyi oklevélkiállító intézmények összefüggéseit, a hazai diplomatika és a királyi bíraskodás intézményeinek antik és európai hátterét, Buda XIII. századbeli fővárossá válásának, valamint a királyi várkápolnának történetét, mely előbbi szempontjait a szerzők példákkal illusztrált remek összefoglalója állítja elének. Meghatározta a veszprémi apácák oklevélnévké műfaját, a Szentpétery Imre 60. születésnapjára általa is szerkesztett emlékkönyvben a magyarországi pecséttan történetét, majd a Veszprémi regeszták (1301-1387) meg a *Budapest történetének okleveles emlékei III. (1382-1439)* című kötetekkel jelentkezett.*

Az első részt *Borsodi Csaba*: Kumorovitz Lajos Bernát műveinek bibliográfiája nagyszerűen egészíti ki.

Érszegi Géza az érett középkorról szóló részt megnyitó tanulmányában a *Magyarországon fennmaradt pápai okleveleket* veti alapos vizsgálat alá. Az oklevelek lelőhelyeinek felsorolását gondosan összeállított jegyzetanyag kíséri. Pontos, számszerűtlen osztásban sorolja elének az oklevelet kiadójuk, megpecsételési módjuk szerint, az adatokat francia, alsószászországi összehasonlításba állítva. Kutatásának célja a pápai kancelláriai alkalmazottakra vonatkozó adatgyűjtés volt, ebből ad felírtot. Az oklevélkiadásában köreműködő procuratorok közt találjuk „a legtöbb magyar vonatkozású nevet”, csak pár a felsorolásból: Bertalan secretarius, Szerémi János. Végezetül a magyarországi pápai oklevelek közül különít el két gyanúsat, az egyik a Pannonhalmán őrzött IV. Ince-parancslevél VI. Ince pecsétjével; a másik a IX. Bonifác nevével ellátott, bulla nélküli, belső és ügyviteli ellentmondásokban gazdag

veszprémi egyházmegyei papságot jutalmazó oklevél. A dolgozat olvasójának nagy segítséget nyújtanak az alapos jegyzetek.

Kubinyi András: Főváros, rezidencia és az egyházmegyei intézmények című és *N. Tahin Emma*: A medicina doktorai a Zsigmond-kori társadalomban című írása után találjuk *Nagybáky Péter*: Az erények és a bűnök szimbolikus harcának heraldikai megjelenítése egy XV. század elején készült kódexben című tanulmányát. A szerző bevezetőjében kiemeli, hogy a címerszimbolikával jelképeinek sokféle tartalma miatt joggal bánik a heraldika tudománya igen óvatosan. Ám a keresztény ikonográfia szimbólumai jóval állandóbb tartalommal rendelkeznek, ezt használják ki a *Psychomachia-ábrázolások* (bűnök és erények szimbolikus harca). Belőlük közül egyet, a magyarországi Piarista Rendtartomány könyvtárában őrzött, 1413-as darabot. Célja a „teljes címerek bemutatása és a figyelemfelkeltő adatközlés”. A képes ábrázolások mellett az eredeti latin írott szöveget, annak átíratát, magyar fordítását találjuk a rajzos oldalakon. Ezek különlegessége, hogy „a teljes címerképet fogalmak viselik”, nem természetes vagy jogi személyek.

A szerző egy 1332-es, stájerországi párhuzam alapján állította fel a bűnök-erények sorrendjét, a két hiányzót a bécsi National Bibliothek középkori kézirat-regesztuma alapján (M. W. Bloomfield állította össze) közli. Beszámolója végén a szimbólumok vázlatos összefoglalását és különleges heraldikai sajátosságait szedi pontokba.

A kiadvány utolsó részében találuk *Magyar Eszter*: A pesti pálos rend pilismaróti uradalmának erdőgazdálkodása, *Dóka Klára*: Matematikusok, geometrák, földmérők a XVIII-XIX. században az egyházi birtokokon, *Mészáros István*: Egyházi tanítóképzés 1842-ig, *Beke Margit*: Angelo Rotta apostoli nuncius (1930-1945), *Erdő Péter*: Mindszenty és a primási tisztség meg *Kovács Imre O. Praem.*: Fejezetek a csornai prépostság történetéből című írásokat, az angol nyelvű összefoglalóval. Az értékes évkönyvet még egy német nyelvű összefoglaló vagy egy egyszerűbb tartományjegyzék, mutató tehetné teljesebbé.

Sonnevend Gergely

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája c. művének megjelent a II. kötet. Bp. 1994. – p. 1

A mű a nemesi évkönyvek kategóriájába sorolható. Témájánál fogva érthetően a Gothai Almanachot tekinti előképének. Minden nemesi évkönyvek őse (a XVIII. század óta jelenik meg) a német és az osztrák-magyar monarchia főnemesi családai élő generációinak életrajzi adatait tartalmazza családi közlések alapján. Az újabb időben megjelent kötetek természetesen igen hézagosságok a magyar családokat illetően.

Ennek pótlására, de egyben a teljesség elérése és a naprakészség elérésére is törekedett a szerző. A családok történeti ismertetése csak néhány rangemelési adatot és az élő ágak szétágazását öleli fel. A könyv az élő generációk, tehát a XX. századi családtagok életrajzi adataira koncentrált.

Az adatok összegyűjtése márcsak a magyar főnemesség háború utáni szétszóródásából eredően is gigászi munka. Ezen felül a múlt beidegződései sok emberben adatai védelmének

reflexét alakította ki, azok publikálása a kiszolgáltatottság illúzióját kelti. Az adatok majdnem teljeskörű összegyűjtése fentiek figyelembevételével nagyra értékelhető.

A történelmi családok mai leszármazottainak összegyűjtése számtalan tudomány számára a történelmi tudományágtól a biológiaiakon keresztül (genetika stb.) egészen a szociológiaiakig – ad információkat.

Ennyi előny felsorolása után szabad legyen egy vitatható oldalát is említeni a műnek. A teljesség mechanikus felsorolás nem tudja visszaadni ennek a vékony, de jelentős rétegnek a struktúráltságát. Nem a recenzor feladata az ötletek adása, ezért nem tudom hogy kellett volna megakadályozni, hogy a magyar történelemre komoly hatást gyakorló Nádasdy család mellé azonos súllyal kerüljön például a két Metzger család, melyekből egy-egy családtag Magyarországon élt, de a véletlen

1 Az I. kötet a TURUL indulását megelőző időben látott napvilágot, így jelen méltatásunkkal az első két kötetre együttesen kívánunk reflektálni.

költözés mellett ennek semmilyen közjogi következménye (indigenatus stb.) nem volt. Egészében a magyar főnemesség befogadó jellegét jól tükrözi a korrekt, teljeskörű felsorolás. Csak remélni lehet, hogy a további tervezett két kötet feltétlenül megjelenik, ahol az apróbb tévedések is (pl. Kohner család unokatestvéreinek testvérként való szerepeltetése) korrigálhatók lesznek.

Szluha Márton

A franciaországi Palaiseau-ban élő *Philip Gudenus* folyamatosan tesz közzé különféle genealógiai témájú tudományos publikációkat. Így a közelmúltban „A Harrach grófok, Lustenau tartományurai” című írását a „Montfort” (Vierteljahresschrift für Geschichte und Gegenwart Voralbergs) 1993/4. (45. évf.) 302-305. pp., „A Dietrichstein hercegek vége Taraspanban” című írását a „Bündner Monatsblatt” (Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde) 1994/4. sz. 283-287. pp. közölte.

Mindkét írás érdekes adalékokat közöl a Habsburg Birodalom főnemességéről. Jellemző példák arra, hogy történeti segéd tudományi feldolgozások, melyek a magyar szakemberek számára gyakorlatilag teljesen ismeretlen fórumokon is napvilágot láthatnak. Ilyen és hasonló genealógia-, heraldikai stb. írások természetesen magyar vonatkozásokat is tartalmazhatnak, többnyire mégsem válnak ismertté Magyarországon, különös tekintettel a sajátos megjelenési helyekre.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

„Válogatás a Habsburg-korszak rendjeleiből”
(Kiállítás a keszthelyi
Helikon-kastélymúzeumban.)
1995. január 28. – május 1.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának anyagából rendezett, nagy érdeklődéssel kísért falerisztikai kiállítást Dr. Habsburg Ottó nyitotta meg.

A tárlaton jó áttekintést láttunk a Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) rendjeleinek jellemző osztályairól, a jelvények fő típusairól. Szerepeltek bizonyos kitüntetések is.

A Német Lovagrend egyes jelvényei vezetnek be az anyagot.

A Habsburg család nagymúltú házirendjének, az Aranygyapjas Rendnek insigniáiból is látható volt néhány.

Az ugyancsak dinasztikus jellegű, patinás női rend, a Csillagkereszt Rend, utolsó típusának különféle előállítási variánsai szerepeltek a kiállításon.

A Katonai Mária Terézia Rend emlékei között feltehetően az itt szerepelt miniatűr volt a legérdekesebb.

A Magyar királyi Szent István Rend esetében látható volt az a kiemelkedő értékű, történelmi darab, melyet egykor e Rend alapítója, Mária Terézia viselt. E, női csokorszalagos példány kivitele eltér a szokásostól. A jelvény nem függ le a Szent Koronáról. Anyaga arany, gyémánt, rubin, smaragd.

Láthatók voltak, gazdagabb összeállítások a Lipót Rend-, Vaskorona Rend-, Ferenc József Rend-, Erzsébet Rend jelvényeiből, elsősorban késői jelvényváltozatok.

Néhány más elismerés is tanulmányozható volt, így pl. az Arany Polgári Érdemérem I. és III. osztálya (V. Ferdinánd), a

Császári és Királyi Díszjelvény művészetért és tudományokért és az Aranysarkantyús Vitézek jelvénye.

Szerepeltek továbbá különféle vitézségi érmek, vöröskezesetek kitüntetések is.

Bizonyos kiegészítő emlékcsoportok, így a rendjelek, kitüntetések viselését dokumentáló történeti ikonográfiai anyag (festmények, metszetek – XVIII-XX. század), gróf Festetics Pál Szent István Rend középkeresztje adományozási okmánya – 1780. Statutumkönyvek, a Habsburg családra vonatkozó régebbi és újabb könyvszerzési anyag egészítette ki a látottakat.

Külön szerepelt három uralkodóhoz fűződő tárgy, I. Ferenc József díszbuzogánya, IV. Károly első világháborús díszszuronya, porosz marsallbotja. (Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára)

Pandula Attila

* * *

Ismét megjelenik a Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, – a „lengyel Turul”. Az 1993. évi I. kötet – a megszakadt sorozat XIII. kötete – 208. oldalon át számos alapvető szakmai témát tárgyal. Köztük egy, az Árpád-kutatás számára lényeges témát is bemutatva, amelyben Kazimierz Jasinski professzor II. Vladiszláv cseh herceg (1061-1092) magyar felesége, Adelheid, genealógiájának többrendbeli módosítására tesz megfontolandó javaslatot. – A Rocznik szerkesztője Stefan K. Kuczynski, a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének lengyel delegátusa.

* * *

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságban a következő felolvasások hangzottak el:

1995. február 13. – Lukács József – régész – (Kassa): II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozatala.

1995. március 6. – Dr. Csapodi Csaba c. egyetemi tanár: Heraldika és kodikológia.

1995. május 15. – Dr. Beöthy György: Szent László igazi népszerű alakja a kora-középkorban.

Konferencia és kiállítás a Szt. János Lovagrendről

A Magyar Máltai Lovagok Szövetsége (MMLSZ) 1998-ra tervbe vette a „900 éves Máltai Lovagrend és Magyarország” címen kiállítás megrendezését. Előzetes elképzelések alapján a kiállítás helyszíne a budapesti Hadtörténeti Múzeum lesz. A kiállítás rendezésének koordinálására dr. Szabó Lilla művészettörténész vállalkozott, falerisztikai szakértőként dr. Pandula Attila egyetemi adjunktus működik közre. A Szuverén Máltai Lovagrend magyarországi nagykövetsége képviselőként dr. Piazza Péter rendkívüli követ – követségi tanácsos, engedelmségi lovag vett részt az előkészítésben, az MMLSZ megbízottja pedig dr. Kóczy T. László egyetemi docens, tiszteleti és jámborsági lovag.

A kiállítást megelőzően, 1996 augusztus 21–23-án e tárgyban tudományos konferenciát rendeznek. A tervek szerint a konferencián elhangzó előadások szövege nyomtatásban is megjelenik.

A szervező bizottság várja az előadásra vagy anyaggyűjtésre vállalkozó szakemberek és más érdeklődők előzetes jelentkezését az alábbi címre:

Magyar Máltai Lovagok Szövetsége
Magyarországi Delegáció
Dr. Kóczy T. László úr figyelmébe
Budapest
Fortuna u. 10.
1014

* * *

Az évtizedek óta kölni székhellyel elsősorban a külföldön élő magyarság körében működő Magyar Nemesi Szövetség kezdeményezésére 1994. december 18-án budapesti székhellyel is megalakult egy azonos nevű egyesület, melyet a Fővárosi Bíróság 1995. január 17-én nyilvántartásba vett, mint társadalmi szervezetet. Az egyesület célja a hagyományörzés, ismeretterjesztés, összejövetelek, megemlékezések szervezése, ifjúsági rendezvények kezdeményezése és támogatása, a magyar nemesség történetének és genealógiai – heraldikai kutatásoknak a támogatása, ilyen jellegű kiadványok gondozása. Az alakuló ülésen megválasztott tisztikar: Kóczy T. László elnök, Gömbös Tamás és Szluha Márton tárnokmester, Dessewffy Arisztid, Bárczay András, Fonet Béla és Ragályi István választmányi tagok, a számvizsgáló bizottság elnöke Görgey Tibor, tagjai Rédey József és Tahy István.

A Szövetség a milicentenáriumi évre tervezi egy reprezentív évkönyv megjelentetését, mely az egyesület tevékenységének ismertetése mellett történelmi vonatkozású tanulmányokat és a két testvéregyesület tagjainak családtörténetét, leszármazási adatait fogja tartalmazni.

Az egyesülettel és az évkönyvvel kapcsolatos további információk beszerezhetők a Magyar Nemesi Szövetség vezetőségétől, Budapest, Lőpormalom u. 1., 1031 címen

SZERKESZTŐSÉGI HÍREK

Szerkesztőségünk, tudományos anyaggyűjtéshez folyamatosan keres, különböző korokból származó fényképfelvételeket

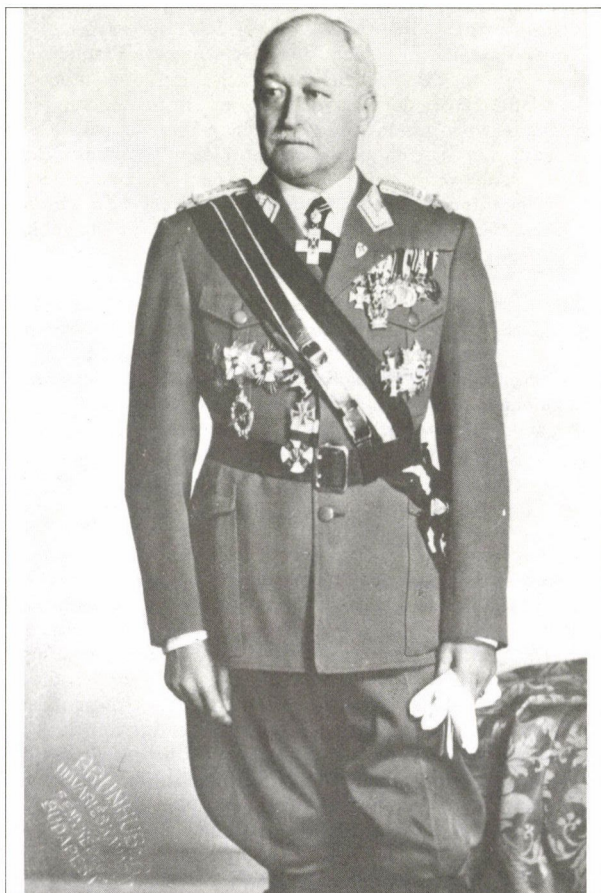
rendjelek és kitüntetések tulajdonosairól, elismerések átadásairól.

A fényképeket reprodukálásuk után visszaküldjük tulajdonosaiknak.

Pandula Attila

Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradai püspök (Fekete Sándor felvétele – Nagyvárad)
Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történelmi Múzeum,
Nemzeti Történelmi Fotótár
(Lt. sz.: 67.2868. Ny. 77803)

Gróf Takách-Tolvay József, ny. áll. altábornagy, a
Frontharcos Szövetség országos elnöke (1938.)
Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történelmi Múzeum,
Nemzeti Történelmi Fotótár
(Lt. sz.: 74559.)

TURUL (LXVIII) No 1-2

Zusammenfassung

Im zweiten Teil der Studie von László Feketekuty wird die Beschreibung der Ahnen des Grafen (Pál) Paul Pálffy fortgesetzt, der als Mitglied der dem Wiener Hof nahestehenden Magnatenfamilie in den Jahren 1649-1653 die Palatinatswürde bekleidete. (Die ausführliche deutschsprachige Zusammenfassung des Aufsatzes ist im Band LXVII. S.142. zu lesen.)

János B.Szabó untersucht den Ursprung des Prunkstreitkolbens in der ungarischen Adelstracht. Er stellt fest, daß diese Waffe - trotz der weitverbreiteten Mutmaßungen - von den Ungarn der Landnahmezeit nicht gebraucht wurde. Die Streitkolben bürgerten sich teils unter dem westlichen Einfluß als Schlagwaffe mit winkelförmigem, stachelbesetztem Kopf, teils unter der petschegensch-kumanischen Einwirkung mit kugelartigem Kopf in Ungarn ein. Zur Zeit der Türkenkriege, in den

16-17 Jahrhunderten kam der Streitkolben infolge der bewährten Kampfmethode der Husaren sowohl als wichtige Ausrüstung als auch Würdeabzeichen der Husarenoffiziere vielfach zur Verwendung. Als effektive Waffe verlor der Streikolben doch immer mehr seine Bedeutung, aber in der aristokratisch-adeligen Representation nahm er als Bestandteil der Galatracht einen wichtigen Platz ein; so kam es oft vor, daß die Prunkstücke von den Besitzern lebenslang geführt wurden.

Der Aufsatz von György Rác behandelt die Wappenentwicklung des Adelgeschlechtes Ákos, dem eine große Anzahl von ungarischen Würdenträgern in den 13-14 Jahrhunderten entstammte. Dieses Forschungsvorhaben ist nicht neu. Frühere und jetzige hervorragende Heraldiker versuchten mehrmals zu klären, welche Wappenelemente z.B. doppeltes Kreuz, Federbusch, Fische, Jungfrau, leeres Kropfschild, Vogelflügel usw. zu der ältesten Schicht gehören, die die Familien dieses verzweigten Geschlechts geführt haben. Für die Untersuchung wurden 34 verschiedene Siegel des Geschlechts von dem Vf. erschlossen, die in Katalogform auch angeführt werden. Aufgrund der Siegel und der Wappendarstellungen bestimmter Grabsteine kam der Vf. zur Folge, daß das älteste Geschlechtswappen mit Vögeln oder Vogelflügeln geschmückt sein könnte; es wird angenommen, daß die Vogel motive des Wappens höchstwahrscheinlich mit der als „weißier Falke“ gedeuteten Benennung des Geschlechts in Zusammenhang stehen. Von der Veröffentlichung des Aufsatzes wird es erwartet, daß in den heraldischen Forschungen den Geschlechtswappen größere Aufmerksamkeit gewidmet wird.

In der 6-ten Fortsetzung berichtet Éva Nyulászi-Straub über die seit 1980 in die Verwahrung des Ungarischen Staatsarchivs gelangten Wappenbriefe. Diesmal werden 10 Wappenbriefe aus den Jahren 1507-1808 beschrieben, unter denen sich nicht nur ungarische königliche Ausfertigungen befinden, sondern auch solche, die von den Fürsten Siebenbürgens, den römisch-deutschen und österreichischen Kaisern verliehen wurden.

Lajos Horváth referiert über eine volkstümliche Darstellung des Landeswappens an einem Krug, der von einem Töpfer von Veresegyház (Komitat Pest) anlässlich der Tausendjahrfeier Ungarns 1896 angefertigt wurde. Damit ist die merkwürdige Lösung zu erklären, daß die Landeskronen über dem Wappen mit der Zahl 1000 ersetzt wurde. Das ist ein treffen-

des Beispiel für die gelegentliche Verwendung heraldischer Motive in der Volkskunst.

Konferenzen:

Pál Lóvei informiert über die Konferenz, die von der Ungarischen Archäologischen und Kunsthistorischen Gesellschaft und dem Institut für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am 25 Oktober 1994. in der Ungarischen Nationalgalerie zum Gedächtnis des vor 20 Jahren verstorbenen Kunsthistorikers, Dénes Radocsay (1918-1974) veranstaltet wurde. Die 14 Vorträge deckten das breite Forschungsgebiet Radocsay's (mittelalterliche Wandgemälde, Tafelbilder, Holz- und Steinskulpturen, Wappenbriefe, Grabdenkmäler) ab. Für die Genealogie und Heraldik lieferten die Vortragenden der beiden letzten Themen - Árpád Mikó und Pál Lvei - interessante Beiträge. Nach Lóvei wird der Katalog der Grabsteine des mittelalterlichen Ungarn in absehbarer Zeit fertiggestellt. Man plant die Vorträge der Konferenz in der Zeitschrift „Ars Hungarica“ zu veröffentlichen.

Iván Bertényi jun. berichtet über die am 5. Januar 1995. in Eötvös-Collegium von der Stiftung für die Enzyklopädie der Ungarischen Kirchengeschichte veranstalteten Gedenksitzung, die dem im vorigen Jahr in München verstorbenen Historiker, Tamás Bogyay (1909-1994) gewidmet wurde. Die 8 Vorträge umfaßten das Spectrum der von Bogyay gepflegten Forschungsthemen (mittelalterliche Kunstgeschichte Transdanubiens, Rechtsgeschichte, byzantinisch-ungarische Beziehungen) und würdigten seine Tätigkeit als Begründer und Leiter des Ungarischen Instituts in München.

Im Besprechungsteil rezensiert Csilla Tuza zwei heraldische Abhandlungen, die in dem Periodikum „Madách-Kör Tár I.“ (Vác, 1992) erschienen sind. Iván Bertényi, „Die von der Vergangenheit und der Gegenwart geformten Variante unseres Nationalwappens“, ist ein Diskussionsbeitrag zu der 1989 aktuellen Auseinandersetzung über die Wiederherstellung des ungarischen Staatswappens. - M. Ferenc Horváth, „Das historische Wappen von Vác“, stellt die Entwicklung des Wappens einer ungarischen Bischofsstadt mit ausführlichen heraldischen und lokalgeschichtlichen Angaben dar.

Die Notizen von Attila Pandula machen uns die beiden genealogischen Aufsätze von Philip Gudenus bekannt, die die Genealogie der Grafen Harrach (Montfort - Vierteljahrschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs, 1993/4.) und der Fürsten Dietrichstein (Bündner Monatsblatt - Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde 1994/4.) behandeln. Der Rezensent will damit auf die Wichtigkeit der deutschsprachigen regionalen historischen Zeitschriften aufmerksam machen, in denen sehr oft wertvolle Daten für die Habsburger-Zeit Ungarns zu finden sind. - Weiterhin wird von ihm das Werk von István Kollega Tarsoly, Die Königlichen Bücher 1867-1918 (Szekszárd 1994), besprochen, in dem 102 ungarische Adelserhebungen aus dem Zeitalter des Dualismus mit prächtigen Farbfotos veröffentlicht wurden. - Dann referiert er über das von Katarina Štulrajterova redigierte Buch, Die ältesten Familien in der Slowakei (Martin 1994), das auch für die ungarische Genealogie - infolge des langen gemeinsamen staatlichen Zusammenlebens - zahlreiche Angaben enthält und mit deutschen und englischen Resümees auch für die Ausländer zugänglich gemacht wurde.

Márton Szluha gibt eine ausführliche Besprechung über die bisher erschienenen zwei Bände des Unternehmens von János József Gudenus, *Die Genealogie des Hochadels Ungarns im XX. Jahrhundert* (Budapest 1990-1994). Die große Bedeutung dieses monumentalen Werkes besteht vor allem darin, daß es dem Vf. mit mühevoller Kleinarbeit gelungen ist, die aus Ungarn gebürtigen Hochadligen, die durch die Weltkriege, Revolutionen, Grenzverschiebungen und Regimewechsel in der ganzen Welt zerstreut wurden, nach einheitlichen Grundsätzen zu erfassen und die familiären Verbindungen zu rekonstruieren. - Der erste Band des Jahrbuches für die Ungarische Kirchengeschichte (Red.: Iván Bertényi - Klára Dóka, Budapest 1994) wird von Gergely Sonnevend besprochen. Mit diesem Band gedenkt man des Prämonstratensers und Mädiavisten Bernát Lajos Kumorovitz (1900-1992). Damit ist es zu

erklären, daß die Beiträge vor allem mittelalterliche und hilfswissenschaftliche Themen behandeln, wobei die Kirchengeschichte nur mit einigen Aufsätzen vertreten ist. Der Band enthält auch die Bibliographie von Kumorovitz und ist mit englischen Resümées versehen.

Ausstellung:

Attila Pandula referiert über die Ausstellung des Helikon-Museums von Keszthely (28 Januar 1995 - 1 Mai 1995), wo „Eine Auswahl aus den Ordenszeichen des Habsburger-Zeitalters“ von der Münzensammlung des Ungarischen Nationalmuseums präsentiert wurde. Angefangen von dem Goldenen-Vlies bis zum Tapferkeitsmedaillon wurde die Vielfalt von Orden und Auszeichnungen der österreichischen-ungarischen Vergangenheit gezeigt, die auch mit Dokumenten und ikonographischen Darstellungen illustriert wurde.

Summary

László Feketekuty continues his study – see part one in *Turul* 4 (1994) – of one of Hungary's prominent monarchist families, the Count Pálffy. In the second part of the study the author presents the ancestry of Count Pál Pálffy, Palatine of Hungary 1649-1653. János B. Szabó's article deals with the origin of the *díszbuzogány* (club), an ornamental part of a Hungarian nobleman's attire. Szabó's findings contradict the common perception that the weapon was already used at the time of the Hungarian conquest of the Danube basin in the ninth century. The weapon gained use in Hungary by adaptation of the Western-style square club and the Cumanian-Pecheneg type of round club. Its use was most popular during the Turkish-Hungarian wars in the sixteenth and seventeenth centuries. György Rácz' studies the coat-of-arms of the Ákos clan in the thirteenth to the fourteenth centuries. The author studied the signets of twenty-five members of the clan. The result of his research is that the most ancient element of the coat-of-arms is likely the falcon which in turn is related to the etymology of the clan's name "white falcon." Éva Nyulászi née Straub continues with her lists – this is the sixth part in the series – of letters patent of nobility, deposited in the Hungarian National Archives since 1980. The present list includes ten coats-of-arms, granted between 1507 and 1808. Lajos Horváth's article informs us that heraldry was used times also in folk art. The coat-of-arms of Hungary, painted for the occasion of the country's millennium 1896 was painted by a potter in Veresegyháza (Pest county) on a pitcher.

Conference Reports:

A conference *in memoriam* Dénes Radocsay (1918-1974), held in the National Gallery in honour of the noted art historian, in November 1994. The fourteen papers are planned for publication in the journal *Ars Hungarica* (Pál Lővei). A conference *in memoriam* Tamás Bogyay (1909-1994), held at Eöt-

vös University in honour of the noted art historian, in January 1995 (Iván Bertényi jun.).

Bookreviews:

Iván Bertényi, *Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai* [*Our National Coat-of-Arms: Versions by Past and Present*] (Vác: Madách-kör, 1992) by Csilla Tuza; *Monfort-Vierteljahrsschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs* 4 (1993) about the Count Harrach family and *Bündner Monatsblatt-Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde* 4 (1994) about the Dukes of Dietrichstein by Attila Pandula; Kollega Tarsoly, *Királyi könyvek 1867-1918* (Szekszárd, 1994): contains data about grants, donations, and letters patent of nobility granted during the Austro-Hungarian monarchy, including 102 coats-of-arms by Attila Pandula; Katarina Štulrajterova, *Najstaršie rody na Slovensku* [*Nobel Families in Slovakia*] (Bratislava: Martin, 1994): contains data about Hungarian families by Attila Pandula; József János Gudenus, *A XX. századi magyarországi főnemesség genealógiája* [*Genealogies of the Hungarian Aristocracy in the 20th Century*] Vol. III (Budapest, 1994) by Márton Szluha; Iván Bertényi and Klára Dóka, eds. *Annales Historicae Ecclesiae Hungaricae* Vol. I (Budapest, 1994): contains articles in honour of historian Lajos Bernát Kumorovitz (1900-1992) dealing with heraldry, Medieval history, legal history, etc. by Gergely Sonnevend.

Exhibition:

"Decorations and Orders during the Habsburg Era," an exhibition held January to May, 1995 in the Helikon Palace-museum at Keszthely, reviewed by Attila Pandula.

(Steven Tötösy, University of Alberta)

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Feketekuthy László:	Pálffy nádor ősei. (Második, befejező rész) 1
Rácz György:	Az Ákos nemzetség címere 11
B. Szabó János:	A magyar nemesi viselet díszbuzogányának eredete 35
Székely Zoltán:	Két székely lófő-levél (XVI-XVII. sz.) és egy nemesítési levél hátlapjára 1849-ben írt feljegyzéssel kapcsolatos megjegyzések 41
Horváth Lajos:	Egy „köztársaságpárti” fazekas 1896-ban 45

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István 46
Konferencia Radocsay Dénes emlékére (Lövey Pál) 50
Bogyai Tamás emlékülés (ifj. Bertényi Iván) 50

Könyvismertetés

Bertényi Iván: Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai. In.: Madách-Kör Tár I. (Ism.: Tuza Csilla) 52
Kollega Tarsoly István: Királyi Könyvek 1867-1918. (Ism.: Pandula Attila) 52
Horváth M. Ferenc: Vác történelmi címere. In.: Madách-Kör Tár I. (Ism.: Tuza Csilla) 52
Štulrajterová, Katarina szerk.: Najstaršie rody na Slovensku. (Régi családok Szlovákiában.) (Ism.: Pandula Attila) 53
Magyar Egyháztörténeti évkönyv. Annales Historicae Ecclesiae Hungaricae. Szerk.: Bertényi Iván és Dóka Klára 1. kötet. (ism.: Sonnevend Gergely) 53
Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. (Ism.: Szluha Márton) 54
Gudenus, Philip: A Harrach grófok, Lustenau tartományurai, és A Dietrichstein hercegek vége Taraspan. (Ism.: Pandula Attila) 55
Hazai és nemzetközi hírek 55
Szerkesztőségi közlemény 57
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond) 58
Summary (Steven Tötösy) 59

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANNYOLCADIK KÖTET
1995/3–4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MXMLCV

E számunk szerzői

Binder Pál, nyugalmazott tanár (Brassó)

Csapodi Csaba dr., nyugalmazott címzetes egy.tan.(Budapest)

Horváth Lajos, főlevéltáros (Parlamenti Levéltár)

Koncz Pál, restaurátor, Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)

Merényi-Metzger Gábor, levéltáros (Gyula)

Mészáros Kálmán, egyetemi hallgató, ELTE BTK

Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)

Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára

Radácsi Imre Könyvtáros (OSZK)

Rainer Pál, régész-múzeológus, Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)

Sípos Ferenc, szerkesztő, Zrinyi Kiadó (Budapest)

Sroka, Stanislaw A., a Jagelló Egyetem tanára (Krakkó)

B. Szabó János, muzeológus, Történelmi Képcsarnok

Szluha Márton, mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)

Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke (Svájc)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap és Szluha Márton támogatásával készült.

TURUL

LXVIII. évfolyam

1995/3-4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSO LY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

1. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

AZ ERDÉLYI SZÁSZ EGYETEM TISZTVISELŐINEK NÉVSORA A FEJEDELMI KORBAN

A bevándorlás utáni századokban (XIII-XIV.) a szabadrendű erdélyi szászok három vármegyében éltek: Szeben, Brassó és Beszterce ispánságok területén. Kezdetben Szeben megye ispánjai magyar nemesek voltak s csak az Árpád-ház kihalása után nevezett ki a király ispánokat a szász gerébek sorából. A korai időkben a szebeni ispán gyakran egyben udvari főméltóság is (1293: Alberto magistro Agasorum comite de Zybinio).¹ 1301–1309-ben a geréb származású Goblinus, 1308–1309-ben Nicolaus Blauus hóhalmi (vurpédi) geréb volt a szebeni ispán, 1329-ben Brassói Miklós egy barcasági gerébcsalád sarja majd 1337-ben Henning de Senk.²

A XIV. század folyamán az egységes Comitatus Cibinis felbomlik, a szabad lakosságú falvak székekbe tömörülnek, a nemesi telepítések jogilag Fehér vármegyéhez tartoztak. A Szeben vármegye (az eredeti Siebenbürgen) területén szerveződött két székhöz később csatlakozott a medgyesi Borföld vagy Két szék (Medgyes és Selyk), Brassó (Barcaság) és Beszterce vidéke. Eleinte a széki királybírákat a fokozatosan elmagyarosodó gerébek (szász nemesek) közül választották, azonban a nagy városokban fokozatosan a polgári rendű patriciusok vették át a városok s azoknak alárendelt területek vezetését.

A fejedelmi kor (1540–1690) elején a kisebb székek élén még gerébcsaládokat találunk, de 1570 után őket is felváltják a polgári elemek.

Az alább közölt lista, melyet főleg magyar forrásokból állítottuk össze több szempontból érdekes. Elsősorban megvilágítja a Szászföld vezető elitjének szociális származását, azt, hogy sok esetben

néhány család vezette az illető szék ügyeit. Etnikai szempontból csak Szászvároson volt vegyes (magyar-szász) a szék vezetése – és a megyei földön fekvő Kolozsváron – a többi székekben és kerületben minden tisztviselő szász. Nyelvészeti érdekes jelenség, hogy a szász családneveket a magyar (vagy részben a latin) nyelvű forrásokban is magyar formában adták meg.

A gazdag szász történetírás aránylag részletesen foglalkozott az egyes városok és székek vezetőinek névsorával. Ezekből a közleményekből ismerjük Szeben városa és székének,³ Brassónak és Barcaságnak,⁴ Segesvár városának és székének,⁵ Medgyesnek,⁶ Nagysinkszéknek (1349–1549),⁷ Kóhalomnak,⁸ Besztercének,⁹ Szerdahelyszéknek¹⁰ és Szászvárosszéknek névsorát.¹¹ Mindmáig feldolgozatlan a kisebb székek (Szászsebes, Újgyház, Nagysink) tisztviselőinek névjegyzéke.

A szász autonómia nem jelentette azt, hogy a szabadparasztok által lakott székek élére parasztokat választottak. A szász Egyetem területén a történelmi folyamat a következő volt: a XII-XIII. századokban a szász megyék élén magyar bírák állottak, a XIV. századtól kezdve a falvak és városok élére szász gerébek kerültek. A XV. századtól a városokban a patriciusok kiszorították a nemeseket. A kisebb székek esetében azonban a városi patriciusok az elmagyarosodott gerébekeket vagy nemeseket szorították ki, de arról szó sem volt, hogy egyszerű falusi felnagyokat választottak volna szék- vagy királybíráknak.

A XVI. század derekán Szerdahelyszék élén szebeni patriciusok állottak, akik gyakran szebeni

városi tisztségüket is megtartották. Íme Georg Bidner sive Sydner és Georg Hecht szebeni patriciusok példája:

1557: Georg Vietor, Cibiniensis, iudex regius

1559: Georg Sydner civis Cibiniensis et iudex regius sedis Reussmarkt.

1561: Georg Kadar iuratus civis Cibiniensis nunc vero iudex regius oppidi Szerdahely.

1563: Georg Hecht szebeni polgár, szerdahelyszéki királybíró.¹²

Kőhalomszék élén gyakran állott a szomszédos alsórákosi uradalom ura, a marosszéki székely származású teremi Sükösd (Sixtus) család. A Sükösdök magánbirtokot hasítanak maguknak a kőhalomszéki Szászszombor határából. Sükösd Miklósról tudjuk, hogy 1477-ben,¹³ majd 1492-ben¹⁴ volt kőhalmi királybíró. Sükösd Miklós 1492 előtt halt meg. Utódai közül a zombori kúriát Sükösd Gáspár örökölte, aki 1507-ben birtokolta a kőhalmi kúriát is.¹⁵ A XVI. század közepe táján a család másik tagja Sükösd (Zigesd, Sikesd) Benedek volt évtizedeken át kőhalmi királybíró. 1547-ben a szék lakói panaszt intéztek királybírájuk ellen.¹⁶ 1550-ben az erdélyi három rendet Ombozi Mihály, Csikszentmihályi Sándor Mihály és Sükösd Benedek képviselte. Ekkor tehát a „szász nemzetet” egy székely eredetű megyei földbirtokos s kőhalmi

királybíró képviselte. Ő utóljára 1562-ben szerepel mint kőhalmi királybíró.¹⁷

Kőhalom esetén a Szász Egyetemnek eleinte csak egy választása volt a Sükösd család túlsúlya ellen: szebeni patriciusokat segített ezen kis szék élére. A XV. XVI. század fordulóján Michael Altemberger, majd kissé később Martin Halin alias Kakas szebeni polgárok voltak királybírák.

1497: magistre Michaeli Altemberger judici regie sedis Rwppas

1506: Martino Kakas iudice regio de Rwppes

1509: Praesente Martino Kakas iudice regio¹⁸

A magyar vagy székely nemesek csak másodlagosan, a helyi szász gerébcsaládokkal való házasság révén kerültek szász székek élére. Nagysinkszék élén álló Morgondaiak a morgondai Gerébek utódai, Újegyház (előbb Olcona) élén álló Gerendiek házasság révén kerültek a szék területére. 1653-ban egy országgyűlési vita kapcsán a magyar képviselők azzal akarták megcáfolni a szászok jogát a Királyföld felett, hogy azt állították: írásos bizonyítékok vannak arra, mely szerint Segesvár bírái kezdetben a Bethlenek voltak, Kőhalomé a Petkiek és Sink élén álló gerébek is magyarok voltak. A szászok erre azt felelték, hogy a tirannus időkben ezek megeshettek de csak rövid időre s ez is abusus volt.¹⁹

Binder Pál

JEGYZETEK

1. Wertner Mór: Az Árpádkori megyei tisztviselők. „Történelmi Tár”, 1898. 106–110. pp.; Wertner Mór: Az Árpádkori udvari tisztviselők sorozata. „Történelmi Tár”, 1899. 644. p.

2. Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. „Történelmi Tár”, 1907. 62. p.

3. Zimmermann, Franz: Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884. Auf Grund archivalise Quellen verfasst. „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde” (továbbiakban: „AV”) XIX/1884. 529–578. pp.

4. Stenner, Friedrich: Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart. Brassó (Kronstadt) 1916. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt) VII. Band Beiheft I.

5. Verzeichniss d. Schässburger Burgermeister und Königsrichter „Siebenbürger Quartalschrift” 6/1798. 316–319. pp.

6. Bedeus von Scharberg, Freiherr: Mitteilungen über ein Medwiser Stadtbuch aus dem 16. und 17. Jahrhundert „AV” III. (Neue Folge) Kronstadt, 1858. 76–85. pp.

7. Teutsch, Fr.: Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Marktgenossenschaft im Sachsenland „AV”, XVII/1883. 590–591. pp.

8. Sifft, Daniel: Die Königsrichter des Repser Stuhl, „AV” XXXIX/1913. 437–476. pp.

9. Berger, Albert: Verzeichnis der Bistritzer Oberrichter auf Grund urkundlicher Quellen, Festgabe der Stadt Bistritz. Bistritz, 1897. 83–100. pp.

10. Acker, Hans: Aus der Geschichte des Stuhles und der Marktgemeinde. Reussmarkt, 1978. 108–109. pp.

11. Binder Pál: Közös múltunk, Bukarest, 1982. 268–269. pp.

12. Müller, Ed. Georg: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch – Deutschen Nationsuniversität, 1141–1876. Hermannstadt, 1944. (továbbiakban: Müller i. m.) 371. p.

13. 1477: Nicolaus filius Sixti sedis Rupensis iudex regius Teutsch, Fr.: Zur Geschichte von Reps. „AV” XIII. 191. p.

14. 1492: Nicolaus Schukesch de Kwhalom (Judex regius) Adam Greb de Kohalom. „AV” XIII. 191. p.

15. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation I. Hermannstadt, 1880. 473. p. (negotiorum inter Gasparem Zykesd et illos de Rwppes).

16. Müller, Heinrich: Zur Geschichte des Repser Stuhles. „AV” XXXVI/1909. 314. p.

17. Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Bp., továbbiakban: E O E I. 136.p., „Történelmi Tár”, 1880. 683–684.pp. és 1883. 671.p.; Székely Oklevéltár II. 168.p.

18. Müller i. m. 371.p.

19. E O E XI 449.p. (Item sagt einer von den Ungern: Es weren schriften im vorrath, aus welchen zu sehen, das zu Schesburg die Bethhlenischen richter, zum Repss die Petkischen, zum Schinck andre greven geveszen Unger. Erge so kont ihr Saxen nicht fundiren ad usum, mitt welchem ihre privilegia solten confirmirett szein. Responsio ad haec: Die zeitt ist zu distingvieren, das sub tyrannide dergleichen nicht geschehen sey, zweiffeln wir nicht, aber es hatt nicht lang gewerett und ist nur ein abusus gewesen, qui nunquam bonae praejudicat).

ABBREVIATIONES

D	= Dominus
j.r.	= iudex regius (Königrichter, királybíró)
j.s.	= iudex sedis (Stuhlrichter, székbíró)
j.u.	= juratus (Geschworener, polgár)
j.c.	= juratus civis
j.p.	= iudex primarius
m.civ	= magister civium (Bürgermeister, polgármester)
AV	= Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt
Eder	= Zusammensetzung und wirkungskreis der sächsischen Nationsuniversität in der zweiten Hälfte des 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Aus I. K. Eder's handschriftlichen Nachlasse mitgeteilt vom Herausgeber.
In.:	Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Im Verein mit mehreren Vaterlandsfreunden herausgegeben von Eugen von Trauschenfels, Neue Folge I Band 1 Heft.
EOE	= Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae) Budapest.
MHH Dipl.	= Monumenta Hungariae Historica Diplomataria. Budapest.
TMÁ okl.	= Török – Magyarokori Állam – Oklevéltár. Bp.

a)

1542

Consilium domini locumtenentis

D. Georgius Syweg (Huet) j.r. Cibiniensis
 D. Michael Hegyessy Segesvariensis
 D. Ioannes Fux Brassoviensis
 Valentinus Judex Bistriciensis
 Aly tres eligantur per dominos Saxones
 „AV” XII. 104.p.; EOE I. 85–86.pp.

1543

Litterae metales Territorii Villae desolatae Unterten dictae

Nos Petrus Haller m.civ.
 Ioannes Veres (Roth) j.r. et
 Martinus pilgeram j. consistorialis

Caeterique consules civitatis Cibiniensis nec non Michael Heges m. civ civitatis Segesvariensis ac Paulus Bolkasch j.r. de eadem

Ioannes Fabri villicus et

Nicolaus Zabo (Schneider) j. civitatis Megjesiensis

Ioannes Fux j. civitatis Brassoviensis

Petrus Rener j. civitatis Bistriciensis

Georgius Kyser j.r. civitatis Szászsebesiensis

Michael Horváth j.r. Sedis Leschkirch

Iacobum Göckel j.s. Leschkirsch et

Benedictum Lösch villicum

Georgium Erman juratum seniore de Oltzona

Ioannes Margondai j.r. Sedis Schenk nec non

Benedictus Sykesdy j.r. Sedis Rupes ac.

Ioannes Nagy j.r. Szászvárosiensis ceterique jurati seniores septem et duarum Sedium, partium Transilvaniarum, ac civitatum Brasoviensis et Bistriciensis.

„AV” (Alte Folge) IV. Heft 78–79.pp.

1547

Litterae metales territorii Jacobsdorff ac Schönberg

Eandem terram litigiosam reambulassent et sequestrassent eo modo quo et prudentes ac circumspexit

Andreas Byrkner

Caspar Sarctor j.c. Cibinienses

Michael Hegyes m.civ

Bartholomeus Sadler j.s. Segesvariensis

Georgius Keyzer j.r. Sabesiensis

Ioannes Morgonday r.j. de Schenk

Georgius Hecht j.r. de Zeredekel

Valentinus Sarctor de Megyes

Ioannes Rott iudex de Vurmloch

„AV” XVII/1883. 572.p.

1548

Litterae metales territorii Jacobsdorff ac Schönberg

eiusdem terrae litigiosae legitimae perambulationem faciendam e medio nostri prudentes et circumspexit

Ioannem Rott j.r.

Andream Byrkner j.s. et

Petrum Norimberger juratum consulem civitatis Cibiniensis

Georgium Philpes m.civ. et

Georgium Lang j.r. Segesvariensem

Ioannem Benkner iudicem

Stephanus Greysing j.c. Brassoviensem

Petrus Gerendy j.r. de Leskyrch

Benedictum Sycusdy j.r. de Ruppes

Georgium Hecht j.r. de Reysmark

„AV” XIX. 81.p., „AV” XVII. 571–572.pp.

1549

(idem)

Nos Martinus Weys m. civ

Ioannes Rott j.r. Cibiniensis

Georgius Philpes m.civ Segesvariensis

Vincentius Sarctor j. Brassoviensis

Ioannes Schmydt villicus Megyesiensis

Vincentius Pello iudex Bistriciensis civitatum

Benedyctus Sykesdy j.r. sedis Ruppes
 Petrus Gerendy j.r. sedis Leskyrch
 Georgius Kysder j.r. civitatis Myllenchbach
 Ioannes Margonday j.r. sedis Schenk
 Georgius Hecht j.r. sedis Reisenmark
 Ioannes Vuinczy j.r. sedis Zaazvaros
 „AV” XVII. 571.p., „AV” XIX. 80–81.pp.

A)
 1563

Litterae metales territorii Hundertbücheln et Seligstadt aus
der Hermanstadt:
 Simonem Miles Stuelsrichtern,
 Mathiam Pontzler und
 Valentinus Gross Radtgeschwornen
 von der *Schessburg*
 Andream Hegyes Königsrichtern und Leonhardum Weiss
 Radtgeschwornen
 von *Midwes:*
 Thomam Kruch Rathherrn
 aus *Reissmärkter Stuel:*
 Georgium Hecht Königsrichtern
 von *Mühlembach*
 Blasium Kertscher Königsrichtern
 aus *Schenker Stuel*
 Matthiam Welther Königsrichtern
 von *Rupes:*
 Iohannem Schmits Burgermeistern
 Ambrosium Schuster Stuelsrichtern und
 Mauritium Radtgeschwornem Burger dahin
 „AV” XVII. 577.p.

1563

Litterae metales territorii Zaazvaros et Sebeniensis e medio
 nostri prudentes et circumspectos viros, videlicet e *civitate*
Cibiniensi

Mathiam Pontzler
 Petrum Lutsch et
 Antonium Kyrein juratos cives
ex civitate Segeswar
 Andream Heggys j.r.
ex civitate Medies
 Christanno Hedes jurato
ex sede Saxonicali Schenk
 Mathiam Welter iudicem regium
ex sede Saxonicali Leshirch
 Georgium Knoll j.r.
ex sede Saxonicali Reismarck
 Georgium Chukas (Hecht) j.r. et
 Demetrium Teilman juratum et
 Blasio Kuertzler (Kyrtzer) j.r. Sabesiensi
 Simone Lanio j.s.
 Andrea Lintzing
 Pangratio Pelliona
 Ioanne Seler etc.
ex. sede Zaazvaros
 Matthia Brwz j.r.
 Stephano Banyaz j.s.

„AV” XV/1880. 432.p.

1567

Testamentum electi regis Hungariae Johannis Sigismundi
 A(nno) 1567

Executores et regnicolis tribus nationibus delegit tres per-
 sonas quo executio meliorem in finem deducatur, videlicet...

Simonem Milles magistrum civium Cibiniensem ita quod si
 Simon Miles defunctus fuerit officio seu praefectura sua publi-
 ca, futuri quoque magistri civium ad haec deunoti existant...

Lucas Hirser
 Michael Hermany manu propria

Hechenast Gusztáv: János Zsigmond végrendelete (1567)
 Collectanea Tiburtiana. Szeged, 1990, 163. p.

1574

Anno Domini MDLXXIV ad indictam ex veteri consuetudi-
 ne congregationem ad festum B. Georgii Martyris pro compla-
 natione publicorum negotiorum infrascripti Domini Provincia-
 les convenerunt

Ex Civitate et Sede Cibiniensi

D. Simon Miles m. civ
 Augustinus Hedwig j.r.
 Georg. Chwkas (Huet) Sedis (judices)
 Ceterique senatores hujus Civitatis Cibiniensis
 Ioann Reuel S. Notar Cibir

Segheswarien

D. Andr. Hegyes m. civ
 Meinhart j. r.

Meggys et duabus Sedibus

D. Petr Melas j.s.¹
 Casparus Sartor et
 Anton Placz j.u.

1.) Peter Czenk mit dem Medwischer Stadtschreiber Peter
 Melas de Jahr es 1567 selbeins gewesen sei Petras Czenk
 Stadtschreiber (1579 und 1584) – Kbl. 1885. 116.p.

Bistricien

D. Caspar Pello judex et
 Vrbanus Sartor ju

1587

Litterae metales territorii Saros et Barankutt

Mir Albertus Huet Koenigsrichter und
 Nicolaus Weis Rathgeschwornen der Hermanstadt
 Hanns Eisenberger und
 Jacob Swartz Rathgeschwornen der Stadt Schespurgh
 Ioannes Klein Koenigsrichter und
 Ioannes Bodendorffer Rathgeschwornen der Stadt Mullem-
 bach¹

Nicolaus Ösken Koenigsrichter und
 Marcus Schuster Geschwornen des Marts und Stuels Gros-
 senck

Tomas Göldner Koenigsrichter und
Jacobus Blasen Geschworne des Markts und Stuels Ruppes
Ioannes Baier der Altere Koenigsrichter und
Tomas Lohs Geschworne des Markts und Stuels Rewsmarkt

Ambrosius Fridrich Koenigsrichter und
Mattes Schiemert, Geschworne des Markts und Stuels Leschkirch

Ioannes Kys Koenigsrichter und
Georg Binder, Geschworne des Markts und Stuels Zazwaros der sieben Saxischen Stuel in Siebenburgen.

„AV“ XVII. 580.p.

1.) 1579: H. Joannes Bodendorffer Khonnigs Richter etc. Kbl. 1883. 92.p.

Brassovien

D. Simon Gekel et
Blasius Hencz Jurati Senior

Zazsebessien

D. Gallus Simon j.r.¹ et
Petrus Klein ju

Zeredahel

D. Ambrosius Lucs Regius
Demetrius Teilman Sedis Judices

Olczona

D. Ioan Gerendi j.r. et²
Georg Elman jur.

Senk

D. Sigism. Schmit j.r. et
Ioan Kessler ju

Keohalom

D. Mauritius Ludvig j.r. et
Ioan Schmit m.civ

Zazwaros

D. Stephanus Banyaz j.r. et
Matthias Wargha (Schuster) ju
Eder i.m. 43–44.pp.

1.) 1578: Galli Simonis iudicis regii Sabesiensis, Kbl. 1908. 111.p.

1579: H. Joannes Bodendorffer Khonnigs Richter
H. Joannes Klein Stuelcz Richter, H. Joannes
Fleischer Honn, Ratgeschworne
H. Gallus Simon etc Kbl. 1883. 92.p.

2.) 1577: Ioann. Gerendi iudex regius sedis Saxonialis

Olczna ac jurati assessor sedis iud. illustrissimi principis Transilvaniae – R(udolf) Br(iebrecher): Zur sächsischen Kulturgeschichte. Kbl. 1924. 70.p.

1589

Anno Domini 1589 Die B. Catharinae Virginis. In Generali Universitatis congregatione interfuerunt sequentes Domini Saxones ut sequitur.

Cibinien

D. Joannes Baier m. civ
D. Albert Hueth j.r.
D. Lucas Eniedi (Engetter) j.s.
cum toto Senatu Cibiniensi

Segeswarien

D. Andr. Heggies m.civ
D. Ioan Eisenberger j.r.
cum uno jurato cive

Brassovien

D. Valentinus Helnerus j.c. cum
jurato cive alio N.

Meggien

D. Philippus Ernst j.r.
cum duobus juratis civibus

Bistricien

D. Vrbanus Weidner iudex cum
jurato cive uno

Mühlbachen

D. Georg Pello j.s.
cum jurato uno cive

Senken

D. Stephanus Reiner j.r.
cum duobus juratis.

Rupen

D. Matthias Schuller (Soel) j.r.
D. Thomas Geoldner jur.

Zeredahelien

D. Thomas Lucs j.r.
cum jurato uno

Loschkirch

D. Martinus Omlascher j.r.
cum duobus juratis

Zazwaros

D. Stephanus Litteratus j.r.

cum duobus juratis

Eder i.m. 44–45.pp.

1603

Civitas et sedes Cibiniensis

(Senatus, Volgen die hundert Mener) EOE XVII. 395.p., 442–444.pp.

Lucas Engetter Burgermeister der Hermannstadt
Albertus Huetth khönigsrichter
Gallus Luttsch Stuelsrichter der Hermannstadt

Civitas et sedes Mediensis

Martinus Feyer magister civium civitatis Meggiesiensis
Georgius Chiech senator Mediesiensis

Senatus

Daniel Clausemburger kinigricht

Michll Weltzer Stolcz Richter

(Hundert Menner)

EOE XVII. 446–447.p.

Stuell Leschkurcher

Hanns Rhenen kiningsrichter in Leskircher Stuel

Georg Warden Stolcz Richter

Merten Grotler Geschworner

Georg Fennich Geschworner.

EOE XVII. 395.p., 448.p.

Der Stuell Grosz Schenchhen

Stephanus Melczer judex sedis de Nagyschenk

Rathszpersonen

Johannes Geiszler Königs Richter

Martinus Khonradt (etc).

EOE XVII. 448.p.

Districtus Barcensis Civitas Coronensis

Hanns Draudt von Cronn

Senatus

Valtther Hirscher Richter m.p.

(Volgen die hundert Menner)

EOE XVII. 395.p., 450.p.

Der Stuell Rupesz

David Weyrauch judex regius de Ruppes

Ioannes Gust Burgermeister

Johannes Blosy Stolcz Richter

Merthen Kheller Hann

Benedict Tisch Rathgeschworner

Hannsz Nemet Rathgeschworner

Embrich Georg Rathgeschworner.

EOE XVII. 453.p.

Scheszburg Stadt Vnnd Stul

Rath (Paulus Eritraeus, Stephanus Hennigh etc).

Andreas Gebell Burgermeyster zu Schespurg

Valentinus Scheseus Kinings Richter von Schespurg

Hundert Menner.

EOE XVII. 395.p., 454.p.

Neszner Disztrict Rychter Vnd Rhat

Georg Beyerdorfer Rychter der Kayserliger Stadt Nösen

Laurentius Rochius notarius juratus civitatis Bistriciensis

Die Czahl der Hundertmann in Nösen

Andreas Sattlerus Hundertmann wortmann etc.

EOE XVII. 456–457.pp.

Stephanus Falk judex regius in Reismark

Ioannes Francisci judex regius Sabesiensis.

EOE XVII. 395.p.

Oppidum Zuzwaros

Michael Mikoch regius Saxopolitanus

Senatores jurati

Bernat Istvan zek biro

Szigiarto János folnagy etc.

Franciscus Litterati notarius

Quadraginta viri senatores

Georgius Doleatoris Capitaneus

Basilius Kouacz

„

Andreas Bricius

„

Michael Kadar

„ etc.

EOE XVII. 395.p., 461–462.pp.

1605

Az Zazsagh követek iuramentuma

Mi Enyedi Georgy székbíró, Colomannus Goszmaisster, Georgy Paulus Ludovici esküdt polgárok Szebenben, Fejér Mihály és Christóf János, Forgacz Mihály brassai esküdtek, esküszünk ezen levelünknek rendiben az egész százság képében...

Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. *Szamosközy István történetíró kézírata*, Bp., 1991. 234.p.

1607

Maiestatis Vestrae imperatoriae

(Sacratissimae Romanorum Imperatoriae ac Germaniae, Hungariae, Bhomiaeque regiae Maiestati etc Domino domino nobis Clementissimo).

Praesenta 8 Iulij anno 1607.

Gallus Luttsch bürgermeister der Hermanstadt

Daniel Malmer königsrichter der Hermanstadt

Valentinus Scheseus bwrgermayster zw Schessburg

Joannes Draudt richter der Stadt Cronann

Achatius Schimert burgermaister der stadt Medwisch

(1603: Achacius Schuster)

Hannes Kuaffet königsrichter der stadt Millembach

Georgius Baierdörffer richter der stadt Nösen

David Literati keonigsrichter in Reppeszar Stuel

EOE V. 484.p.

1609

Anno 1609 Die 19 mensis November ad indictam ex veteri cosvetudine publicam congregationem ad festum B. Virginis Catharinae subnotati Domini Provinciales adfuerunt.

Zeben

D. Gallus Lucs m.vic

D. Daniel Malymer j.r.

D. Georg Enyedi (Enyetter) j.s.

Item reliqui jurati cives civitatis Cibiniensis
Ioan Roth Notar

Segesvar

Paulus Roth m.civ
Michael Grell j.r.

Brasso

Ioan Honterus
Barth. Katmer jurati

Meggyes

Petrus Goterbarm(et) m.civ.
Hans Krüch j.r.

Bestercze

Georg Frank judex primarius
Andreas Schneider

Zazsebes

Joannes Kraft j.r.

Nagysenk

Joannes Gunesch j.r.
Una cum juratis sedis

Zeredahely

Hans Keyser cum Juratis Sedis

Keohalom

David Weyrauch j.r.
Hans Dakes m.civ

Ujegyhasz

Ioannes Renner j.r.
Una cum juratus sedis

Zazwaros

Takats Bertha j.r.
Varga Simon polgar

Eder i.m. 45.p.

Nos Gabriel Bethlen, Dei Gratia Transilvaniae Princeps, praesentium significantes quibus expedit universis, quod prudentes et circumspecti Ioannes Regeni (Hans Rekner), Bartholomäus Szöcs (Bartholomäus Kirschner) Paulus Posztócsinál (Paulus Ludovici)¹ et Ioannes Vajda ac Michael Lutsch.

„AV” III. 224.p.

1.) Praesens fuit D. Collman Regius Judex et D. Paulus Pannifex aeditus Anno 1612; 7 die Septembris

„AV” XIV. 493.p.

1613

Actum in Cuitate Segesuariensi in Generali nostre
Congregatione die decima Decembris

Gallus Lutsch consul Cibiniensis
Kolmannus Gotzmeister judex regius Cibi(iensis)
Paulus Roth magister civ(is) civitatis Seghesvar
Martinus Ohrentt judex regius Segesvariensis
Ioannes Greysing judex Coronensis
Kaspar Kirschner (Rosenawer) Rhatt, Geschworner (Senator) zu Crone

Johannes Honterus Jur(atus) Coronen
Petrus Gotterbarmet Borgermeister der Stadt Me(d)yesch
Petrus Clausenburger judex (Regius) Medj(ensi)
Georgius Frank judex Bistriciensis
Martinus Siffmacher (Seiffenmacher) jur(atus) civis
Joannes Crafft jud(ex) reg(ius) Sabesiens
Paulus Kessler jur. civis (Sabesien).
Johannes Gunesch judex regius Schenkensis
David Weyrauch judex regius Keohalmiensis
Martinus Deidrech juratus Schenken(sis)
Joannes Keyser Richter zum Reissmarkt
Bartholomaeus Croner Richter im Leschkircher Stuel
Georgius Baniaz Judex Regius Saxopolitanas
Franc(iscus) Literatus jur(atus) civis
Johannes Roth Notarius Saxonum Prouincialis m.pr.
„AV” III. 232.p.

und „Album Oltardianum” In.: (Hsg. von Eugen von Trauschenfels) Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge) Kronstadt, 1860. 42.p.

1615

(paci et concordiae amantes Tyrnaviensem)
Statutum et ordinum trium nationum regni nostri
Transilvaniae Saxonibus

Kolomanus Goczmaister j.r. Cibi
Wayda Joanes senator Cibiniensis
Joannes Christophorus... judex Coronensis
Petrus Colosvarj (Clausenburger) j.r. Mediensis
Zabo Simon j.r. Sasvaros
Georgius Frank j.p. Bistriciensis
Georgius Simon (?) j.r. Sabesiensis
David Literatus j.r. Ruppen

EOE VII. 258–259.pp.

1615

Lassota relation

Zu Hermanstadt

der purgermeister Gallus Lutsch
der notarius Johannes Roth
Hans Renner gewester Cammerrath
der khünigsrichter daselbst Colmannus Götzmeister,
Welcher aller Sachsen haupt und comes were...

Zu Schöspurg

der Khunigsrichter Martinus Crent
der purgermeister Paulus Literatus sonst Roth genennet...

Zu Cronstadt
der richter Joannes Kreising (Greissing)
Hans Benckner

Reps

Khunigsrichter von Reps Davidem Literatum sonst
Wayrauch genent...
EOE VII. 140–141.pp.

1624

Reversalium statuum et ordinum Transylvaniae

Michael Lutsch Cibiniensis (m.civ.)
Daniel Fronius Brasso
Andreas Gorgias Brassoviensis
Martinus Vasas (Eisemburger) Segeswar
Petrus Polnagi (Honnius) cons. Medjens m.p.
Martinus Fridericus Judex Bistric
David Literati (Wairauch) judex Köhalom
Joannes Grineter judex R. Sedis Nagysink
EOE VIII. 240–241.pp.

1625

Legati ex civitate nostra Segesvariensi fuere
D. Georgius Jüngling pro consul
D. Stephanus Junk Senator ex senioribus¹
et ego Zacharias Filken(ius) Notarius
Ex civitate Cibiniensi
D. Michael Lutsch Magister civium
D. Colmannus Gotsmeister judex regius
Ex. Civitate Brassoviensi
D. Andreas Georgias cum senatore quodam
Sic et ex reliquis civitatibus et sedibus praecipuis magistratus interfuit.

Aus den handschriftlichen Denkwürdigkeiten eines Sachsen des 17 Jahrhunderts Mitgetheilt von G.D. Teutsch
„AV“ (Alte Folge) II/1845. 33.p.

1.) 1636: My Vassas (Eysenburger) Marthon, Segesvar varossanak polgármestere, Iffiu (Junk) István királybírája és Veyrauch alias Filken Zakariás Szék – bírāja és my tizenhárom tanácsbeli emberek -

„AV“ (Alte Folge) II/1846. 307.p.

1627

(ad Ferdinand de Habsburg)

bona fide et harum nostrarum vigore et testimonio
literarum mediante
Datum in generali congregatione nostra in
civitate Alba Iulia die vigesima secunda
mensis Aprilis anno millesimo sexcentesimo
vigesimo septimo
Michael Lutsch C.C.
Georgius Iffiu (Georgius Jüngling) cons. Seges(variensis)
Daniel Fronius Jud(ex) Coronen(sis)
Georg Pellio

Mart(inus) Budacker J(udex) Bistr(iciensis)
EOE VIII. 378.p.

1638

Actum in oppido Deés die septima Iulii anno domini millesimo sexcentesimo trigesimo octavo, praesidente illustrissimo domino principe nostro, ac praesentibus ejusdem consiliariis, aliisque proceribus et primariis viris, per status et ordines regni, ex tribus nationibus, ac extra Unitariam receptam religionem aliis tribus receptis in Transylvania confessionibus delegatis.

Georgius Rakoczy m.p.

(Saxoni)

Stephanus Fodor m.p., j.r. civit saxonica. Szászváros
Valentinus Seraphin j.r. Cibiniensis et consiliarius m.p.
Michael Szenthagotai (Agnethler) consul Cibiniensis m.p.
Valentinus Forgacz Villicus Coronensis m.p.
Stephanus Mann consul Segesvariensis m.p.
Martinus Colosuarj (Clausenburger) senator Mediens m.p.
Martinus Scultetj senator Bistriciensis
Stephanus Literatus m.p. j.r. Köhalmiensis m.p.
Joannes Szabó (Schneider) m.p., j.r. substitutus
sedis Nagy – Sink m.p.
Michael Goldschmidt
Martinus Schneewis notarius Coronensis m.p.
Laurentius Szeöts (Kürschner) civis Segesvariensis m.p.
Andreas Végh (Amend) judex Bistriciensis
Zacharias Literatus (Filkenius) j.r. Keöhalomiensis m.p.
Georgius Herman szász – sebesi királybíró m.p.
Johannes Kadar (Binder) regius iudex, sedis Uyegyház
Mathias Rauius
Adamus Francus minister ecclesiae saxonicae Claudiop,
unitar
Michael Io Samariay
Gaspar Beycz m.p.
Kovacz Gaspar m.p.¹

1.) 1041 (Senatores civitati Claudiopoli) Caspar (Pettsch ex saxonia, Michael Samariai et Caspar Kowaczi ex hungari – of. Binder Pál: Közös múltunk, Bukarest, 1982, 284.p.
EOE X. 180–181.pp.

1646

Universitas et Septem Judices

Joannes Hersell m.p.
Petrus Plecker senator Coronensis m.p.
Stephanus Man consul Segesvariensis m.p.
Georgius Deidrich j.r. Segesvariensis m.p.
Petrus Bell j.r. civitatis Medgyes m.p.
Petrus Gotterbarmet consul Mediensis m.p.
Georgius Ehrman J.K. S(ebeniensis) m.p.
Philippus Melardus delegatus civitatis Bistriciensis m.p.
Johannes Wallendorffius delegatus civitatis Besztercze m.p.
Georgius Pellio (Kirschner) j.r. Köhalom m.p.
Adamus Keslerus j.r. Vjegihazjensis
Martinus Simon J. sedja Szerdaheljensis m.p.
Steph(anus) Makay r.j. Szászvár(os) m.p.
EOE XIII. 446–447.pp.

1648

Az erdélyi rendek hitlevele a magyar király részére
(1648. március 20.)

Georgius Szöcs (Pellio, Kürschner) m.civ. oppidi et sedis
Kőhalmiensis m.p.

Daniel Ernestus delegatus civitatis Mediensis m.p.
Johannes Wallendorfius delegatus civitatis Besztercze m.p.
Johannes Lutsch consul Cibiniensis m.p.
Valentin Frank j.r. Cibiniensis m.p.
Casparius Kovácsy j.p. civitatis Kolosvar
Christianus Ferencz villicus Coronensis m.p.
Johannes Bhatt consul Segesvariensis m.p.

EOE X. 492.p.

1649

(Census ad Portam Ottomanica)

Nagyságodnak jó akaratallal szolgálunk, Erdélyországnak
három nemzetből való lakosi.

Luts János szebeni követ m.p.
Eötvös (Goldschmidt) János brassai bíró m.p.
Bolt (Bott) János segesvári polgármester m.p.
Sift Tobiás szebeni polgármester m.p.
Eötvös (Goldschmidt) Mihály, Meggyesi követ
Katsaj, Petrus Roth (Katzendorfer) Kőhalmi királybíró
m.p.

AMÁ okl. III. 417–420.pp.

1652

Februar 18, 1652, Ex. Saxonibus
Consul (Joh Reisner) ac
j.r. *Cibiniensis* (Johann Lutsch)
Consul ac senator Sches(burgensis) Petrus Literati
Corana judex Michael Goldtschmidt
senator unus et notarius Laurentius Berger
Medgyesini sedis judex et senator cum notario
Bistricio Leonhardus Sartor senator et Johannes Wallen-
dorfius Literati
Sabesino j.r. cum senatore et notario ex reliquis sedibus
Saxonicalibus tres delegati.

EOE XIII. 416.p.

1652, Febr. 18.

In huncce modum discurritur inter Saxones, qui prae reli-
guis erant in domo Cibiniensium congregati
Comes Saxonum ac judex regius (Johann Lutsch)
M. civ Johannes Reiszner Cibiniensis
Johannes Simonius notarius Cibiniensis
Laurentius Roszenauer senator
Thomas villici consul, Petrus Nuszbawmerus (de Segesvár)
Michael (Gold) Schmidt judex Coronensis, Laurentius Ber-
ger notarius Coronensis
ex Medgyes Michael Stump sedis judices
Leonhardus N – Johannes Wallendorff senator Bistriciensis
Stephanus Makaj judex regius Szaszvarosiensis

EOE XIII. 420.p.

1652, Febr 28.

Dieser Deliberation haben beygewohnt H(err) Johann
Lutsch j.r. et comes Saxonum H(err) Johannes Reiszner con-
sul de Cibinio H(err) Thomas Hann consul und
Petrus Literati alias Nuszbaumer de Segesvar senator de
Corona H(err) Michael (Gold) Schmidt judex primarius
Laur(entius) Berger senator ac not(arius) ibidem
H(err) Michael Stamp sedis judex Med(iensis)
H(err) Lecnhard Sartoris Mediensis
Joh(ann) Wallendorfius senatores de Bistricio
Matthias Brussch senator et notarius de Sabeso
Johannes Schnovell judex R(egius) Nagy Schenkensis
Petrus Roth judex R(egis) sedis Ruppensis, ceterique om-
nium sedium Saxonicalium.

EOE XIII. 423.p.

1653

Acta comitalia anni 1653 memoriae causa consignata per
Johannem Simonium dominorum provincialium juratum
notarium m. p.

Cibinio: Legati Saxonicae nationis
Consul Joh. Reisner
J(udex) r. Joh Lutsch
Andreas Verder, senator
Johannes Schiff senator
Johannes Simonius notarius
Georgius Schelkerus senator
Corona: Michael Herman jud. Cor(onensis)
Laurentius Bergerus sen(ator) et not(ar)
Johannes Stenczell senator
Johannes Pap senator
Schesburgo: Martinus Reisell sedis jud(ex)
Lucas Goldtschmidt senator
Meduesch: Michael Simonius (Aurifaber) consul
Michael Buzner sedis judex
Bistricio: Johannes Vallendorff, senator
Thomas Sieffmacher, senator
H. Matthias, senator
Sabes: Johannes Schnell jud(ex) regius
Petrus Szakáczy (Koch) notarius
Schink: Johannes Ruches sedis judex
Stephanus Lang, juratus
Reps: Petrus Roth j(udex) regius
Leschkerch: –
Reismarch: Georgius Graill j(udex) regius
Michael Orent, juratus

EOE XIII. 470–471.pp.

1654

Huic comitiorum conventui generali interfuere ex civitatibus
et oppidis Albae 18 Januarii congregati

Cibinio: Joh(annes) Reisner consul
J(ohannes) Lucz j.r.
Andreas Verther villicus
Johannes Schiff
Corona: Frantzen Crestell villicus
Joseph Bolthos
Valentinus Gokesch
Michael Kloszius

Segesvár: Georgius Heiszel
Georg Telmen
Medgyes: Michael Simonius consul
Stephanus Hann
Bistricio: Leonhardus Schneider
Ioannes Biterati
Sabeso: -
Reismarck: Georgius Graill regius
Rupes: Petrus Falk sedis iudex
Leschkirch: Adamus Kiszling regius (iudex)
Bröz: Stephanus Fodor j.r.
Ex comitatibus Claudiopolit(ani)
Szakáll András (Endres Barth ?)
Szabó Ambros (Ambrosius Gassner)¹
Váradi Miklós
Vitzai Péter
Árkosi István
Keszéri István

1.) *Binder* Pál: Közös múltunk, Bukarest, 1982. 285.p.,
305.p.

EOE XIII. 480-481.pp.

1654

Johann Simonius

28 Octombris Confluiert eine löbl Univ in domo hospitali
dominorum Cibiniensium (in Medgyes)

von Hermanstadt: j.r. Laurentius Rosenauer
ego (Johann Simonius)
Petrus Schelker
von Schesburg: h. sedis cognomine Heisell (Georgius)
alter Andreas Keiser
von Cronstadt: Herr Ioannes Pap
Michael Klosius secretarius
von Medwisch: consul et j.r.
von Nöszenstadt: Thomas Siffmacher
Georg Vitescher
von Millenbach: - notarius
von Schinck: Laurentius Geitsch juratus
von Reys: - H. David
von Broos: iudex regius Stephanus Fodor und H. Kelig
EOE XIII. 499-500.pp.

1655

Johann Simonius

Quaedam notata comitiorum Claudiopolitanorum
anni 1655, 20, Febr. Celebratorum

Hisce comitiis interfuerunt

Cibinio: Ioannes Lutsch j.r. et comes Saxonum
Laurentius Rosenauer consul
Georgius Klein senator
Ioannes Schiff senator
Ioannes Simonius notarius provincialis
Segesvarino: Petrus Literati j.r.
Martinus Schäser
Andreas Kayszer senat
Coronu: Michael Herman j.
Joannes Altzner sen
Medgyesino: Michael Simonius cons.
Michael Closius secretarius
Michael Fuchs sedis iudex

Bistricio: Martinus Schultz j.
Johannes Wallendorffius senator
Saboeso: Simon Olendius j.r.
notarius ibidem
Schinkino: Martinus Schnobel j.r.
Ex. Mercurio: Georgius Graill j.r.
Valentinus Urbiger sen(ator)
Ex. Ruppibus: Georgius Kirschner consul
Petrus Roth j.r.
Ex. Ujegyház: Adamus Kisling j.r.
Ex. Brosio: Stephanus Fodor j.r.

EOE XIII. 509.p.

1657

Status et ordines trium nationum regni Transylvaniae
et partium Hungariae eidem annexarum

Lucs János (Johannes Lutsch)

szebeni királybíró m.p.
Segesvári királybíró m.p. Brassai követek
Medgyesi polgármester Besztercei követek
Szászsebesi királybíró Nagysenki követek
Kőhalmi királybíró Szerdahelyszéki királybíró
Ujegyházi királybíró Szászvárosi követek
EOE XI. 320-321.pp.

1657

Johannes Simonius

Comitia partialia regni in Szamosujvár 1657 2. Septembris

Ex. Saxonibus fuerunt
Andreas Meltzer consul
j.r. Joannes Lutsch
Michael Ortz (Artz)
Ioannes Simonius
Paulus Rotth Cibinio
Schesburgo Joannes Botth consul
Petrus Nuszbaumer alias Grell j.r.
Georgius Krausz notarius ibidem

EOE XIII. 521.p.

1658

Szabó (Schneider) Mihály substitutus consul
Szabó (Schneider) János szebeni kucsár mp.
Draved (Draudt) Simon, David Czak brassai követek m.p.
Georgius Heyselius
Georgius Thehuin (Telmen, Thelmann) m.p.
Menyhárt Lian megyesi polgármester
Andreas Szabó (Schneider) medgyesi követ
János Deák (Johannes Wallendorffius),
Szabó (Schneider) György besztercei követek m.p.
Petrus Kaczai (Roth, Katzendorfer)
Matthias György kőhalmi követek m.p.
Melczér Márton
Füstös (Rauch ?) János nagysinki követek m.p.
Falk Márton
Henrik Deák (Schuller) szerdahelyi követek m.p.
Sznél (Schnell) János
Nagy (Gross) Tamás szászsebesi követek m.p.
Kovács (Kissking) Ádám
Régeni (Rehner) András újegyházzéki követek m.p.

Fodor István
Lucz (Lutsch) Mihály szászvárosi követei m.p.
Szöllősi Gábor Kolozsvári főbíró m.p.
Andreas Rau r.j. civit(at)is Colosvar m.p.

EOE XI. 356.p.

1661

Anno 1661 die 4 Januarii az erdélyi városok követeinek számuk és nevek, kik itt az Régenben levő gyűlésen megesküdtenek az mi kegyelmes urunk fejedelmünk tek(intetes) nagyságos Kemény János urunk hűségére

Szeben város követei	Oroz (Reuss) Mihály Tél György Rüz (Russ) Bálint Illyés deák
Segesvár városa követe	Szöcs (Kirschner) György
Medgyes városa követei	Gothart Péter Auner János Kádár (Binder) Péter
Beszterce városa követei	Frim Tamás (Thomas Frühm) Imreh Márton (Merten Emrich)
Nagy Sink városa követe	Meliczer (Melczer) Márton
Szászváros városa követe	Fodor István

Kőhalom városa követei	Csizmadia(Schuster) Tamás Szeöcs (Kürschner) János Szabó (Schneider) Bartos
Szerdahely és Ujegyház széki követei	Hendrik deák (Heinrich Schuller) Takács (Weber) Tamás Nagy (Gross) György
Kolozsvári követei	Seres István (unit) Radetius Bálint (Valentin Rade- cius unit) Kobzos István (ref) Timár Bálint (Valentinus Schmidt Lederer ref)
Vizakna városa követei	Nagy Márton (Merten Gross) Szöcs Márton
Brassó városának követei	Eötvös (Goldschmidt) Jeremiás Soppel (Schoppel) András EOE XVII. 473-475.pp.

1664 (III)

Az erdélyi rendek összeírása

Kolozsvárról	Sárvári Tamás (Thumes Sárvári) Almási András
--------------	---

A HERALDIKA ÉS A KODIKOLÓGIA KAPCSOLATA

Heraldika és kodikológia, mindkettő történelmi segédtudomány. Hogy mi a heraldika, melyek annak sajátosságai, feladatai, eredményei, arról ebben a folyóiratban nyilvánvalóan nem kell írni, hiszen annak minden olvasója tisztában van vele. Szükséges azonban némi ismertetés a kodikológiáról mint a történelmi segédtudományok kevésbé számontartott ágáról.

A kodikológia tárgya természetesen a kódex. De először is definiálni kell azt, hogy mi a kódex? Ezt három szóval lehet kifejezni: kézzel írott, középkori könyv. Mind a három egyformán fontos és együtt a lényegét fejezi ki.

1.) Kézzel írott. Tehát nem foglalkozik a kodikológia a nyomtatott könyvvel, illetve a nyomdászat történetével, bár a nyomtatott könyvek történelmi kutatása sok tekintetben a kodikológiával rokon tudomány.

2.) Középkori. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert ma is készülnek kézzel írott könyvek. Például naplók. Vagy éppen olyan írók kéziratjai, akik nem írógépen, vagy ma talán már számítógépen fogalmazták műveiket, hanem regényeiket, versesköte-
teiket saját kezük írásával készülő kötetben formálják meg, vagy ilyen kötetekbe kötik egybe. Régebbi időkben íróink számára nem is állt ren-

delkezésre más mód. Ezért fontos kritikai kiadások alkalmával maga az autográf kézirat. De a középkor utáni, későbbi századokban is szokás volt az, hogy nehezebben hozzáférhető nyomtatott könyveket kézírással lemásoltak. Szegényebb diákok a 18-19. században is gyakran kézzel másolták tankönyveiket. Ezek mégsem kódexek. Hasonlóképpen nem kódexek különböző vegyes tartalmú főljegyzéseket, szövegeket tartalmazó újkori kézirat-kötetek. De ha ugyanilyen a középkorból maradt ránk, az már kódex.

3.) Hogy pedig könyv, azt azért kell hangsúlyozni, mert vannak más középkori kézzel írott szövegek, amelyek nem kódexek. Gondoljunk csak az oklevelek százezreire és millióira világszerte, vagy a missilisekre, tehát levelekre, különböző rövid főljegyzésekre stb.

Ha a kódex könyv, akkor érvényes rá, éppen úgy mint minden más, bármilyen anyagból, vagy eljárással készült nagyobb szellemi alkotásra, tehát a könyvre az a szellemes hasonlat, hogy a könyv olyan, mint maga az ember: lélekből és testből áll. Tehát a könyvnek van szellemi tartalma, célja éppen ennek fönntartása, közlése, terjesztése, de van kézzelfogható, tárgyi léte, anyagi jelenség, olyan mint például egy régészeti lelet. E

közül a két alaptulajdonság közül a kodikológia a tárgyi, anyagi oldallal foglalkozik. Tehát nem tárgya a kodikológiai vizsgálatnak, hogy például egy krónikának mely adatai hitelesek, mi az értéke egy irodalmi szövegnek, de még csak azzal se foglalkozik, hogy a benne fennmaradt szellemi alkotásnak milyen jó, vagy kevésbé jó példánya, esetleg interpolált, vagy hibákkal teli másolata stb. Ezek más tudományágaknak, forráskritikának, irodalomtörténetnek, filológiának, tudománytörténetnek és még számos más szaktudománynak tárgyai. De még azzal se sokat foglalkozik, legföljebb nagy általánosságban, hogy milyen értékű a kódex művészi színvonala. Ez már a művészettörténet feladata.

A kodikológiával mint segédtudománnyal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy mint általában a segédtudományok nemcsak az általános történet-tudománynak segédtudományai, hanem egymásnak is. Például az oklevéltan nem nélkülözheti a paleográfiát, a kronológiát. A kodikológia meg éppen az a segédtudomány, amely előtt a legsokoldalúbb, legkomplexebb feladatok állnak. Természetesen szoros kapcsolatban van az írástörténettel, a paleográfiával. Nemcsak annyiban, hogy a szövegeket számtalan rövidítésükkel el kell tudni olvasni, hanem a datálásnak is egyik legfontosabb eszköze. De szükségese a kronológiai ismeretek, a művészettörténet, szimbolika, filológia, irodalom- és tudománytörténet (főleg töredékek meghatározása esetében), teológia (főleg a liturgia), sőt az eseménytörténeti ismeretek is, éppen a datálás miatt. Hiszen a kódexek igen nagy százaléka nem rendelkezik kolofonnal (adatok tartalmazó végső záradék), amiből meg lehetne állapítani a keletkezés pontos idejét, helyét. Arról nem is beszélve, hogy a kódexek kora még nem ismerte a modern értelemben vett címlapot, tehát a könyvek olyan elejét, amely minden lényegeset közöl: szerző, cím, megjelenés helye, ideje, a kiadó. Fontos a könyvkötéstörténet ismerete is, amely már szinte a kodikológiának egy mellékága. Ezek közt a felsorolt és még egyéb föl nem sorolt tudományos kapcsolatok közt van igen fontos helye a heraldikának, a címertannak.

A heraldika egzakt fogódzó pontokat ad a kódexek keletkezésének, a készítettő, illetve első tulajdonos, meg a később tulajdonosok pontos megállapításához és így nemcsak a könyvtörténethez, hanem a könyvtörténethez és általában a művelődéstörténethez. Hiszen a könyvtörténet és a kodikológia nem öncélú tudományág, hanem a könyvben található tartalom az a megállapítás,

hogy bizonyos korban, bizonyos helyen, bizonyos személyek tulajdonában milyen tartalmú könyvek voltak adja az alapokat a művelődéstörténetnek, hogy következtessen kulturális állapotokra, korok szellemiségére, szellemi áramlatokra, azok elterjedési helyére, idejére.

Természetesen nem kell azt gondolni, hogy a címer alkalmazása a kódexekben mindig valami általános jellemvonás lett volna. Egyszerűbb kódexekben, – és ez a túlnyomó többség – természetesen címert is hiába keresnénk. A tulajdonos-címer gyakori alkalmazása főleg a XV. század második felében, a humanista kódexek világában következik be, uralkodók és neves humanisták gyűjteményeiben.

A címerek kódexbeli alkalmazásánál először arról kell szólnunk, hogy a címer vizsgálata nemcsak a kódex-tulajdonos, hanem a kódexet díszítő művész személyére is konkrét bizonyítékot ad. És itt figyelmeztetni kell egy, a mai emberre nézve talán szokatlan jelenségre, hogy míg a kódexet leíró scriptor elég gyakran megnevezni magát, az illuminátor legtöbbször névtelen marad. Pedig ma hajlunk arra, hogy fontosabbnak tartsuk a kódexfestő művész személyét, míg a scriptorban valami olyasféle tevékenykedőt látni, mint ma egy gépíró, aki az eléje adott, vagy neki diktált szöveget pusztán írásban rögzíti, lemásolja. Ezzel szemben a középkorban a scriptor volt a művelt, tudós személy, aki ehhez a ritka mesterséghez értett. Hiszen míg az olvasnitudás egyre jobban terjedt a papság körében, az írás-tudás nem volt valami gyakori jelenség. A scriptornak mindenekelőtt jól kellett tudnia latinul, részint hogy ne betűnként, egyenként kelljen a számára értelmetlen betűsorokat másolni, hiszen ez rettenetes lassú és hibás munka lett volna, másrészt mert ismernie, föloldani tudnia kellett a sok-sok rövidítést a szövegekben. A kódex-szövegek, mint ismeretes, tele vannak rövidítésekkel. Azért alkalmaztak annyi rövidítést, hogy meggyorsítsák a munkát és takarékoskodjanak a drága írásanyaggal. Éppen a rövidítések nem mindig pontos megértése az oka a sok szövegromlásnak és szövegvariánsnak. De újabb rövidítéseket maga a scriptor is alkalmazhatott.

Viszont az illuminátorban szinte alig láttak mást mint mesterembert, aki fölékésíti az értékes szöveget. Hogy milyen betűt kellett díszes iniciáléként festenie, azt általában a scriptor a betű üresen hagyott helyére bejelölt számára, tehát nem neki kellett olvasni tudnia a szöveget, hogy rájőjön, milyen betű kerül arra a helyre. Hogy azután

egy-egy díszesebb kódex melyik művész munkája, az magából a kódex bejegyzéséből csak ritkán derül ki. Így a mester megállapítása elsősorban stíluskritikai alapon történik. Néhány szignált kódex alapján lehet a hasonló jellemvonásukat megkeresni a szignálatlanokban. Ebben a munkában jön segítségül a heraldika. Már Csontos János megfigyelte azt, hogy a korvinák egy egész csoportjában Mátyás király címerében a Hunyadi-ház hollója a szív pajzsban nem a szokásos kék, hanem ezüst alapon látható. Ezek a kódexek pedig stílus szempontjából megegyeznek azokkal, amelyek Attavante nevével szignáltak.

Ennek figyelembevételével sikerült megfigyelni újabb, hogy a Mátyás király számára dolgozó nagy firenzei könyvfestők és a budai műhely is bizonyos egyéni jellemvonásokat mutató címereket festettek. Így ezeknek a címereknek a megfigyelése egzakt módon eldönti, túl a stíluskritika nem mindig konkrét alkalmazásán azt, hogy melyik firenzei könyvfestő díszítette az illető kódexet a magyar király számára.

Ezek a nagy firenzei könyvfestő művészek főleg uralkodásának utolsó szakaszában dolgoztak Mátyás számára, amikor a korábbi, aránylag egyszerű kódexeket fölváltják a könyvművészet remekei.

A legtöbb ilyen késői firenzei korvinában Mátyás király tulajdonosi, tehát possessor-címere négyes tagolású. Az első mezőben a magyar vágások, a másodikban a kettőskereszt, a harmadikban a dalmát leopárdfejek és a negyedikben a fehér cseh oroszlán látható, középen a Hunyadi-holló. De a részletekben vannak eltérések. A Cherico által díszített kódexekben az ezüst helyett arany színt találunk, a cseh fehér oroszlán helyett pedig arany oroszlánt. A Gherardo és Monte di Giovanni testvérpárnál azt látjuk, hogy a magyar vágások és a kettőskereszt nem ezüst, hanem fehér, a vörös helyett mély bordó szín van, a leopárdfejek pedig nem kék, hanem lila alapon és maguk a fejek sem arany színűek, hanem bordók.

Éppen a címer dönti el azt a vitatott kérdést, hogy a Philostratus-korvina (OSzK Clmae 417.) Attavante munkája-e vagy Boccardino Vecchioé. A stílushasonlóság ellenére nyilvánvalóan az utóbbié, mert a possessor-címer nem a jellegzetes Attavante-címer, hanem egészen más: az első mezőben a magyar vágások, a másodikban a cseh oroszlán, a harmadikban Ausztria címere (ez a kódex már Ausztria elfoglalása után készült), a negyedikben a morva sas. (Mátyás ekkor már Morvaországnak is régóta ura volt.)

A budai műhelyben készült, ma Bécsben őrzött Ptolemaeus-korvina (ÖNB Cod. Lat. 24.) és a wolffenbütteli Tollhopff (Herzog August Bibliothek. Cod. 84. 1. Aug. 20.) címerének az a különleges jellemzője van, hogy a két, (nem ezüst, hanem fehér) cseh oroszlán egymással szembe fordul, míg más, Budán csak utólag címert kapott korvinákban az ezüst színű oroszlánok mindig egy irányba fordulnak.

Az eddig elmondottaknál sokkal fontosabb szerepük van a címereknek a tulajdonos, a possessor megállapításoknál, mert világos, egyértelmű bizonyítékok. Persze itt is meg kell jegyezni, hogy nem minden címer jelöli okvetlenül a tulajdonost. Igaz ugyan, hogy itt pontos szabályokról nem lehet szó, mégis azt lehet mondani, hogy a díszes kódex első levelének lapszéli keretében, az alsó szakasz közepén látható címer a possessor-címer, tehát az, amely megjelöli az egykori tulajdonost, illetve azt, akinek a számára készült. Ennek a helyére került gyakran a későbbi tulajdonos címere.

Ugy látszik, mintha ilyen esetben könnyű lenne az eredmény megállapítása, hiszen csak a címer tulajdonosát kell tisztázni. Mégis a valóságban rengeteg tévedéssel, félremagyarázással találkozunk. Itt van például az a három kódex, amelyeket korábban kétség nélkül Bakócz Tamás kódexeinek tartottak, mégis újabb kiderült, hogy egyiket sem lehet az ő tulajdonának tekinteni.

Az első az OSzK Clmae 148. jelzetű Cicero-kódex, amelynek possessor-címere kék alapon ágaskodó félszarvas. Ez az alak valóban benne van Bakócz Tamás címerében, csakhogy nála a szarvas egy törött kerékből nő ki, itt pedig a kerék hiányzik. Egy ilyen lényeges elem nem hiányozhatna, ha valóban Bakócz címerével lenne dolgunk. Csakhogy ez a kék alapon kerék nélküli félszarvas pontosan megfelel az itáliai Volaterranus család címerének.¹ Marius Maffeus Volaterranus birtokából ezzel a címerrel a kódexek egész sora ismeretes.² Az OSzK Cicero-kódex is az övé volt, nem Bakóczé.

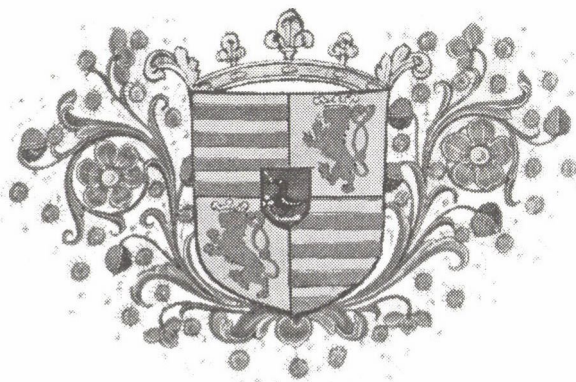
A másik téves Bakócz-kódex egy zágrábi Missale. (Metropolitanska Knjižnica. No 354) Ebben valóban a fél-szarvas és a kerék látható a címerben. Csakhogy ez a címer nemcsak Bakóczé volt, hanem az Erdődy családé is. Már Dragutin Kniewald kétségbevonta,³ Berkovits Ilona meggyőzően bizonyította, hogy a tulajdonos nem Bakócz, hanem Erdődy Simon zágrábi püspök volt, aki ugyanezt a címert használta.⁴ A kódex megrendelője György topuszkói apát volt (1498) és befejeztetését

tulajdonították Bakócznak. Csakhogy Berkovits Ilona stíluskritikai alapon bebizonyította, hogy a kódexet befejező illuminátor keze nyomát 1519 és 1525 közt lehet megtalálni címeres nemesleveleken. Viszont a kódex címere fölött csak püspöki infula van, pedig Bakócz ebben az időben már bíboros és konstantinápolyi pátriárka volt. A bíborosi kalapnak és a pátriárkai keresztnek pedig nincs nyoma. Lehetetlen, hogy ha valóban Bakócz fejeztette volna be a maga számára, ezek a jelvények ne kerültek volna a maguk helyére.

A harmadik, az előzőknél nevezetesebb a korábban Bakócz-, most már Esztergominak nevezett, rendkívül gazdagon díszített, nagy méretű két kötetes Graduale. (Esztergom. Főszékesegyházi Könyvtár MSS. I. 1a.) Első lapján ugyanaz a címer, mint az előbb említett Missalen. A pajzs fölött itt is csak püspöksüveg van, sem bíborosi kalap, sem a pátriárkai kereszt, sem a megfelelő számú bojtok. Tehát a Graduale nem lehetett Bakóczé, hanem Erdődy Simoné.⁵

Különösen fontosak azok a heraldikai tévedések, amelyeknek alapján Zsigmond király és császár kódexeinek tulajdonítottak olyan köteteket, amelyekről kiderült, hogy ő hozzá semmi közük. Azért fontosak ezek a tisztázások, mert főleg ezektől függ, hogy milyen volt Zsigmond irodalmi műveltsége, illetve érdeklődése, milyen volt könyvkultúrája és milyen szerepet játszott uralkodási ideje a magyarországi könyvkultúra alakításában. Ezekben az esetekben meglepő, hogy milyen könnyen keletkeznek megállapítások és téves elemekből levont következtetések, amelyek egyik kézből a másikba mennek át és milyen nehéz azután ezeket a tévedéseket kiküszöbölni.

Mályusz Elemér kitűnő Zsigmond-monográfiájában az uralkodó személye nem valami vonzó

Pseudo-Quintilianus-korvina. (Róma BAV Cod. Regin. Lat. 1715.) – A korvinákban leggyakrabban előforduló Mátyás címer.

alakként áll előttünk. Mégis egy ponton, a művészettörténészek megállapításai alapján elismerően ír arról, hogy „a kor könyvműveltségének emlékei a királyi udvarhoz, sőt személy szerint Zsigmondhoz fűződnek”. Három kódexről emlékezik meg ezzel kapcsolatban „a naponta használt breviárium mellett, ha nem is ennyire rendszeres, de gyakori olvasmánya lehetett Guido de Columna Trójai története és a Legenda aurea”.⁶ Egy másik tanulmányunkban kimutattuk, hogy ezek közül a ránk maradt kódexek közül egyik sem lehetett Zsigmond birtokában.⁷ Ezekre az érvekre most itt nem térek ki, hanem csak egy másik, a szakirodalomban Zsigmond-kódexként szereplő kódexre. Ez a bécsi Österreichische Nationalbibliothekben őrzött Cod. Lat. 496 jelzetű Viridarium imperatorum, Dietrich von Niem munkája. Ezt még Csonotosi János tartotta Zsigmond kódexének. Ezt a föltevést már Hoffmann Edit elvetette „Régi magyar bibliofilek” című munkájában, de szerinte meg V. László lehetett a tulajdonos. Csakhogy ebben az esetben a kódex első levelének alján egy egész cimensor ad pontos bizonyítékot a valódi tulajdonosra vonatkozólag. Ezek a címerek egymás után: császári, cseh, magyar vágások, morvasas és kiemelten Ausztria címere. Ez a kötet tehát semmiképpen nem lehetett Zsigmondé, mert ő nem volt Ausztria birtokában, az akkor is a Habsburgoké volt. V. Lászlóé pedig semmiképpen nem lehetett, mert ő sohasem volt császár. Viszont a címerek együttese és köztük a kiemelt Ausztria-címer pontosan ráillik Albert magyar király és német-római császárra, sőt ez egyúttal a kódex keletkezési idejét is behatárolja. Csak 1437 és 1439 közt készíthették. Jellemző, hogy a milleniumi történet 3. kötetében már száz évvel ezelőtt színes reprodukcióban jelent meg ez a kódexlevél és az aláírás pontosan megmondja, hogy Albert kódexéről van szó.⁸ Sajnos ez a közlés, úgy látszik, később elkerülte a művészettörténészek figyelmét.

De találkozunk újabb tévedésekkel is Zsigmond esetében. 1967-ben felbukkant a kutatók előtt egy hatalmas méretű, valóban királyi pompájú Biblia Veteris Testamenti, a zágrábi káptalan MR 156. jelzetű 15. századi kódexe. A kódex datálásával, készítettőjének megállapításával Berkovits Ilona próbálkozott meg, méghozzá éppen a heraldika segítségül hívásával.⁹ Sajnos éppen a heraldikából levont következtetései vezették tévútra. A kódex nem egy illuminátor kezére vall, a legkiválóbb meg is nevezi magát: „ladyas”. Ez a név tulajdonképpen Ladislaus, 1365 és 1410 közt többször

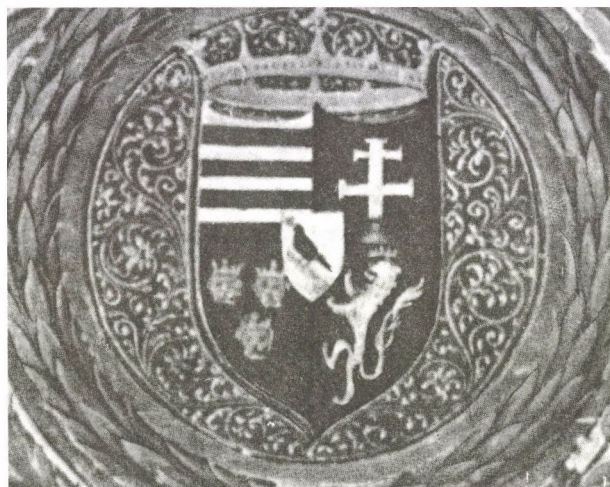

fölmerül a prágai festők testületének könyvében. Ő lehetett a prágai királyi könyvfestő műhely legkiválóbb művésze IV. Károly császár és Vencel cseh király korában. Berkovits abból indul ki, hogy a kódex díszes első lapjának lapszéli keretében a császári, arany alapon egyfejú fekete sas látható. Szerinte azért nem készülhetett Vencel számára, még akkor sem, ha a stílus alapján csak a prágai királyi festőműhelyben készülhetett, mert nincs rajta a fehér oroszlán, Csehország címere. Tehát szerinte a tulajdonos Zsigmond császár, aki vagy a prágai műhelyben készítette a maga számára, vagy Ladislaust Magyarországra hozta más könyvfestőkkel együtt s így lehet, hogy a kötet már Magyarországon készült, vagy fogsága idején, vagy közvetlenül kiszabadulása után, mert egy ábrában – szerinte – királyi ruhás alak börtönben imádkozik.

Dehát 1401 táján Zsigmond még nem volt császár, sőt koronázása csak évtizedek múlva, 1433-ban történt meg. Csehországban különben Vencel idején aligha készítettett kódexet Zsigmond, még kevésbé hozott el onnan a királyi műhelyből könyvfestőket. A császári címer alapján tehát éppen az a bizonyos, – ha valóban 1401 táján készült, – hogy a kódex nem lehetett Zsigmondé s így alaptalanok azok a messzemenő következtetések, amelyeket Berkovits Ilona levon arra nézve, hogyan hatott a cseh könyvfestő műhely a magyarra és miért váltotta fel az „új irányzat” a magyar Anjouk olasz irányzatát.

A meghatározásra a heraldika helyes alkalmazása adja meg a feleletet. A császári címer csak IV. Károlyra utalhat, akinek prágai uralkodása idején már „ladyas” Prágában működött. (Károly 1378-ban halt meg.) Ez adja meg a magyarázatát annak a képcskének is a kódexben, amelyről éppen Berkovits állapította meg, hogy ott IV. Károly trónon ülő alakja előtt két ifju herceg látható, természetesen két fia, Vencel és Zsigmond. Miért lenne egy ilyen, fiatalkorukat ábrázoló kép akár Vencel, akár Zsigmond kódexében? Így tehát a valóban királyi szépségű kódex esetében is el kell vetnünk Zsigmond tulajdonosi voltának föltételezését.

Az utóbbi években azután, pontosabban 1987-ben rendezett kiállítás alkalmával kiadott „Művészet Zsigmond király korában” című kötetben Gerhard Schmidt azt írja: „Az egyetlen számomra ismert, nagy valószínűséggel Zsigmond személyes tulajdonát képezőnek tekinthető, jelentős művészi értékű könyv a Vatikáni Könyvtár Cod. Vat. Lat. 5697 jelzetű kódexe.¹⁰ Még pedig azért, mert az ornamentikában gyakran ott található a cseh és a

Naldus-korvina. (Toruń Cod. Lat. R. Fol. 21.)
Apttavante által készített korvina címere.

birodalmi címer, s mivel a kézirat egyértelműen cseh eredetű, a katolikus párt valamelyik tagja ajándékozhatta ezt a Petrus Comestor közismert „Historia scholastica” című művét tartalmazó kódexet Zsigmondnak prágai koronázása (1420) alkalmából. Dehát Zsigmond 1420-ban még nem volt császár. Viszont a magyar címer teljes hiánya kétségtelen bizonyítéka annak, hogy éppen Zsigmond nem lehetett a kódex tulajdonosa, hanem csakis Vencel, akinek a könyveiben éppen ezt a két címet találjuk egymás mellett.

A sok negatívum után most lássunk két olyan példát, amikor éppen a címer vizsgálata bizonyította be a possessort. Még pedig két olyan esetet, ahol a modern technika, az ultraviola, illetve az infravörös sugarak alkalmazása segítette meg a kodikológiát.

Az egyik a bécsi Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 23. jelzetű Plutarchos-kódexe. A Firenzében 1470 táján másolt, egyszerű fehér-indafonatos kódexszel kapcsolatban már korábban fölmerült a gyanú, hogy egykor Mátyás királyé volt. De sajnos a címer fölismerhetetlenül ki van vakarva. Az ultraviola sugaras vizsgálat azonban kimutatta, hogy a megfelelő helyen Mátyás király címerének nyomai ismerhetők fel.

A másik a ma Lövenben (korábban Mechelenben) őrzött ragyogó szépségi Biblia, amelynek elején különös módon egy képes családfa látható, a nápolyi királyi család tagjai, köztük II. Róbert király felesége, Mária, aki V. István magyar király leánya volt, valamint leszármazottai, köztük a tragikus sorsra jutott Anjou László, Johanna királyné férje. A kódexben többször megtalálható

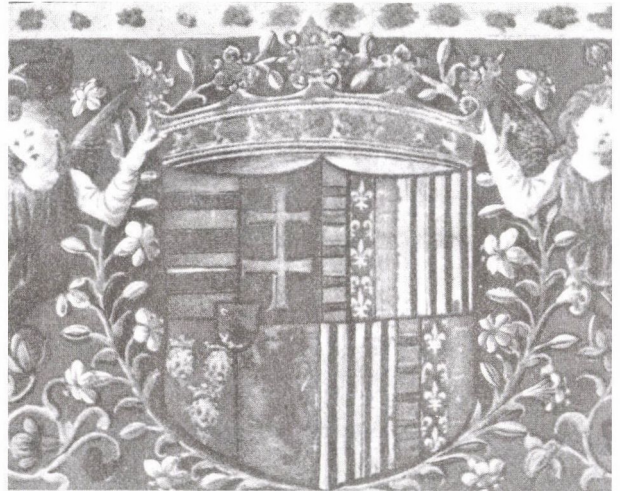

címerek azonban Johanna bizalmi embere, Alife tulajdonát bizonyítják. Az infravörös-vizsgálat azonban kiderítette, hogy a címerek alatt egykor Anjou László címerei voltak. A Biblia tehát az ő számára készült, de halála után Johanna elajándékozta s ekkor kerültek bele az újabb címerek.¹¹

Az egyes kódexek datálásán túl egy fontos könyvtár meglétére derített fényt a heraldika. Ez pedig Mátyás király felesége, Beatrix királyné könyvtára. Egyes korábban hiteles korvinának tekintett kódexekben ugyanis olyan possessor-címer található, amelyen egy pajzson egyesítve látható Mátyás király címere és Beatrix nápolyi Aragon címere. Korábban természetesnek vették, hogy a király és a királyné címere együtt ott szerepelhetett egy korvinán. A baj csak az, hogy széles körű vizsgálat után kiderült, hogy a magyar királynék pecsétjeinek címerében már az Anjou-kor óta mindig ott volt található a királyi férj és saját címerük. Viszont a királyi pecsétteken sohasem látható a királynéi címer. Ha meggondoljuk a dolgot, ez természetes is, mert a királyok saját címerükben azoknak az országoknak, tartományoknak címereit tüntették föl, amelyeknek birtokosai, vagy legalább egykori birtokosai voltak. Viszont ha a királyné címere is ott lett volna, ez olyannak tűnt volna, mintha annak a családjának az országára is igényt tartottak volna. Viszont a királynék – megtartva a saját eredetükre utaló családi címerüket – természetesen mint férjük országának királynéi, a királyi férj országának, jelen esetben Magyarországnak címerét is viselhették. Hogy gyakorlati hasonlaltal éljünk, ez az eljárás megfelel a magyar névhasználtnak: a feleség mint X. Y.-né, N. N. írhatja nevét, de a férj sohasé írhatja, hogy ő X. Y., de férje N. N.-nek. A magyar jogi gondolkozás tehát jobban védi az asszony személyi önállóságát, mint általában a külföldi, ahol az asszony keresztnevével beleolvad férje családjába.

Így tehát a címerek alapján – és egyéb szempontok figyelembevételével, például hogy ráncmaradt ugyanaz a mű olyan kódexben, amelyen Mátyás király címere van és egy másik példány, amelyen Beatrix királynéi címere van, – meg lehetett állapítani, hogy az ilyen utóbbi típusú kódexek nem igazi korvinák, hanem Beatrixnak magyar királynéi korszakában is volt egy külön, valószínűleg nem nagy méretű könyvtára, ahogy konkrét adataink vannak arról, hogy kódexekkel már Nápolyban, házassága előtt is rendelkezett.¹²

Olykor a címerek vizsgálata a kódexek eredetére és egyéb történeti vonatkozásaira is kínál eléggé reális hipotéziseket. Itt van mindjárt a Wolf-

Beatrix királynéi címere a Regiomontanus-kódexben.
(Wien ÖNB Cod. Lat. 44.)

benbüttelben őrzött (Herzog August Bibliothek Cod. 39. Aug. 4°) Psalterium Davidis. A díszes zsolnároskönyv possessor-címere Beatrix királynéi címere. A kötetstáblán viszont Mátyás király címere van, még pedig egészen különleges módon, a címer koronáját valódi rubinszemek díszítik. A kódex festője a neve s firenzei mester, Cherico, akinek kezétől korvinákat ismerünk. Mivel a kódex keletkezési ideje 1476 tájára, tehát a Mátyás-Beatrix házasságkötés idejére tehető, nagy a valószínűsége annak, hogy a kis kötet egyike lehetett Mátyás király nászajándékainak felesége számára.

Hasonlóképpen királyi ajándékokra kell következtetnünk a bécsi (ÖNB Cod. Lat. 11.) Plautus-kódex esetében. A possessor-címer kétségtelenül Vitéz Jánosné. A kódex tehát az övé volt. Csakhogy ugyanabban a lapszélkeretben fent középen Mátyás király címere van. Olyan föltételezés, ami fölmerült, hogy Vitéz ezzel magyar voltát akarta volna dokumentálni, elfogadhatatlan. Miért kellett volna magyar voltát bizonygatni saját kódexében a magyar primásnak? Sokkal valószínűbb, hogy a kódexet Mátyás király ajándékként készítette Vitéz János számára, valószínűleg 1465 táján Ferrarában. Ez megerősíti azt a véleményt, amelyet Hoffmann Edittel és H. J. Hermannal együtt magunk is vallunk, hogy az alsó lapszélkeretben, a címer két oldalán látható portrék közül az egyikben, szemben az egyértelműen Vitéz Jánosénak elfogadott képpel az ifjú Mátyást látjuk és nem Janus Pannoniust, amit mások, így Balogh Jolán föltételeztek. Az ábrázolt ifjú egyébként is sokkal inkább a 22 éves Mátyás, mint a 30 év fölötti Janus portréjának felel meg.

A címerek vizsgálata alapján elfogadhatónak látszik az a föltételezés, hogy a három müncheni Livius-kódex közül a 3. kötetet (Bayerische Staatsbibliothek. Cod. Lat. 15.733.) az 1. és 2. kötet tulajdonosa, Vitéz János az éppen akkor megvásárolt Mátyásnak szánta. Tudniillik, míg az 1. és 2. kötetben Vitéz címere egyedül áll a szokásos helyen, a 3. kötetben a possessor-címer helye üres címerpajzs maradt, de fölötte királyi korona látható. A középső címer két oldalán a Vitéz-címer, de az egyiken püspöksüveggel, a másikon süveg nélkül. Az üres címerpajzshoz pedig alul a Garázda-Szilágyi címer csatlakozik. Mivel tudjuk, hogy Vitéz és Janus Pannonius ugyanazt a címet használták, azt lehet föltenni, hogy a kötetet ketten akarták az új királynak fölajánlani, – ezt az időpontot 1458-ra rögzíti, amikor Janus még nem püspök, a Szilágyi címer alkalmazása pedig arra a tényre utal, hogy a szinte még gyermek Mátyás mellé, vagy fölé, odarendelték Szilágyi Mihályt mint kormányzót. A királyi címer még nem került bele, mert még nem lehetett tudni, hogyan alakítja az új király címerét. De azt is tudjuk, hogy Szilágyi már 1458 közepén Mátyás ellen fordult, összeesküdött ellene és ezért a király elmozdította. Talán ez volt az oka annak, hogy végül is a Szilágyi-címeres kötet átadása és a királyi címer befestése elmaradt, a kódex maradt Vitéz birtokában.

Befejezésül még egy olyan epizódról szólnánk, amikor a kodikológiai címertan adalékkal szolgál a forráskritikához. Galeotto Marzionak Mátyás ki-

rály bölcs mondásairól és kiváló tetteiről szóló könyvecskéjét úgy szokták tekinteni, mint nem nagyon megbízható anekdotázást. Egyik érdekes részletének magyar fordítása így szól: Báthory Miklós „Itáliában kitanulta a humanista tudományokat, gonddal és szorgalommal tovább növelte műveltségét... És nehogy a semmittevésnek és a fecsegésnek hódoljon, míg a királyi tanács összeül, egy könyvet hozott magával, ha jól emlékszem, Ciceronak azt a művét, melynek Tusculumi kérdések a címe. Sokan nevettek, hogy ez a kiváló ifjú könyvet olvas, szokatlan és új dolog ugyanis a magyaroknál, ahol a fecsegés meg pletyka járja, hogy a püspökök könyvet olvassanak. Közben bejött Mátyás király és meglátta, hogy Miklósnál könyv van... Ezután a főurakhoz fordult, akiknek a nevetgelését észrevette: Ne nevéssétek ki azt, amit tudatlanságotokban nem vagytok képesek felfogni.”

Az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek egy Cicero „Tusculunarum quaestionum libri” tartalmú, kisalakú, tehát könnyen kézben tartható (12×18 cm) kódexet, címlapján a Báthory-címer. (Cod. Lat. 150.) Tehát ez volt az a könyv, amelyet Báthory püspök a királyi fogadás előtt olvasott és amelyről Mátyás király intó szavai szóltak a világi főurakhoz. Így Galeotto jól emlékezett, még a kódex címére is és az igazat írta. Nem lényegtelen adalék ez Galeotto elbeszéléseinek hitelességéhez.

Csapodi Csaba

JEGYZETEK

1. *Corralanza, G. B.*: Dizionario storico blasonico. Vol. II. Pisa, 1890. 45.p. – Marrucchi, Adriana: Stemmi di possessori di manoscritti conservati nella Biblioteca Vaticana. (Mélanges Eugène Tisserant. Vol. VII/2. Città del Vaticano. 1964. Studi e testi 237.) 51., 59.p. és Tav. V. N. 43., 61. p.
2. *Ruysschaert, José*: Recherches des deux bibliothèques romaines Maffei des XVe et XVIe siècles. (La Bibliofilia 60. 1958. 306–355. pp.)
3. *Kniewald, Dragutin*: Misal časmanskog propošta Jurja de Topusko. Zagreb 1940.
4. Magyarország műemléki topográfiája. I. Esztergom műemlékei. 1. Összeállította *Genthon István*. (A könyvtári részt írta *Berkovits Ilona*. Bp. 1948. 312–320. pp.)
5. *Csapodi Csaba*: Bakócz Tamás, a humanista. („Irodalomtörténeti Közlemények”. 87. 1983. 59–66. pp.) – U.a. *Reneszánsz Füzetek* 57.
6. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 268–269. pp.

7. A magyar könyvkultúra Zsigmond korában „Magyar Könyvszemle” 111. (1995) 1–14. pp.
8. *Pór Antal*: Az Anjou ház és örökösei. Bp. 1895. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. III. k.) 612–613. lapok közt.
9. *Berkovits Ilona*: Une bible de Sigismond de Luxembourg en Yougoslavie. (Sbornik Národního Muzea v Praze. 21. 1967.) 267–273. pp.
10. *Schmidt, Gerhard*: Zsigmond császár és a könyvfestészet. (Művészet Zsigmond király korában. – Bp. 1987) 184.p.
11. *Csapodi-Gárdonyi, Klára*: De eerste eigenar van de Anjou-Bijbel verheen te Mechelen. (letteren en Kunst van Mechelen. 65. 1971.) 49–63. pp. – U.ő: Der erste Besitzer der Anjou-Bibel zu Mechelen. (Gutenberg Jahrbuch 1972.) 26–31. pp. U.ő. Anjou Endre Bibliája (In.: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból*. Bp. 1984. 387–406. pp.)
12. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. („Magyar Könyvszemle”. 1964.) 201–224. pp. – U.a. Bp. 1964. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei.) 41.

BÁNYÁSZ CÍMERKÉP EGY BÁNYAVÁLLALKOZÓ PECSÉTJÉN A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Bécsben született Kohlbacher Lambert Mátyás, aki 1692. szeptember 20-án kapott pesti polgárjogot.¹ Pest közéletében mint a kamaraigazgatósági párt tagja volt ismert a város autonómista törekvéseivel szemben. Saját maga és fegyveres kísérei is több tettlegességet követtek el – például – pesti bírók ellen. Legmagasabb tisztsége: a budai királyi harmincadhivatal ellenőre (controlor) már 1697-ben.²

Kohlbacher 1698-ban folyamodott az uralkodóhoz a maga és társai nevében érckutatási és bányanyitási kiváltságért. Privilegiumát 1700. április 23-án állították ki I. Lipót nevében, a Börzsöny hegység területére. Kohlbacher ezt követően

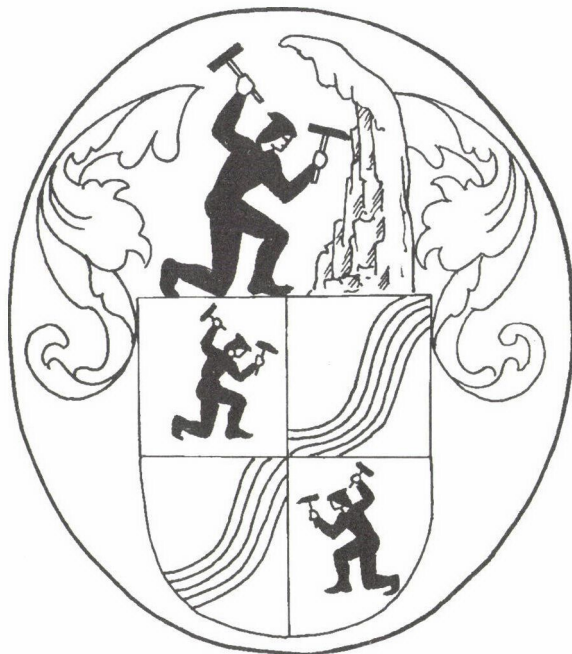
Nagybörzsöny községbe költözött, 1714-ig sikerült két tárnát megnyitnia Szokolyán.³

Levelezésében állt a Szokolyát birtokló Esterházyakkal. Az 1736. február 23-án kelt levelén fennmaradt Kohlbacher pecsétjének romja.⁴ Ritkaság számba megy, hogy egy magánvállalkozó pecsétjén bányász címerkép legyen.

A címerpecsét leírása: állított ovális vonalkeretben negyedelt doborpajzs 1. és 4. mezőjében befelé fordított térdelő bányász feje magasságában éket (?) tart, melyre másik, feje fölé emelt kezében kalapáccsal sújt. A pajzson (sic) ugyanez a kép, de ezen már a vájat fala is látható, kétoldalt barokkos takaró. A 2. és 3. negyedben jobbharánt, hullámos, többszálú pólya. A pajzs színei és fémei nem állapíthatók meg. Átm.: kb. 20 × 23 mm.

A bányász címerkép nem szorul magyarázatra. A hullámos pólya valószínűleg a Dunát jelenti. Kohlbacher amikor a börzsönyi bányászat előnyeit felsorolta, sosem mulasztotta el megemlíteni, hogy a létező, leendő bányák közel fekszenek a Duna olcsó víziútjához, vagyis az érc és termékek szállítására kedvezőek a viszonyok.

Horváth Lajos

JEGYZETEK

1. *Dümmerth Dezső*: Pest város társadalma 1686–1696. Bp., 1968. 229–230.
2. *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. III. Bp., 1985. 3004.
3. *Horváth Lajos*: A Börzsöny-hegység bányászatának vázlat. Váci Könyvek 3. Vác, 1987. 147–151. pp.
4. Magyar Országos Levéltár. Esterházy cs. lt, P 108. Rep. 23. 169. cs. fasc. GG no. 1954.

A BUDAI ÉS PESTI KÖNYVKÖTŐK PECSÉTJE 1729-BŐL

A Veszprém Megyei Levéltár őriz egy Budán 1788. június 16-án kelt bizonyáglevelét,¹ melyet Joseph Echterling budai születésű 26 esztendő könyvkötőlegény számára állított ki Melchior Raithaler, a céhbeli legények atyamestere és Johann Echterling cég-elöljáró. A cég-pecsét vörös viasz-nyomatának figyelemreméltó körfelirata: „SIGIL • DER • BURGL • BUCHB • IM • OFEN • V • PEST • 1729.” szerint a két város könyvkötői ekkor még közös szervezetben működtek. E közös cég legkésőbb a század közepére bizonyosan szétvált, legfeljebb filiális kapcsolat maradt fenn, ugyanis a pesti könyvkötők 1746-ban, a budaiak 1767-ben már külön-külön próbálkoztak (sikertelenül) királyi kiváltságlevelét szerezni.² 1761-ig azonban, amikortól fogva a privilégiumváltást kötelezővé tették,³ még nem volt akadálya az együttműködés mindennapos gyakorlatának, ha az érvényes céhes előírásokat egyébként betartották.

Az 1729-es évszámmal ellátott közös pecsét címerszerű rajzán a könyvkötők korabeli elterjedt jelképét látjuk. Fekvő helyzetű, könyvet szorító

ú.n. gerendaprésen két ágaskodó nőtény oroslán kétoldalról könyvet – Bibliát – tart. Ugyanezen motívum látható, mint fő díszítőelem a bianco bizonyáglevel-nyomatvány keretezésének közepén fent. Hasonló ábrázolás a pozsonyi könyvkötő cég datálatlan pecsétjén,⁴ valamint pl. a wintherthuri (Svájc), a hildesheimi és más német városok könyvkötőinek címerében szerepel.⁵

Az önállóvá lett pesti céhnek 1788 és 1789 során kelt három bizonyágleveléről ismerjük pecsétjét⁶ „SIGILLUM • DEP • BUCHBINDER • DER • KÖ • FREI • STAT • PEST.” körfelirattal, melynek rajzolatán sugárkoszorús, koronás nőalak jobbával egy könyvet (Bibliát), baljával Pest város címerképét ábrázoló pajzsot támaszt.⁷ Az, hogy ugyanekkor (1788) a budai könyvkötők az 1729-ben vésett közös pecsétet alkalmazták, megengedi feltételeznünk, hogy a pestiektől eltérően ők nem készítették újat, továbbra is a korábbi állapotot tükröző pecsétnyomót használták.

Koncz Pál

JEGYZETEK

1. Veszprém Megyei Levéltár (VeML) V.102.q.No.166.
2. Dóka Klára: A pest-budai céhes ipar válsága. Bp., 1979. 80., 83. p.
3. Nagy István: A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja Pesten a XVIII. században. In.: Tanulmányok Budapest Múltjából XVII. 1966. 59–60. pp.
4. Borovszky Samu szerk.: Pozsony Vármegye. (Magyarország vármegyei és városai.) Bp.1905. 309. p.

5. Seyler, Gustav A.: Berufswappen. Siebmacher's Grosses und Allgemeines Wappenbuch. I. Theil VII. 36–37, Taf.37–38. pp.
6. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum céhtörténeti adataiban: 70.1213.1., valamint VeML V.102.q.No.44; 62
7. Koncz Pál: Egy 200 éves könyvkötői bizonyáglevel. in: Múzeumi Diárium (2) Veszprém 1989. 17–18. pp.

BÁRÓ APOR VILMOS PÜSPÖKI CÍMERE

Ötven esztendővel ezelőtt, 1945. április 2-én szenvedett vértanúhalált báró Apor Vilmos győri megyéspüspök. Ezen évforduló alkalmából emlékezünk meg a főpap püspöki címeréről és annak kialakulásáról.

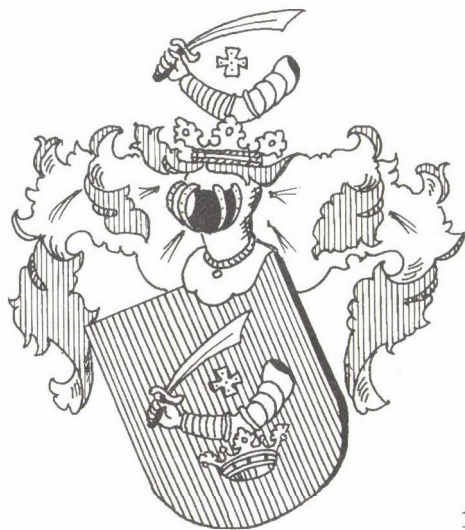
Altorjai báró Apor Vilmos 1892. február 29-én született Segesváron, báró Apor Gábor Háromszék vármegye alispánja és erdődi gróf Pálffy Fidélia ötödik gyermekeként. Az innsbrucki teológia elvégzése után, 1915. augusztus 24-én szentelték pappá a nagyváradai egyházmegye számára. Káplánként szolgált a Békés vármegyei Gyulán, majd papneveldei prefektus és dogmatikatanár lett Nagyváradon. 1918. szeptember 1-jétől Gyula város plébánosa, majd 1929. november 10-től – miután elnyerte a csolti címzetes apáti titulust – apátplébánosa.

Közel 23 évi gyulai szolgálat után, 1941. január 21-én XII. Pius pápa győri megyéspüspökké ne-

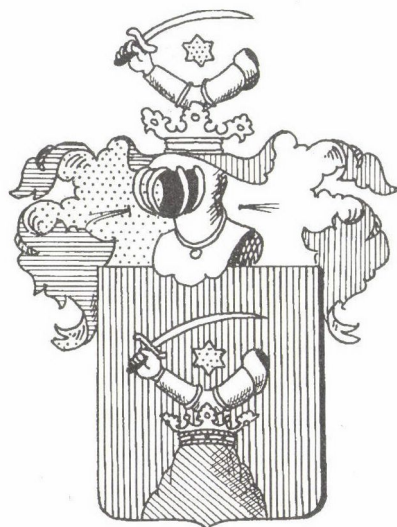
vezte ki. A püspökszentelést február 24-én, a gyulai plébániatemplomban Serédi Jusztinián esztergomi érsek végezte, Czapik Gyula veszprémi- és Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspökök segédletével.

1945. március 30-án, Nagypénteken egy orosz katonatiszt megsebesítette a győri Püspökvár pincéjében rejtőzködő nők védelmében. Súlyos sérülései következtében 3 nappal később, húsvéthétfőn hunyt el Apor Vilmos püspök.¹

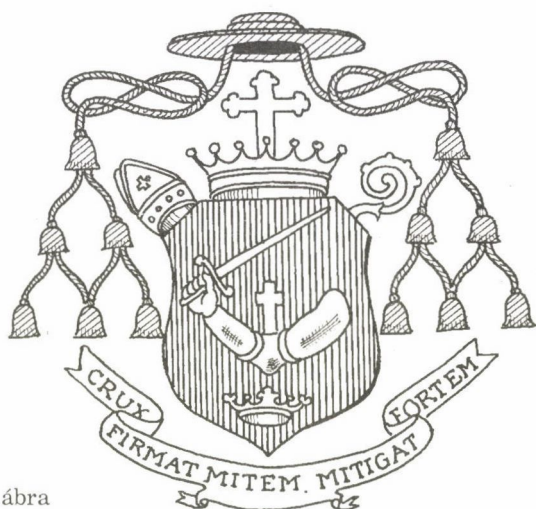
Az altorjai Apor család Erdély legrégebbi családjai közé tartozik. Eredetét a X. században élt Aporig (Opour), a székelyek rabonbanjáig vezeti vissza. A család első okleveles említése azonban csak 1311-ből maradt fenn, a szakadatlan leszármazás pedig a XV. századtól mutatható ki. Az Aporok ősi fészke a Háromszék vármegyei Bálványosvár volt, majd a XVI. század végén átköltöz-

1. ábra

2. ábra

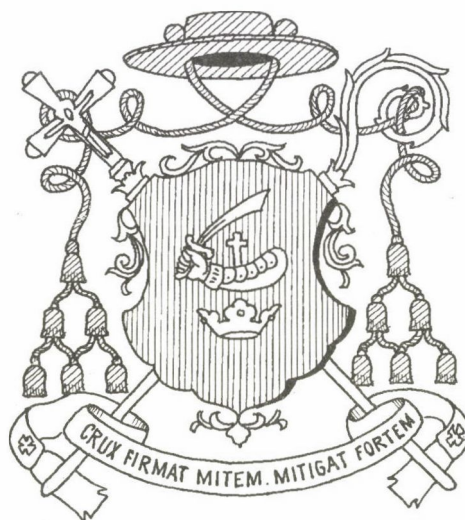
3. ábra

tek a közeli Torjára. Innen származik a család nemesi előneve.²

A bárói rangot – először – Apor István (1638–1706, Csik, Gyergyó és Kászon székek királyfőbírája, később erdélyi kincstartó) nyerte el 1693. május 1-jén, a grófi rangot 1696. február 23-án kapta³. Ez az ág azonban 1706-ban, az ő halálával kihalt.

Gróf Apor István unokaöccse, Péter (1676–1752) háromszéki főkirálybíró 1712. január 15-én nyert bárói címet⁴. Az ő egyenesági leszármazottja volt Apor Vilmos, valamint a napjainkban élő Apor bárók.

A bárói, illetve a grófi oklevelek nem tartalmazzák a család címerének leírását, csupán az ősi címet erősítik meg bennük. A különböző források kétféle Apor címerrel tesznek említést.⁵ (1. és 2. ábra)

4. ábra

Gróf Apor István a „keresztes”, báró Apor Péter és leszármazottai a „csillagos” címet használták.

Amikor 1941-ben Apor Vilmos a győri egyházmegye főpásztora lett, püspöki címet kellett tervezetnie. A püspökszentelésre kiadott emléklapon a 3. ábrán látható címer szerepelt.

Apor püspök azonban nem ezt, hanem egy ehhez nagyon hasonló címet használt 4 évi főpásztorsága alatt. Ennek heraldikai rajza a 4. ábrán látható

Mindkét címer alatt a „Crux firmat mitem, mitigat fortem.” (A kereszt erősíti a szelídet és szelidíti az erőset.) jelmondat olvasható.

A 4. ábrán látható címer szerepel az általa kiadott körleveleken és más nyomtatványokon, de ez van megformálva a győri székesegyház Szent László kápolnájában található vörösmárvány szarkofágján is.

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZET

1. Báró Apor Vilmos életéről megjelent legjelentősebb tanulmányok: *Balássy László*: Apor Vilmos a vértanú püspök. Bp., 1989.; *Hulesch Ernő*: Győri Nagypéntek 1945. 1990.; *Horváth József*: Apor püspök élete és halála. München, 1984.; *Meszlényi Antal*: Magyar szentek és szentéletű magyarok. München, 1976. 267–289.pp.; *Szolnoky Erzsébet*: Fellebbezés helyett! Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága. Bp., 1990.; *Ternyák Csaba*: Apor Vilmos püspök. Szeged, 1993.

2. Az Apor család történetére vonatkozó legfontosabb irodalom: *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. Bp., 1990. (továbbiakban: Gudenus im.) 55–60.pp.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I. Bp.,

1911. (továbbiakban: Kempelen i.m.) 296–298.pp.; *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest, 1857. (továbbiakban: Nagy i.m.) 53–57.pp.; *Pálmay József*: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901. 18–21.pp.

3. MOL – B 18 – Liber Regius Transsylvaniae. I. 4. és 13.p.

4. MOL – B 18 – Liber Regius Transsylvaniae. V. 498.p.

5. *Gudenus* im. 55.p.; *Kempelen* im. 140.p.; Magyarország címeres könyve. I. Bp., 1913. 17. és 29.t.; *Nagy* im. 57.p.; *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Adel von Siebenbürgen. Nürnberg, 1989. 88.p. és 36.t.*

AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC HONVÉDGYALOGSÁGÁNAK A RENDSZERESÍTETTŐL ELTÉRŐ, TÁBORI SAPKÁRA VALÓ SAPKARÓZSÁI A VESZPRÉMI MÚZEUMBAN.

A téma szakértői előtt közismert, hogy 1848/49-es honvédségünk bizonyos alakulatainak egyenruházata egyes részleteiben máig is ismeretlen. Ennek fő oka a rendkívüli szükséghelyzetben kereendő, nevezetesen abban, hogy Magyarországon akkor még modern gyári nagyipar nem lévén, az egyes csapatok kisebb-nagyobb tételekben különféle, az éppen rendelkezésükre álló helyekről szereztek be felszerelésük darabjait.

A honvédgyalogság legénysége kék színű – illetve az egyes zászlóaljok kiténtetésként kapott vörös – posztó tábori sapkáján rendszerint nemzeti-színű (piros-fehér-zöld) fonálból készült rózsát viselt. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum azonban 2 db a fentitől eltérő 1848/49-es sapkarózsát őriz.

Leírásuk a következő.

A., Numizmatikai gyűjtemény ltsz. 68.3.70. (régi szerzeményi napló szám: 2592/1909).

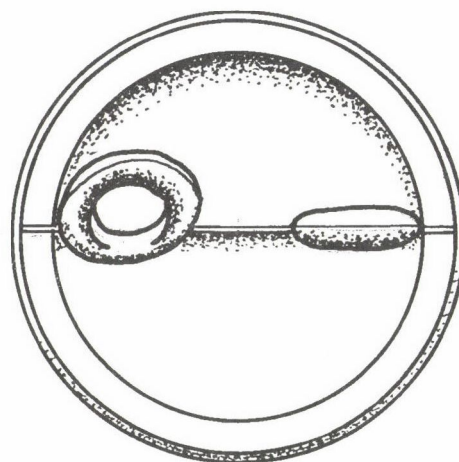
Kerek, ólomból öntött, 2,5 cm átmérőjű, gomb-szerű sapkarózsa. Előlapját a koronás magyar kis-címer díszíti, amelyet tölgy- és babérág övez. Szélét sodort zsinórra emlékeztető díszítés szegélyezi. Hátlapján 2 kerek fül, ennek segítségével lehetett felvarrni. Elöl domború, hátul homorú kiképzésű.

B., Iparművészeti gyűjtemény ltsz. 66.424. (régi szerzeményi napló szám: 66/1903.)

Az előbbivel mindenben megegyező példány, de ezt nem a koronás, hanem a debreceni trónfosztás (1849. április 14.) utáni címer – a korona helyét egy szablyával átszúrt babérkoszorú foglalja el – díszíti. Eltérő még, hogy amíg az előbbi példányon

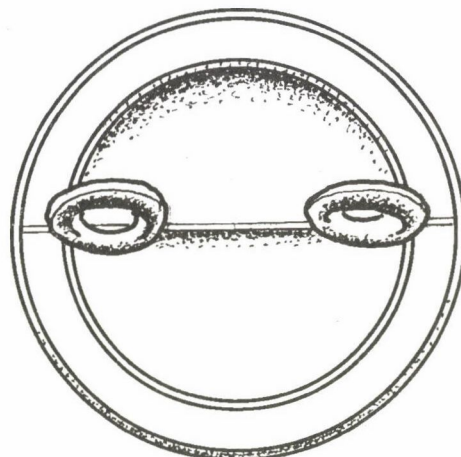
1.a. Az 1848-as sapkarózsa előlapja

1.b. Az 1848-as sapkarózsa hátlapja

2.a. Az 1849-es sapkarózsa előlapja

2.b. Az 1849-es sapkarózsa hátlapja

a címerpajzs oldalai egyenesek, itt íveltek (ún. Kossuth-címer).

Mindkét példány hátoldalán középen, a felerősítésre szolgáló 2 fül vonalában egy az öntéstől származó egyenes „varrat” látható.

Múzeumunk régi „Szerzeményi Napló”-jából tudjuk, hogy az A.-példányt 1909. szeptember 10-én – egyéb 48-as relikviák társaságában – Cser József ajándékozta a múzeumnak. A múzeum Múzeumtörténeti adattárának 194/1909. sz. okmánya, amelyet Cser József írt és „A veszprémi múzeumba adott tárgyak jegyzéke” címet viseli további információt őrzött meg számunkra a sapkarózsáról, amely a felsorolt tárgyak között a 24. sorszámot kapta: „Ologgomb magy. címerrel. A pesti I.ő honvédszászlóalj vitézeinek, vörös zsinórral díszített kék sapkáján ez volt elül a gomb.” Bár ez az irat 1909-ben, tehát 60 esztendővel a szabadságharc után keletkezett, mégis úgy tűnik, hogy az abban foglaltakat hitelesnek kell elfogadnunk. A hivatkozott iratból ugyanis kitűnik, hogy az ajándékozó: Cser József maga is résztvett a szabadságharcban, mint a 47. zalai honvédszászló-

alj tagja. Bátyja: Cser Ferenc pedig ugyanezen zászlóalj hadnagya volt.¹

A B.-példány 1903-ban Kiss Endre (Lepsény) ajándékaként – több más tárggyal együtt – került a múzeumba. A „Szerzeményi Napló” bejegyzése röviden csak annyit mond róla, hogy: „gomb (1849-ből 1 drb).”

Amennyiben feltételezzük, hogy a B.-példány is az I. honvédszászlóalj sapkájára készült, úgy úgy tűnik, hogy e zászlóalj 1849. április után is megőrizte a szokásostól eltérő sapkarózsáját.

A sapkarózsa 2 füllel való felerősítési módja pedig 70–80 éves gyakorlatot teremtett. Ugyanígy 2 füllel készültek az osztrák-magyar hadsereg 1868–1918 közötti legénységi tábori sapkára való rózsái, sőt még a magyar Nemzeti Hadsereg (utóbb m.kir. Honvédség) sapkarózsái is az 1920-as években. Csak később tértek át arra a felerősítési módra, amikor a sapkarózsát 2 tűzővel rögzítették az anyaghoz.

Az általam hazai múzeumokban látott 1848–49-es tábori sapkák között egy olyan sem akadt, amelyet az ismertettekkel azonos rózsza díszített volna.

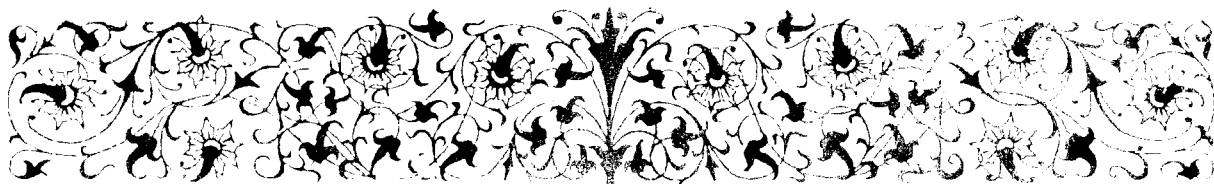
Rainer Pál

JEGYZETEK

1. Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédhadsereg Zala megyei születésű tisztjei (In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai Gyűjtemény 33. Zalaegerszeg 1992. 5–52. pp.;). Árkovics István-Écsomor Erzsébet-Molnár András-Oláhné

Szakály Gabriella: Az 1848–1849-es szabadságharc zalai honvédeinek névtára (u.o. 259–421.pp.) egyiküket sem említi, jóllehet, az utóbbi munkában több Cser nevű honvéd, illetve honvédtiszt is szerepel.

A VÁLLAJI SÍPOS CSALÁD GENEALÓGIÁJA

Az első ősök

A genealógia bölcs megállapítása: „voltaképpen minden család egyformán ősrégi. Csak abban van különbség, hogy egyik család őseit régebben emlegetik az írásokban, mint a másikat.”¹ Nos a Vállaji Sípos család őseit először – eddigi ismereteink szerint – 1499-ben említi írás.²

A Sípos vezetéknev – katonáskodásra utaló foglalkozási név – a XIV-XV. század fordulóján alakult ki.³ A sok Sípos család közül⁴ az egyik Vállajon élt. Első ismert ősei a XV. század végén katonáskodó jobbágyokként tűnnek fel. Vállaj ekkor már az ecsedi uradalom része, a Báthory család birtoka.

Elsősorban az ecsedi vár biztonsága miatt volt szükség a később szervitoroknak, majd libertinusoknak (szabadosoknak) nevezett, a környező falvakban lakó fegyveresekre. Ha a szükség úgy kívánta, az állandó őrség kiegészítésére használhatták fel őket, de behívhatók voltak az ecsedi uradalom szomszédságában birtokos Károlyiak ellen is, vagy helyt kaphattak az uralkodó által hadba hívt, országos tisztségeket betöltő Báthoryak bandériumába is.

A Vállajon élő Sípos család a XV. század végén már terebélyes – régebben lakhattak itt –, mivel négy fegyverforgató tagját (csak az erejük teljében lévő férfiakat) említik az oklevelek.

Mátyás király halála (1490. április 6.) után az ecsedi uradalom két tulajdonosa, *Báthory István* országbíró és testvére, *Báthory András* csaknem kétszáz fegyverest küldött a szomszédságukban lakó Károlyiak ellen. Nemesemberek, familiáriusok vezetésével indultak útnak a Bátorból (9 fő), Dobról (8), Gilvácsról (2), Terebesről (4), Majtény-

ból (17), Szoldobágyteremből (8), Mérkről (7), Fábriánházáról (10), Ecsedről (3), Kálmándról (40), Szentmiklósról (7), Szaniszlórol (20), Vállajról (13 személy, köztük *Sípos Mihály*), Vasváriból (4), Domahidáról (19), Tagyról (20) fegyverbe szólított jobbágyok. Károlyban elfoglalták *Károlyi János fia, László* házát és nemesi kúriáját, s onnan többek között egy tíz forint értékű lovat is elvittek; teljesen kifosztották *Károlyi László* és *Károlyi Bertalan* jobbágyait (az okozott kár értéke 400 forint fölött volt), elhurcolták *Károlyi Bertalan* két jobbágyát, s érték 40 forint váltságdíjat követeltek, végül *Károlyi István* birtokát, Csanálost dúlták fel, innen hat jobbágyot vitt el Kálmándra és Vállajra.⁵

1498 márciusában *Bélteki Drágfy Julianna*, *Báthory András* özvegye, s gyermekei: *Báthory György, István* és *András* parancsot adtak *Károlyi Lancz László Vada* nevű falujának megtámadására. Ezt két nemes úr, *Paposi Ördög Miklós* és *Árthánházi György*, Ecsed várnagyai vezették. Vállajról 45 (köztük *Sípos Mihály, István*, másik *Mihály* és *Ágoston*), Mérkről 19, Ecsedről 3 személyt szólítottak fegyverbe. Elrabolták, Vállajra hurcolták *Károlyi Lancz László* egyik jobbágyát, familiárisát pedig halálosan megsebesítették.⁶

1499 tavaszán *néhai Károlyi Lancz László fia, László* 60 köből búzát indított útnak Olcsvára. Az ottani malmában akarta megőrletni. Amint a szállítmány az ecsedi uradalomhoz tartozó Vállajhoz ért, hat ottani fegyveres jobbágy, köztük *Sípos Mihály* – özvegy *Báthory Andrásné* és fiai, *György, István, András* parancsára – *Károlyi Lancz László* két szolgáját megverte, a 60 köből búzát a szekérel és az ökrökkel együtt elvette.⁷

Két adománylevél

A XVI. századból két adománylevél bizonyítja, a Báthoryak meg voltak elégedve a Sípos család szolgálataival.

Néhány meg nem nevezett személy közbenjárására *Rozgonyi Katalin*, *Báthory András* özvegye „*megfontolás tárgyává tette*” a Vállajon lakó *Sípos János* „*hűséges szolgálatait*”, s 1534. április 7-én neki és örökösének adományozta az említett faluban, a Kereknádas folyónál lévő malmot. Mindez az özvegyasszony fiainak, *Báthory András*nak és *Báthory Miklós*nak a hozzájárulásával történt. Az adománylevelet Ecsed várában állították ki.⁸

Vajon milyen szolgálatok jutalma lehetett az a bizonyos malom?

Báthory András 1526. október 14-én még jelen volt Tokajban, ahol *Szapolyai János* királlyá választását készítették elő,⁹ de hamarosan *Ferdinánd* híve lett. Pártállásával *Báthory András* maga ellen ingerelte *János* királyt és híveit. Ezen a frekventált területen – a Tiszántúl úgyszólván *János* király személyes birtoka – nem tűrhették meg maguk között *Ferdinánd* király alattvalóját. 1527 tavaszán az ecsedi vár is elveszett, a büszke főúr földönfutó lett.¹⁰

Mit tehetett *Báthory András*, ami fegyverest csak tudott, összeszedett, s folytatta a harcot *János* király híveivel szemben. Szinte bizonyos, a vállaji katonákat is magával vitte. Feltehetően *Sípos János* is követte urát, s ezekben a zűrzavaros időkben a két király között folyó beháborúban szerzett érdemeket 1527–1532 között.

Vajon kik lehettek azok a meg nem nevezett személyek, akik felkaroltak, adományhoz segítettek egy szegény szolgát? *Báthory*-famiáriusok: birtokos nemesek. Azok, akik 1527–1532 között *Báthory András* fegyvertársai voltak. Ők figyelhettek fel *Sípos János*ra, ők járhattak közbe *Báthory András* özvegyénél (*Báthory András* 1532 végén halt meg).¹¹

A család másik tagjának, *Sípos András*nak az emlékét is egy adománylevél tartotta fent. *Báthory Miklós* országbíró, császári és királyi tanácsos, Somogy, Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánja már 1574-ben *Sípos András*nak adta Vállajon a Kerekdőalját. 1575. június 23-án ezt az adományt fiára is kiterjeszti, s birtokukban hagyja a *Sípos András* öccse halálával rájuk szállt rétet is. Az oklevél a tagyi udvarházban kelt, s később az ecsedi *Báthory* család utolsó férfi tagja, *Báthory István* is megerősítette.¹²

Ebben az esetben sem tudjuk, pontosan mivel érdemelte ki az adományozott az adományt. Ecsed 1564-es ostrománál aligha hívhatta fel magára a figyelmet *Sípos András*, komolyabb összecsapásra itt nemigen került sor.

1570-ben *Báthory Miklós* lovassága szórta szét Debrecen mellett *Szűcs László* paraszthatát, aki *Karácsony György* megöléséért akart bosszút állni a városon.¹³

1575-ben *Báthory Miklós* az erdélyi fejedelem-ség megszerzésére törő *Bekes Gáspárt* támogatta – 200 lovaszt küldött segítségül neki.¹⁴

Ezek azok a hadi események, melyek *Báthory Miklós*sal összefüggésbe hozhatók. Persze az is lehet, hogy *Sípos András*t nem katonai érdeme-kért jutalmazta meg ura.

Egy bizonyos: a Sípos család a XVI. században elindult felfele a társadalmi ranglétrán. Már nem tekinthetők jobbágyoknak, de még nem nemesek. Ezt a sajátos helyzetet tükrözi a megadományozottak társadalmi állapotának megjelölése, illetve meg nem jelölése.

Az adományozó 1534-ben *Sípos Jánossal* kapcsolatban a „*circumspectus*” jelzót használja (jelentése: érdemes, okos, szemes, becsületes), ami a polgárok titulusa. E szóhasználattal nyilván csak azt akarták érzékeltetni, hogy nem jobbágyról, szabad emberről van szó!

Sípos András társadalmi állapotára nincs utalás az 1575. június 23-i keletű adománylevélben.

A nemesi cím megszerzése

Sípos Györgynek hívták azt a férfit, akinek sikerült feljutnia a csúcsra: szőlőföldeket vásárol, szabadosi kiváltságokat szerez, s négy éven belül két címeres nemeslevelet is kap!

Sípos György „*kora ifjúságától kezdve, teljes lelki állhatatossággal, szolgálatkészséggel*” szolgált *Ecsedi Báthory István* országbírót, az ecsedi *Báthory* család utolsó férfi tagját.¹⁵ Ez a szolgálat minden bizonnyal a törökök elleni tizenöt éves háború (1591–1606) időszakára esik. *Báthory István* 1593-ban kapcsolódott be a küzdelembe: szeptember 23-tól Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyék védelmét látta el, majd másokkal egyetemben részt vett egy támadó hadműveletben, melynek során november 6-án Szabatkát, november 11-én Füleket foglalták vissza a törököktől (miután a felmentő sereget Romhánynál megverték). E sikerek hatására Szécsény, Ajnácskő, So-

moskő, Kékkő, Hollókő, Dévén, Buják és Drégely is csakhamar, minden ellenállás nélkül magyar kézre került. 1594. május 3-án *Báthory István* és *Forgách Simon* hadai verték meg Turánál a Hattvan felmentésére Budáról érkezett törököket. E csatában *Báthory István* a jobb lábán maga is sebet kapott. Az országbíró 1596. október 26–28-án ott volt a háromnapos mezőkeresztesi csatában. Ez volt az utolsó jelentékenyebb fellépése a hadi pályán.¹⁶

1596 után az ecsedi várába zárkózott országbíró szolgálatában nehéz érdemeket szerezni. Csak azt tételezhetjük fel, hogy 1604-ben és 1605-ben *Báthory István* megerősítette az ecsedi vár védelmét, a környező falvakból berendelte a katonaságát; nehezen szánta el magát a *Bocskaihoz* való csatlakozásra.¹⁷ A szokásosnál hosszabbra nyúló várszolgálatot nyilván meg kellett fizetnie. Az így nyert pénzt fektethette be *Sípos György* 1605-ben, amikor két szőlőföldet vásárolt Tasnádon.

A Cservölgy hegyén fekvő Thora nevezetű szőlőt 14 forintért vásárolta meg. Az adásvételről 1605. március 26-án állították ki a bizonyáglevelet a tasnádi főbíró és esküdtjei előtt. Ez alkalommal *Sípos György* nem tudott megjelenni, az öcsét, *Sípos Ferencet* küldte el.¹⁸ A másik szőlő is a Cservölgy-hegyen feküdt. Ezt 40 forintért vette *Sípos György*, aki később szükségesnek tartotta az eladó „vallástételét” a tasnádi főbíró és esküdtjei előtt. Erre 1605. december 26-án került sor.¹⁹

1605. december 26-án *ecsed* *Báthory István* már nem élt, új gazdája volt az ecsedi uradalomnak, egy 16 éves ambiciózus ifjú, *somlyói Báthory Gábor*, aki bőkezűségével igyekezett a legkisebb szolgálattól a legnagyobbakig mindenkit leköteltetettjévé tenni.

Sípos György jól forgatta magát, 1607. augusztus 4-én már a kezében is volt a tagyi udvarházban kelt oklevél, melyben *Báthory Gábor* mentesíti a terhek alól a vállaji házát és annak tartozékait.²⁰

A nagy célt *Báthory Gábor* 1608. március 7-én érte el: ekkor választották meg őt az erdélyi rendek fejedelmükké.²¹ Még hivatalosan meg se érkezett a hír, *Sípos György* már újabb jutalomnak örülhetett: *Báthory Gábor* szabadossá tette, a tasnádi hegyen lévő négy szőlője után nem kellett dézsmát, adót és hegyvámot fizetnie. Az Ecseden 1608. március 11-én kiállított oklevél érdekessége: *Báthory Gábor* még nem használja a fejedelmi címet.²²

Hamarosan megérkezett Kolozsvárról Ecsedre az erdélyi küldöttség, s *Báthory Gábor* március

22-én elindult, hogy elfoglalja ősei trónját.²³ Az ifjú fejedelem és fényes kísérete 1608. március 25-én Tasnádra érkezett. És *Báthory Gábornak*, aki immár Erdély fejedelmének, a magyarországi részek urának és a székelyek ispánjának címeteti magát, újra eszébe jut vállalji szabadosának jámbor és hív szolgálata: *Sípos Györgynek* és utódainak adományozza a vállalji határban fekvő Szilas-alja nevű rétet.²⁴

Az újdonsült erdélyi fejedelem a következő évben sem feledkezett meg vállalji szolgájáról. 1609. augusztus 15-én Gyulafehérváron nemeslevelet is kiállított *Sípos György* részére.²⁵ *Sípos György* és fia, *András* ekkor a következő címet kapta:

„A katonai pajzs kék színű, melynek alsó mezejében vagy területén zöld pázsiton természetes színre festett oroszlán látható álló helyzetben egy halom tetején, kissé füves talajon, kinyújtott nyelvvel, a jobb lábát felfelé emelve, karmai között ékesen kinyíló búzakoszorút tart füvekkel szépen körülvéve. A pajzs fölött, arra támaszkodva, zárt rostélyű sisak látható, amelyet drágakövekkel és más értékes kövecskéekkel ragyogóan díszített királyi korona szépít, ragyogó kivitelben; (a királyi koronából) egy fényes ruházatban harciasan álló ember deréktől emelkedik ki, aki az ég felé emelt kezei közül a jobbjobban kelyhet (poharat), baljában pedig lándzsát (dárdát) látszik tartani.”

A címer jelképei beszédesek. Az oroszlán a batorságot szimbolizálja – utalás *Sípos György* fegyveres szolgálatára (bátran helytállt a csatákban). A búzakoszorú célzás a tisztartói munkára. Bár csak 1613-ból van arra adatunk, hogy *Sípos György* Vállajon tisztartó volt²⁶ – vagyis az itteni *Báthory*-majorságot igazgatta – ám a búzakoszorú valószínűsíti, hogy ezt a tisztséget már 1609-ben is betöltötte. A sisakdísz, a fényes ruházatban harciasan álló ember maga *Sípos György* lehet. A lovas katona fegyverével, a kopjával. A kehely (pohár) talán vallási szimbólum. Református énekeskönyvek címlapját manapság is kehely díszíti.

A *Sípos* család ekkor már református, valamikor a XVI. század végén térhettek át, amikor a *Báthory* család utolsó férfi tagjának, *Istvánnak* kezén volt az ecsedi uradalom. Az 1555-ben született *Báthory István* ugyanis az új vallásban nőtt fel. *Báthory Miklós* halála (1584) után ő öröklö az ecsedi uradalmat, s ismerte vallásos buzgóságát, a birtokain élőknek is hamarosan az új hitet kellett követniük. Tehát *Sípos Györgynek* gyermekkorában kellett áttérnie az új hitre – talán erre emlékeztet a nemeslevelében szereplő kehely.

Még egy hónap se telt el, s újra megnyílvánult *Sípos György* iránt a fejedelmi kegy: *Báthory Gábor* Vállajon egy teljes és egész háztelket, továbbá tíz hold földet adományoz *Sípos Györgynek* és mindkét nembeli utódainak. (Várad, 1609. szeptember 12.)²⁷

A kiváltságok, mentességek ellenére *Sípos György* nem érezhette biztonságban magát. Vállaj a királyi Magyarországon feküdt. Érvényes-e itt az erdélyi fejedelem nemesítése, adománylevele? Nem lehetett nyugodt, míg új nemeslevelet nem kap.

Valószínű, hogy *Sípos György* érdekében *II. Mátyásnál* maga *Báthory Gábor* járt közbe. Ugyanis 1613. február 11-én indultak el az erdélyi fejedelem követei Kolozsvárról Bécsbe, hogy a magyar királlyal tárgyaljanak. Később a tárgyalások Pozsonyban folytak, ahol az országgyűlés is ülésezett. A létrejött megállapodást *II. Mátyás* április 11-én írta alá, majd azt az országgyűlés is elfogadta. *Báthory Gábor* követi április 28-án érkeztek Kolozsvárra.²⁸ Ebbe az adatsorba jól beleillik két dátum: április 4. és május 1. 1613. április 4-én kelt *II. Mátyás* címeres nemeslevele *Sípos György* részére, melyet május elsején hirdettek ki Szatmár városában, Szatmár vármegye közgyűlésén.²⁹

Sípos György nemeslevele voltaképp az erdélyi fejedelem irányába tett gesztus lehetett.

II. Mátyás értékelte *Sípos György* iránta tanúsított hűségét és hűségéből eredő szolgálatait, melyeket „egyfélől a Szent Korona érdekében teljesített, másfelől pedig öfelségének magának bizonnyított különböző időkben és több helyen, kitartóan, állandó szolgálatkészséggel”. (Korábban említettük, hogy *Sípos György* részt vett a tizenöt éves háborúban. Ez nagy nemzeti ügy volt. Erre utalhatott *II. Mátyás*, aki akkoriban még csak főherceg volt, de maga is részese a hadi eseményeknek!)

II. Mátyás nemcsak *Sípos Györgyöt* és gyermekeit (*Andrást* és *Katalint*) nemesíti meg, hanem *Sípos Györgynét*, *Futott Annát* is (1609-ben a feleség nem kapott nemességet!), ami arra utal, ha az asszony nemes volt is, nemességének érvénye nem terjedt ki a királyi Magyarországra.

A *II. Mátyás* által adományozott címer egyszerű: „zöld mezőben hátrafelé forduló szarvaival egy zerge áll, összeszorított hátsó lábakkal, míg a mellő lábai ugrásra készen nyúlnak előre és a címerpajzs jobb oldala felé irányulnak.” A sisakdísz: féltüstű zerge. A zerge a fürgeség, az ügyesség jelképe. Lehet-e jobban jellemezni *Sípos Györ-*

gyöt, aki négy éven belül immár a második címerlevelét szerzi, aki érdemeit nemcsak az erdélyi fejedelemmel, de a magyar királlyal is el tudta ismertetni?

Sípos György 1613. május elsején Szatmáron, a vármegye ott tartott nemesi közgyűlésén hirdette ki nemeslevelét. Úgy tűnt, elhárult minden akadály, a *Sípos* család békében élvezheti a nemesi szabadság minden áldását. Csakhogy hamarosan váratlan fordulatot vettek a dolgok. 1613. október 27-én Nagyváradon meggyilkolták *Báthory Gábor* erdélyi fejedelmet.³⁰ Az ecsedi uradalom helyzete bizonytalanra vált. Kezdetben úgy tűnt, *Báthory Gábor* testvére, *András* örököl mindent. Ám a lengyel anyától született, idegenben nevelkedett *Báthory András* nem tudta megnyerni az ecsediek rokonszenvét, az őrség a várat és az uradalmat a magyar királynak játszotta át.³¹ Ecsed átadása 1613. december 22-én történt, az erről szóló okmányt *II. Mátyás* 1614. január 15-én erősítette meg Linzben. Az egyezés VII. pontja értelmében „a boldog emlékezetű *Báthory urak*” és *Báthory Gábor* fejedelem adományai továbbra is érvényben maradnak, senkit sem szabad birtokában háborgatni.³²

A vár átadása után, 1613. december 24-én megtörtént az ecsedi uradalom számbavétele, elkészült az urbárium.³³ Vállajon *Gáll Péter* bíró és *Sípos György* vállaji tisztartó eskü alatt vallották, hogy a jobbágy egész telkek száma a faluban 40, az elhagyott telkek száma 17, a lakosoknak 207 szarvasmarhájuk és 8 lovuk van. Végül a jobbágy-szolgáltatások összeírása következik. Mint kiderül, a várhoz 349 hold három nyomásra osztott föld tartozik. Ez volt *Báthory Gábor* tulajdona, majorsága, melyet – talán már 1608 tavaszán – *Sípos György* tisztartó gondjaira bízott...

A gyors összeírást hamarosan egy alaposabb követte. Az 1614. február 6-i keltezésű urbárium Vállajon már csak *Gáll Péter* bíró nevét tünteti fel;³⁴ a földesúr meghalt, *Sípos György* megbízatása megszűnt – az ecsedi uradalom immár a kamara kezelésébe került.

Még ugyanebben az esztendőben azt is összeírták, hogy *Báthory Gábor* az „*ecsed* jószágban” hány falut és részbirtokot adományozott el – nyilván azzal a szándékkal, hogy amit lehet, azt megpróbálják visszaszerezni. A Vállajra vonatkozó rész így hangzik: „*Valay. Sípos Georgy kett pusztá helet bir donatioban.*”³⁵

Sípos György tehát megint aggódott, s biztonságáról gondoskodott. 1614. decemberében felke-

reste Kassán *Forgách Zsigmond* országbíró, királyi tanácsost, Felső-Magyarország főkapitányát, s kérte – a királyi ember és a leleszi konvent küldötte által – beiktatását a *Báthory Gábortól* 1609. szeptember 12-én kapott javakba. Hivatkozott az ecsedi vár átadásakor kötött szerződésre, s arra, hogy akkoriban ő maga is a várban tartózkodott.

Forgách Zsigmond a kérésnek helyt adott, 1614. december 13-án Kassáról parancslevelet küldött a leleszi konventhez, melyben országbírói hatáskörénél fogva elrendelte a beiktatást.³⁶

A leleszi konvent *Pető Miklós* királyi emberrel *Orbán* presbitert küldte ki Vállajra. Nevezettek 1615. január 7-én „*Vállaji Sípos György urat, mint kérvényezőt az említett teljes és épségben levő telek birtokosi tulajdonába bevezették.*” A birtokba iktatásnak sem a helyszínen, sem később a konvent előtt nem mondott ellent senki. A fentiekről 1615. február elsején állított ki bizonyáglevelet a leleszi konvent.³⁷

Akik a családfán nem szerepelnek

a) Sípos György elődei:

Mivel a nemesi címet *Vállaji Sípos György* szerezte meg, ő vált a család ősvé, utódainak a különböző nemesi vizsgálatokkor a tőle való származást kellett igazolniuk, különben nem maradhattak meg a nemesi jogok birtokában. A leszármazási táblázatok vele kezdődnek. Elődei nyilván tartásához nem fűződött jogi érdek.

Helyezzük egymás alá az okleveles adatokat!

1499: *Sípos Mihály, Sípos István, Sípos Mihály, Sípos Ágoston.*

1534: *Sípos János.*

1575: *Sípos András.*

1605: *Sípos György, Sípos Ferenc.*

Az egyes adatok között csupán egy-egy emberöltőnyi idő van. A *Sípos János* és a *Sípos András* által adományba kapott birtokokat a későbbiekben *Sípos György* utódainál találjuk. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy *Sípos György* apja *Sípos András*, nagyapja pedig *Sípos János* lehetett; dédapját talán az 1499-es évnél felsoroltak között kell keresnünk.

b) A nemesítésből kimaradt családtagok:

Az 1499-es oklevél a család négy tagját sorolja fel. Tehát már ekkor ágakra bomlott a Sípos család. Lehet, hogy ezekből az ágakból a magas gyermekhalandóság, a háborúk következtében a XVI.

század végére csak egy maradt. Ám ha mégsem, a többi ághoz tartozó családtagok eltűnnek a szemünk elől.

Maga a nemesítés csak *Sípos Györgyre* szorított. Így a nemesi jogokból szülei, nagybátyja(i), testvére(i) kimaradtak – persze az is lehet, hogy *Sípos György* közvetlen hozzátartozói 1609-ben, 1613-ban már nem éltek. Egyik nagybátyja 1575 tájt halt meg, hogy volt-e több nagybátyja, nem tudjuk.

Nem ismeretes, hány testvére lehetett *Sípos Györgynek*; adatok csak egyről, *Ferencről* vannak. 1605. március 26-án Tasnádon *Sípos Ferenc* helyettesítette bátyját, *Sípos Györgyöt*, amikor egy szőlőbirtok adásvételi szerződése készült el. Minden bizonnyal ugyanez a *Sípos Ferenc* szerepel az 1607. augusztus 4-én kelt iratban is, ahol arról olvashatunk, hogy *Sípos György* házának déli szomszédságában *Sípos Ferenc* háza található. A következő adat meg mintha arra utalna, hogy *Sípos Ferenc* 1609-ben már nem élt: a nemeslevél ugyanis újra megemlíti *Sípos György* házát, ám most *Sípos János* házát jelöli meg szomszédként. Ki lehetett ez a *Sípos János*, aki nyilván *Sípos Ferenc*től örökölte a házat? *Sípos Ferencnek* nagykorú gyermeke ekkor még nem lehetett. Talán testvére *Sípos Györgynek* és *Ferencnek*...

A Sípos család nem minden tagja jutott tehát nemesi jogokhoz, néhányan jobbágyosorba kerültek, jobb esetben szabadosok lettek. Az alábbiakban megpróbálom azoknak a nevét összeszedni, akik nem kerültek be a család leszármazási táblázatába:

1614: *Sípos Ferenc, Sípos András, Sípos István, Sípos Gergely*; valamennyien egész telkes jobbágyok.³⁸

1635. március 8-án gróf *Bethlen István* másokkal egyetemben *Sípos Istvánt* lovas szabadossá tette.³⁹

1648: özvegy *Sípos Jánosné* (egyetelkes, két fia van); *Sípos István* (szabados, gyermektelen, egyetlen).⁴⁰

1648: *Sípos Ferenc, Sípos András, Sípos György*, (egész telkesek); *Sípos István* (zsellér); *Sípos Gergely* (telke elhagyott).⁴¹

c) Kihalt ágak:

A leszármazási táblázatok gyakorlatias célból készültek, nem az összes családtag feltüntetésére törekedtek, hanem egy-egy élő családtagot vezettek vissza a nemességszerző ősig. 1756-ból, 1776-ból, 1816-ból és 1824-ből maradtak ránk tábláza-

tok. Az évszámokból nyilvánvaló: az 1756 előtt kihalt ágakhoz tartozó családtagok nincsenek feltüntetve.

Sípos György, a nemességszerző 1632 körül hunyt el.⁴² A leszármazási táblázatok csak egy fiát, *Andrást* tüntetik fel. Szerencsénkre az 1648-as urbárium készítői nemcsak az adományleveleket másolták be a vaskos kötetbe, hanem azt is megjelölték, hogy az illető birtok kinek a tulajdonában van:

A malomhely (1534-es adomány) 1648-ban *Sípos Jánosé* és *Sípos Györgyé*, a Kerekerdő alja (1575-ös adomány) *Sípos Andrásé*, a ház (melyet 1607-ben mentesített a terhek alól *Báthory Gábor*) *Sípos Györgyé*, a Szilas-alja nevű rét (1608-as adomány) ugyancsak *Sípos Györgyé*, s övé a ház-hely (1609-es adomány) is.⁴³

Feltételezésem szerint *Sípos Györgynek* három fia volt: *András*, *János* és *György*, akik a fentieknek megfelelően örököltek. *János* és *György* nem szerepel a táblázatokon, leszármazottaikra csak néhány adat és a családi legenda utal:

Ecsed, 1703. május 20.: *Sípos György* és testvére, *Balogh Andrásné*, született *Sípos Mária* 10 évre zálogba adják vállaji malomhelyüket az erdélyi kormányzónak, *gróf Bánffy Györgynek*.⁴⁴

Szaniszló, 1712. május 31.: *Berei Balogh András* és felesége, *Sípos Mária* a vállaji fél házhelyet elzálogosítják 16 évre *gróf Bánffy Györgynek*.⁴⁵

Nagykálló, 1748. december 5.: *Sípos Mária*, *Balogh András* özvegye tanúvallomást tesz; Berében lakik, körülbelül 68 éves, tehát 1680 tájt született.⁴⁶

A családi legenda tud egy *Sípos Jánosról* is, aki „a szatmári béke után a fejedelemmel együtt kibujdosott és Kisászsiában halt meg”, és egy *Sípos Mihályról*, aki „miután mint rebellisnek vagyónát konfiskálták, Kecskemétre költözött mint bujdosó”.⁴⁷

A fentiekben emlegetett *Sípos György* 1748 táján halt meg, vele fiágon kihalt a család vállaji ága. Testvére, *Mária*, *Berei Balogh András* özvegye a családi iratokat – köztük a nemeslevelet és *Báthory Gábor* 1609-es adománylevelét – ekkoriban adja át a Mihálydiban és Balkányban élő *Sípos* testvéreknek: *Györgynek*, *Jánosnak*, *Ferencnek* és *Andrásnak*.⁴⁸

Négy táblázat

Eddig négy leszármazási táblázatot sikerült találnunk. Az első három (A., B., C.) nemesi igazolásához készült. A negyedik (D.) peres irat mellékleteként maradt fent.

Befejezésül tekintsük át a négy táblázat főbb jellemzőit (időpont, jelzet, cím):

A.

Szabolcs vármegye bizonyáglevelének (Nagykálló, 1756. május 8.) hitelesített másolata (Pest, 1756. október 26.) végén található ez a genealógia. Címe nincs, az irat külzetén ez olvasható: *Testimoniales Comitatus Szabolcsiensis pro Egregio Francisco Sípos Kecskeméthiensi, filio Michaelis, filii Andreae, filii Georgii condam Sípos Armalium Impetratoris. De Anno 1756.* (Szabolcs vármegye bizonyáglevele a címereslevelet nyert néhai *Sípos György* fia, *András* fia, *Mihály* fia, kecskeméti vitézlő *Sípos Ferenc* számára. 1756-ból).

Pest megyei Levéltár. Nemesi iratok S. 17. (IV. 76/a) 8. doboz.

B.

Az egyik példány cím nélküli, a másikon ez áll: *Tenor producti sub numero 4-o* (A 4. számú bizonyíték tartalma). *Sípos János* és *Mihály* nyírbátori lakosok nemességbizonyító perének – Lök, 1776. szeptember 23. – melléklete.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár. IV. A. 1/e. Nemesi iratok. 1319. csomó. Fasc. 3. nri. 12., 20.

C.

Cím nélküli. A kecskeméti származású öt testvér, *Sípos Ferenc*, *Gábor*, *József*, *György* és *Pál* azzal a kéréssel fordult Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyéhez, hogy számukra „nemesi bizonyító levelet” adjon ki úgy, hogy abba *Gábor* fiai is legyenek belefoglalva. E dátumtalan kérvényt – melynek egyik melléklete volt a „nemzetség fa” – 1816. július 4-én tárgyalta meg Pesten a vármegye kisgyűlése. Az ügyre vonatkozó irat-együttes jelzete: Pest megyei Levéltár, IV. 3. Pest-Pilis-Solt vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai,

c. Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia), 2. köteg: Nemesi iratok (Acta nobilitaria) 1816. nro. 2704. A „nemzetség fa” elkerült innen, új jelzete:

Pest megyei Levéltár. Nemesi iratok S. 17. (IV. 76/a.) 8. doboz.

D.

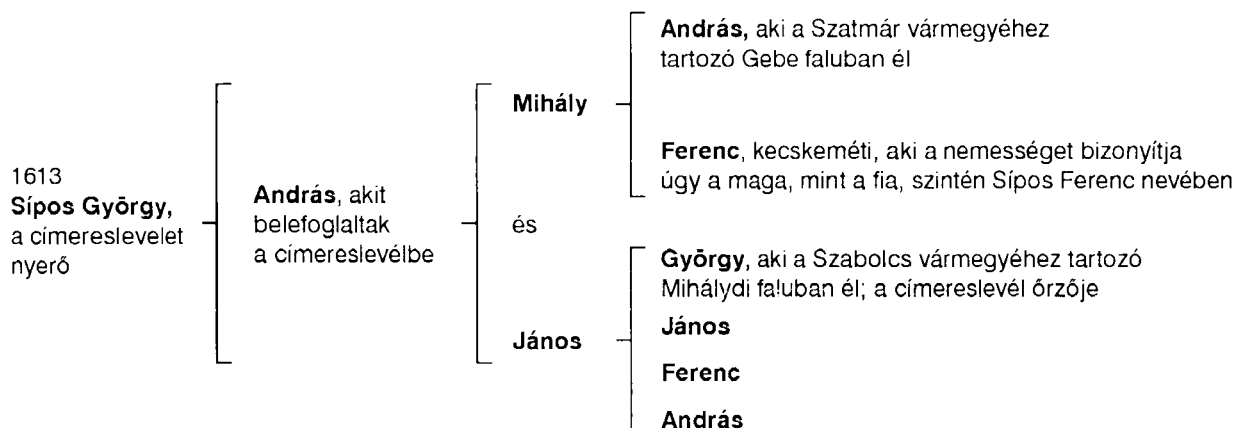
Cím: *Tabella Genealogica Familiae Sípos de Vállaj* (A Vállaji Sípos család származása táblázata).

ta). Peres irat melléklete. *Sípos Péter* azért fordult bírósághoz, mert 1824. január 7-én Mihálydiban, saját telkén támadták meg, ugyanis miután ő letette a főmezőbírói és a hadnagyi hivatalát, a helyi közbirtokosok között ellentét támadt, két személyt is megválasztottak a megüresedett tisztségbe – *Sípos Péter* istállójából az egyik csoport erőszakkal akarta elvinni a földesuraság ott telelő bikáit; *Sípos Péter* ellenállt, megverték.

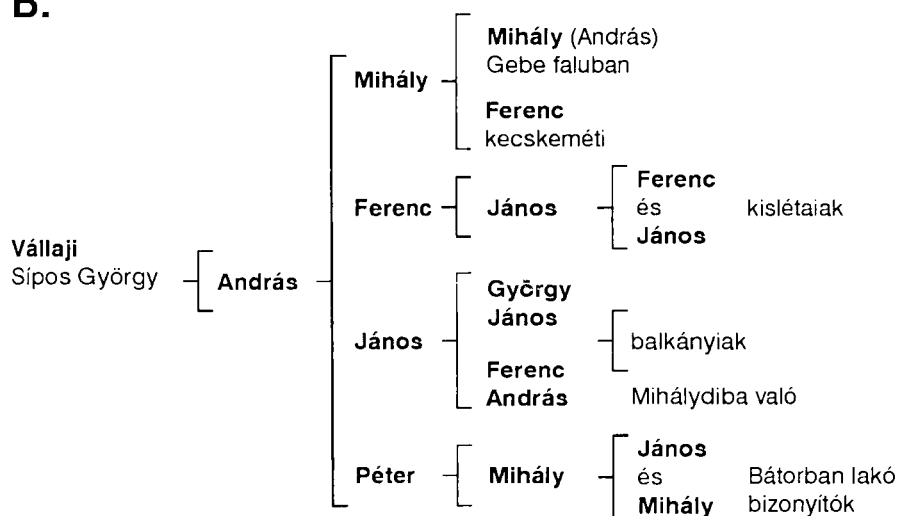
Magyar Országos Levéltár O. 69. Acta post advocatos. Reversales S. Fasc. 129. nro. 97.

Sípos Ferenc

A.

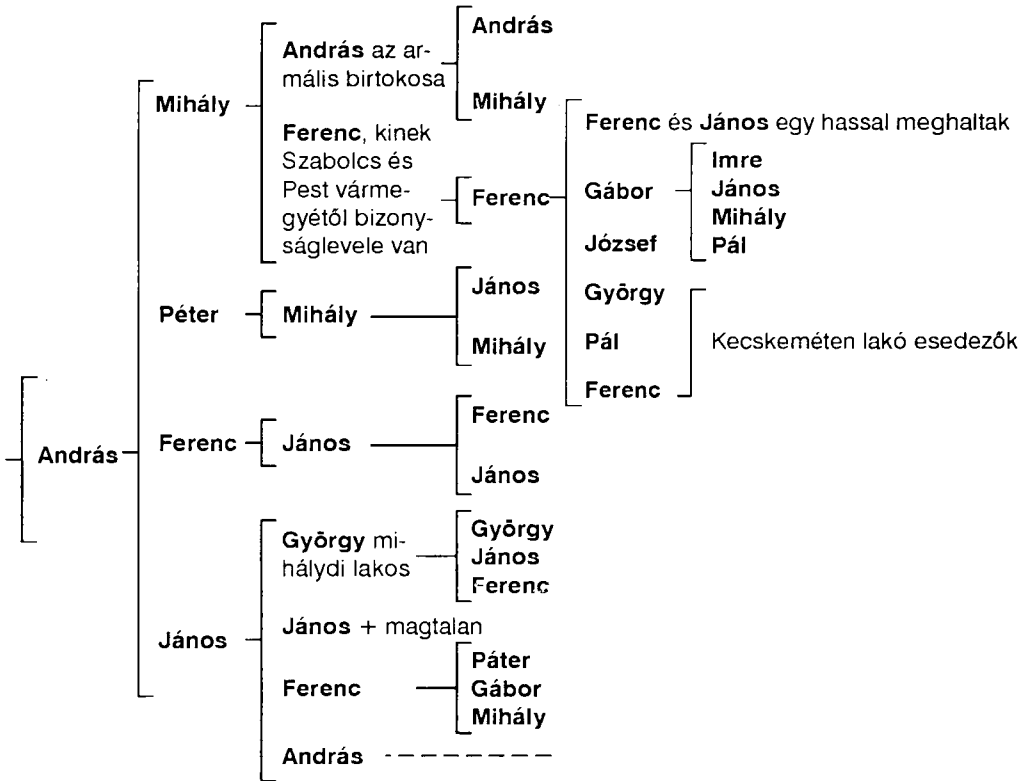

B.

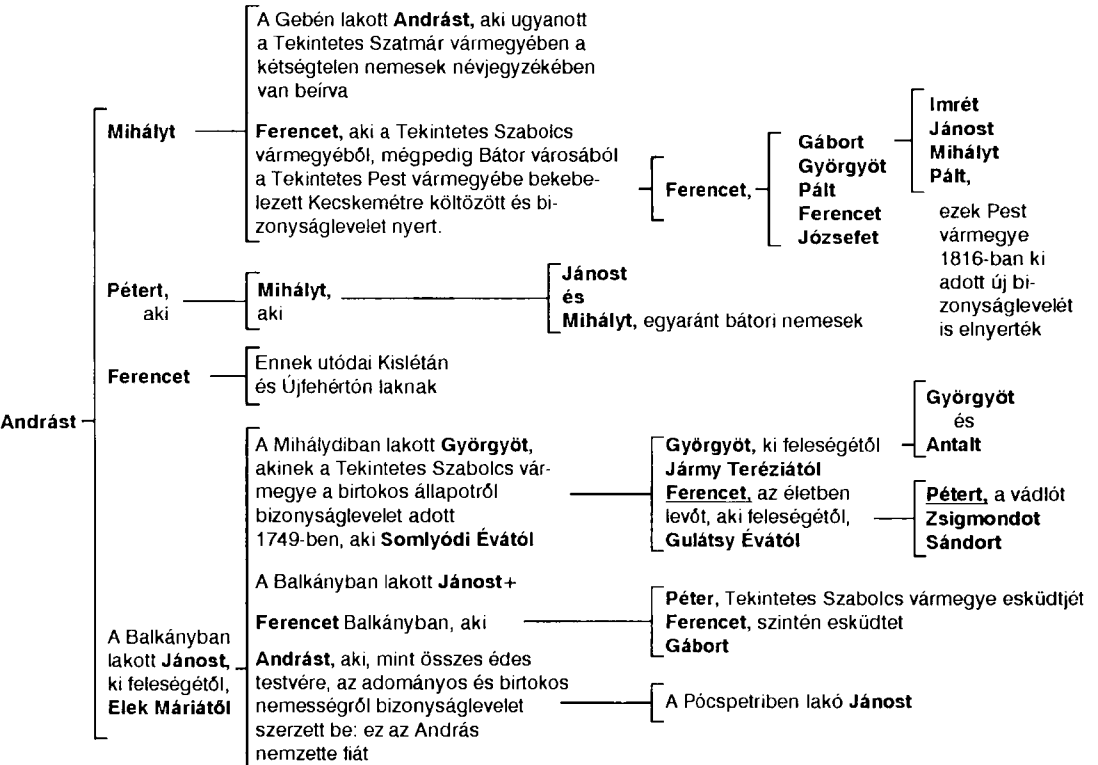
C.

Armálist nyert nemes **Sípos György** 1613. április 4-én és 1613. május 1-én Szatmár vármegyében publikáltatta

D.

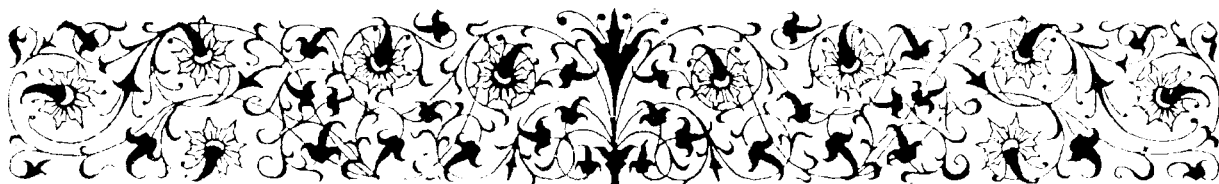
Vállaji **Sípos György** adományerő feleségétől, **Futott Annától**

JEGYZETEK

1. Erdélyi László szavait idézi Kristó Gyula: *Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp., 1983. 47.p.
2. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) 99.196. Kiadva: A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. III.k. Bp.,1885. 34–36.pp.
3. *Kálmán Béla: A nevek világa.* Bp.1973. 63., 81. p.
4. Az addigi legteljesebb lista 131 Sípos nevű személyt sorol fel, első adata 1222–1277 közöttől, az utolsó 1725-ből való. (*Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század.* Bp., 1993. 937–938. pp.)
5. MOL DL 20.956.
6. V.ö.: 2. jegyzet.
7. MOL DL 20.851.
8. MOL Urbaria et conscriptiones – E 156 – (továbbiakban: U et C.) fasc. 13. nro. 13., 63. p.
9. *Szalay László: Magyarország története.* IV. Lipcse, 1854. 13–14. pp.
10. Uo. 81. p. 156. jegyzet.
11. A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. (Közzétette *dr. Lukinich Imre*) II. Bp.,1939. 527. p.
12. MOL U et C, fasc. 13. nro. 13., 63. p.
13. Magyarok életrajzai. (Szerk.: *Kerékyártó Árpád*) (továbbiakban: *Kerékyártó i.m.*) I. Pest, 1858. 408. p.
14. Uo.
15. MOL U et C, fasc. 13. nro 13., 63. p.
16. *Kerékyártó i.m.* 410. p.; Erdélyi történelmi adatok (továbbiakban: ETA). (Szerkeszti és kiadja *gróf Mikó Imre*) III. Kolozsvár,1858. 24–26. pp.
17. Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, I. (Sajtó alá rendezte: *Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla*) Bp.,1959. 574. p.
18. MOL Károlyi levéltár – P 392 – Lad. 32. nro. 9.
19. Uo. Lad. 32. nro. 10.
20. MOL U et C, fasc. 13. nro. 13., 63. p.
21. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban: EOE). (Szerkeszti *Szilágyi Sándor*) VI. Bp.,1880. 8–9. pp.
22. MOL Károlyi levéltár. P 392 Lad. 32. nro. 14.
23. *Nagy László: Tündérkert fejedelme,* Báthory Gábor. Bp.,1988. (továbbiakban: Nagy i.m.) 105. p.
24. MOL U et C, fasc. 13. nro. 13., 64. p.
25. MOL F 1 Liber regius Gabrielis Báthori, VI. 309. p.
26. MOL U et C, fasc. 13. nro. 4., 4–5. p.
27. MOL Károlyi levéltár, P 392 Lad. 47. nro. 40.a.
28. EOE VI. k. Bp., 1880. 71–73. pp.
29. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (továbbiakban: SZSZBML) IV. A. 1/b. Közgyűlési iratok. Fasc. 31. nro. 19. 1613.
30. *Nagy i.m.* 282–284. pp.
31. ETA. III. 141–142. pp.
32. *Berey József: Nagyecsed nagyközség története 1896-ig.* Mátészalka, 1937. 19–20. pp.
33. MOL U et C, fasc. 13. nro. 4.
34. Uo. nro. 5.
35. Uo. nro. 6., 5. p.
36. Szlovák Központi Állami Levéltár. A Leleszi Konvent levéltára, Statutoriae, S. 29.
37. Uo.
38. MOL U et C, fasc. 13 nro. 5., 11–12. p.
39. *Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek.* Debrecen, 1971. 243. p.
40. MOL U et C, fasc. 13. nro. 13., 58–61. p.
41. Uo. fasc. 13. nro. 14., 6. p.
42. Az 1632. március 11-én Tasnádon kelt adásvételi szerződés szerint Sípos Györgyné és fia, András a Téglaszín felett lévő szőlőt mint örökségüket adták el – MOL Károlyi levéltár, P 392 Lad. 32. nro. 40.
43. MOL U et C, fasc. 13. nro. 13., 63–64. pp.
44. MOL NRA. fasc. 933. nro. 61.
45. MOL Károlyi levéltár, P 404. Károlyi Antal pereit. 2. csomó 5. Fiók család ellen Vállaj birtokáért, 1769. 11–13. pp.
46. SZSZBML IV. A. 1/b. Fasc. 62. nro. 510. 1761.
47. *Szappanos Károly: Kecskemét régi nemes családai.* Kecskemét, 1944. 11–12. pp.
48. SZSZBML IV. A. 1/b. Fasc. 50. nri. 211., 213. 1749. Fasc. 62. nro. 510. 1761.

ÚJABB ADALÉKOK II. RÁKÓCZI FERENC TÁBORNOKAINAK ÉLETRAJZÁHOZ

Az utóbbi időben két – Vajay Szabolcs szavaival élve „a Turul olvasóit érdeklő” – tanulmány jelent meg Heckenast Gusztáv tollából. Az egyik a 80 éves Kosáry Domokos,¹ a másik az ugyancsak 80 esztendő, azóta elhunyt Benda Kálmán² előtt tisztelgő emlékkönyv lapjain. Mindkettő a Rákóczi-szabadságharc vezető személyiségeinek, az előbbi a szenátorok, az utóbbi – melyről a Turulban az imént idézett Vajay Szabolcs írt rövid ismertetőt,³ – a tábornokok életrajzi adattárát tartalmazza. Magam néhány személyt illetően bizonyos pontosításokkal, helyesbítésekkel, kiegészítésekkel szolgálhatok.

Mielőtt erre rátérnék, néhány megjegyzést kívánok tenni a közlemények egészét érintően. Annak ellenére, hogy a továbbiakban csupán a tábornokokkal, bár köztük tábornok-szenátorokkal szeretnék foglalkozni, mindkét munkára hivatkoztam. Ennek legfőbb oka, hogy Heckenast Gusztáv a Kosáry Emlékkönyvben fogalmazta meg azon alapelvét, mellyel csak egyetérteni lehet: „Meggyőződésem, hogy egy életrajzi lexikonba nem egyes személyeket, hanem bizonyos kategóriákba tartozó valamennyi személyt kell felvenni, legfontosabb életrajzi, genealógiai és archontológiai adataikkal.”⁴ A különféle biográfiai kiadványok összeállításának gyakran kell szembenézni a szubjektivitás vádjával. A fentiek megszívelezésével ez talán elkerülhetőbb lenne. Elegendő itt most egyetlen példával szemléltetni, hogy hasonló szerepet betöltő csoport tagjai csak szelektíven kerülnek be életrajzi gyűjteménybe. Az azonos „kaliberű” bölcsői Buday István és losonci Gyürky Pál közül csupán előbbi található meg a Magyar Életrajzi Lexikonban.⁵ Egy ilyen összefoglaló és általános jellegű munkánál ez persze tolerálható, s főként

szakirányú lexikonok esetén lenne tartható a célkitűzés.

Esetünkben mindkét névsorról elismerően kell nyilatkozni. Már Zachar József kellően méltatta,⁶ hogy először áll rendelkezésünkre a teljes szenátorlista, azaz a szécsényi országgyűlés után kinevezett tanácsurak adatait is megismerhetjük. A tábornoki névsor összeállítása könnyebb feladat volt, hiszen – miként a szerző is hivatkozik rá, – ezt Thaly Kálmán már megtette a „Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve” című forráskiadványának bevezető tanulmányában.⁷

A lista teljességére vonatkozóan két ponton mérülhet fel kétség. Az egyik az, hogy Vay Ádám udvari főkapitány nem szerepel a tábornokok között. Ez indokolt is, ha figyelembe vesszük, hogy pl. Bercsényinek és Károlynak is volt udvari kapitánya (Bezzegh Imre és Domahidy László), akik természetesen nem tekinthetők tábornoknak. Ugyanez áll Vay elődjére, Buday Istvánra is, aki 1703. július és szeptember között volt a fejedelem udvari kapitánya, és csak fél évvel később nyert generális-főstrázsamesterséget. Ugyanakkor nem mellékes, hogy Vayt többnyire főmarsalli címmel illették, s minden bizonnyal ez alapján Markó Árpád, és őt követve Heckenast Gusztáv is a tábornagyok (!) közt szerepelteti Magyarország kétkötetes hadtörténeti monográfiájában.⁸ Végző soron nem könnyű eldönteni, hogy az udvari főkapitányi (főmarsalli) cím feljogosítja-e viselőjét arra, hogy a tábornokok (tábornagyok) közé számítsák. Mindenesetre megfontolandónak tartom azt a tényt, hogy Vay Ádám rangja szerint valamennyi udvari ezred – több esetben *brigadérosi* rangú – parancsnokának katonai *felettese* volt. Ha elfogadjuk Vay tábornagyi címét, joggal vetődhet fel a kérdés,

hogy minek tekintsük szendrői Török András udvari főhadnagyot, majd vicekapitányt (vicemarsallt?), Vay helyettesét.

A kelleténél talán kissé részletesebben vázolt kérdés önálló tanulmányt érdemelne, s a végleges megoldáshoz gyakorlatiasabb kutatás vezethetne el, pl. az olyan rangviták vizsgálata, amelyekben Vaynak bőven volt része többek között Bercsényi főgenerálissal, Forgách Simonnal, a *reguláris haderők főparancsnokával*, vagy Ottlyk György főudvarmesterrel.

Vay hiányának felrovása természetesen csak formálisnak tekinthető, mivel a szerző jegyzetben indokolta,⁹ hogy nem tekinti generálisnak, életrajza pedig megtalálható a szenátorokéi közt. Viszont jegyzetbeli utalás sincs Des Alleurs marquisra,¹⁰ így valószínűleg helyes a feltevés, miszerint véletlenül maradt ki Rákóczi tábornokai közül. Mellőzése semmiképpen sem indokolt, hiszen nem csupán rangja szerint volt altábornagy, de diplomáciai megbízatása mellett katonai tevékenységet is folytatott a kurucok oldalán, így pl. a zsigódi csatában a jobbszárnyat vezényelte. Rajta kívül idegen származású volt Jan Grundecki is, így hiányát talán egyedül az indokolhatná, hogy nem a fejedelemtől kapta kinevezését. Ellenpélda azonban itt is lehetséges: a bújdosásból hazatért br. Petrőczy István esetében kézenfekvőnek látszik, hogy Thököly oldalán viselt rangját elismerve nem állítottak ki számára újabb generálisi dekrétumot a fejedelmi kancellárián. Véleményem szerint tehát ha Vay Ádám rangja vitatható is, Des Alleurs minden további nélkül a többi kuruc tábornok közé sorolható.

Említést érdemel még a fejedelem néhány életbe nem lépett kinevezése. A legismertebb, hogy Esterházy Antalt 1711. április 6-án Károlyi helyett főgenerálissá tette. Ugyanígy a tábornoki rangért korábban eredménytelenül instáló Teleki Mihályt kinevezte az erdélyi csapatok generálisává. Teleki május 4-én Técsőn vette kézhez megbízásilevelét, s csak annyit jegyez meg naplójában,¹¹ hogy „későn jön az generalisságrul való caracterem, mert már hitemet le töttem”. Korábban Esterházy Antal kérésére Rákóczi tábornokká léptette elő Bezerédy Imrét is.¹² Esterházyhoz írt levelében az előléptetés kapcsán arra is kitér a fejedelem, hogy a Bezerédy-nél rangidősebb két lovasbrigadéros: Ebeczky István és Babócsay Ferenc egyelőre nem kapnak ugyan generális-főstrázsamesteri dekrétumot, de rangelsőségük majdani előléptetésükkor megmarad Bezerédyvel szemben.

Kettőjük közül végül Ebeczky kapta meg – utolsóként – a tábornoki rangot, Bezerédy kinevezését pedig már ki sem hirdethették, mivel árulását leleplezve Esterházy még a fejedelem levelének kézhezvétele előtt fogságra vetette.

Végezetül az érdemi rész elé kívánczik az alábbi néhány kijelentés. A kiegészítéseknél ügyeltem rá, hogy fölösleges bővítésekkel ne terheljem meg és főként ne lépjem túl a Heckenast Gusztáv által meghatározott műfaji keretet (életrajzi vázlat). Ezért csakis szoroson vett biográfiai adatokra (születési, halálozási dátum; szülők, feleségek neve; házasságkötés ideje) és a katonai, közéleti pályára főbb állomásaira térek ki.

Kiegészítő adattár

Barkóczy Ferenc, id.: Az 1704. dec. 12-iki adat (miszerint lovasezredes) nem rá, hanem fiára, az ifj. Ferencre vonatkozik.

Berthóti István: Feleségét Váradi Erzsébetnek hívták,¹³ kinek halála után újra megházasodott, mert 1709–10-ben is említi Érsekújváron nejét, aki az Archivum Rákóczianum névmutatója szerint Vay Erzsébet volt.¹⁴

Buday István: Hajdúvárosi főkapitány tiszténél fogva a Hajdúvárosokból szervezett *lovasezred* parancsnoka volt,¹⁵ főkapitányságától és ezredétől is 1706. májusában vált meg.¹⁶

Galambos Ferenc: Első feleségének halála után (valószínűleg már a békekötést követően) újra megházasodott: tussaújfalusi Thussay Márton és Kazinczi Anna leányát, Annát vette feleségül.¹⁷

Lengyelországból nem júliusban, hanem szeptemberben tért haza,¹⁸ s ez a másfél hónapnyi különbség azért nem mellékes, mert a kiszabott türelmi határidő lejártá miatt 3.500 rénes forintot kellett lefizetnie birtokai megváltására.¹⁹

Halálának időpontja szintén közelebbről meghatározható: 1713 elején (esetleg 1712 végén) hunyt el.²⁰

Gyürky Pál: Losonci Gyürky István és Libercesy Judit fia, 1651. július 21-én született. Iskoláit 1656 és 1669 között Selmechányán, Besztercebányán és Sárospatakon végezte. 1674. augusztus 24-től Nógrád vm. jegyzője. Felesége Hatvány András hajadon leánya: Mária, kivel lakodalmát 1676. június 24-én tartotta Kassán.²¹

1673. június-júliusban Pest, Nógrád és Heves vm. követeként bemutatja a hadiadó nyugtáit Bécsben. 1674. decemberben Pest-Pilis-Solt vm.

esküdte. 1676. január 17-én a vármegye helyettes jegyzőjévé választják, s e tiszteben 1679. december 7-én megerősítik. 1680. júniusban a vármegye szolgabírája.²²

Nagyszegi Gábor: Személyénél indokolt a puszta adatközlésnél kissé részletesebben időzni, származásáról ugyanis érdekes állítást találunk Wesselényi István naplójában. Szerinte Nagyszeg (Közép-Szolnok vármegye) falubeli jobbágyivadék volt, s ezt azzal teszi hihetővé, hogy saját jobbágyának nevezi: „az én nagyszegi jobbágyom volna, kinek faluját és atyjafiait is én bírtam”.²³ Ha ezen adatot teljes bizonyossággal sikerülne alátámasztani, úgy ismeretünk a két brigadéros (Esze Tamás és Czelder Orbán) mellett a kuruc szabadságharc egy nem nemesi származású tábornokával is bővülne. Azt a másik figyelemre méltó adatot, hogy már a császári seregben magas katonai rangot: alezredességet viselt, szintén Wesselényitől tudjuk.²⁴ Ez indokoltá tenné, hogy a kurucok oldalán azonnal ezredességet, s arisztokrata társait (pl. Csáky László grófort) megelőzve brigadérosságot nyert. Wesselényi egyébként több más, itt nem részletezhető adatot is közöl személyéről.

Mivel vele egy időben több Nagyszegi Gábor is élt Erdélyben, csak fenntartással utalhatok felesége kilétére: Nagyszegi Gáborné Urai Éva 1721. március 27. előtt hunyt el.²⁵

Palocsay György: Születési dátuma pontosabban megállapítható: mivel 1706-ban 40 éves, 1665–66 körül láthatta meg a napvilágot.²⁶

Sennyey István: 1724. február 7-én végrendelekzik Tárkányban, s hamarosan meghal. A leleszi templom sírboltjában temetik el.²⁷

Thoroczky István: Kapi Borbálával kötött házasságának pontos dátuma: 1674. június 20.²⁸

A torockószentgyörgyi r.k. templom sírboltjában nyugszik, halálának napját sírfelirata őrizte meg: „Anno 1712 die 11. aprilis holt meg maga 63 esztendő korában.”²⁹ Eszerint 1648–49 körül született.

* * *

A fenti kiegészítésekről el kell mondani, hogy egy részük behatóbb, speciálisan egy-egy személyre vonatkozó levéltári kutatásból származik,³⁰ más részük pedig kiadott forrásokban szerepel ugyan, de ezek apró és elszórt adatok lévén, nem kérhetők számon Heckenast Gusztáv tanulmányán. Csupán egy esetben mondható sajnálatosnak, hogy az alapvető forráskiadványban (Történelmi Tár) megjelent, első kézből származó, igen pontos adatokat szolgáltató Gyürky-napló elkerült a kiváló történész figyelmét.

Mészáros Kálmán

JEGYZETEK

1. *Heckenast Gusztáv*: II. Rákóczi Ferenc szenátorai. (Életrajzi adattár.) In: Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. (Szerk. *Glatz Ferenc*) Bp., 1993. (továbbiakban: Heckenast 1993.) 69–79. pp.

2. *U.ő.*: A Rákóczi-szabadságharc tábornokai. (Életr. adattár.) In.: (Szerk. *Glatz Ferenc*) A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Bp., 1993. (továbbiakban: Heckenast 1993/2.) 163–174. pp.

3. Turul 67. évf. 1994/1–2. sz. 58. p.

4. Heckenast 1993. 269. p.

5. (Főszerk. Kenyeres Ágnes) Magyar Életrajzi Lexikon. I. Bp., 1967. 274. p.

6. *Zachar József*: Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia, Hódmezővásárhely, 1993. október 8–9. „Hadtörténelmi Közlemények.” 100. évf. (1993. 4. sz.) 194. p. Zachar ismertetőjében főként azt emeli ki, hogy ezideig „még senki nem vizsgálta a szenátusnak, mint a Rákóczi-szabadságharc egyik vezető testületének a történetét”.

7. Heckenast 1993/2. 103. p.

8. (Főszerk. *Liptai Ervin*) Magyarország hadtörténete. I. Bp., 1984. 365. p.

9. Heckenast 1993/2. 173. p.

10. Életrajzát ld.: (Szerk. *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes*) Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. II. Bp., 1972. (Magyar Századok.) 126. p.

11. (Szerk. *Temesi Alfréd*) Ifjabb Teleki Mihály II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból. Bp., 1960. 99. p.

12. (Szerk. *Thaly Kálmán*) Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. I–X. Pest, 1873.–Bp., 1889. II. (továbbiakban: Archivum Rákócziánium) 319. p. Rákócziinak Esterházyhoz írt, 1708. szept. 5-én, Egerben kelt levele.

13. (Közli: *Földváry László*.) Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp., 1898. I. 256. p. Prothocolon Ecclesiae Szolnokiano reformatae. 1705. máj. 30.

14. Archivum Rákócziánium. III. 65., 227. p.; IX. 636. p. és X. 70. p.

15. Ezredre ld.: (Sajtó alá rend. *Géresi Kálmán*) A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Bp., 1897. 413–414. és 435. pp. A Hajdúvárosok katonai össze-

írása fedi Buday ezredének kimutatását. A Borovszkynál szereplő gyalogezredre történő utalás téves feloldásból ered: Buday „gen[erális] vig[iliarum] prae[fectus]”-ként írta alá a szécsényi szövetséglevelet

16. Uo. 477. p.

17. Magyar Országos Levéltár, Bp. (MOL) P 474 Galambos család iratai. 1. cs., 1. tétel, 145. fol.

18. MOL P 450 1. cs., Fasc. IV., 4 fol.

19. Uo. 6. fol.

20. Uo. 12. fol.

21. A losonczy Gyürky István családi naplója. Közli: *Csoma József*. In.: „Történelmi Tár”. Uj folyam (4. évf.) 1903. 446–455. pp. Részletes családfával. Az 1687 és 1695 közti bejegyzések Gyürky Páltól.

22. *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. II. 1666–1680. Bp., 1984. (Pest megyei levéltári füzetek 7.) 130 és 135., 145., 152 és 203., 213. pp.

23. *Wesselényi István*: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. 1707–1708. (Közvetési: *Demény Lajos*, *Magyari András*. Bukarest, 1985. 14., 229. pp.

24. Uo. I. 1703–1705. (Közvetési: *Magyari András*. Bukarest, 1983. 506. p. és II. 312. p.

25. Urai Éva Nagyszegi Gáborné temetésének költségei. Közli: Ifj. Biás István. In.: „Genealogiai füzetek”. 10. évf. 1912. 31–32. pp. A kuruc Nagyszegi G. bizonyosan nős volt, feleségének férje kiszabadulása iránti kérelmére vonatkozó adatot ld.: Archivum Rákócziánium. II. 355. p.

26. MOL Filmtár 5.523. d. (mikrofilmmásolat a Károlyi-levéltárból: 1706. évi mustrakönyv.)

27. *Lujda József*: Adatok a Zemplén-megyei br. Sennyey-család történetéhez. (A család levelestárából összeállítva.) In.: „Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez”. 3. évf. 1897. 341. p.

28. Rétyi Péter naplója. (Közvetési: *Maria Ursuliu*) Bukarest, 1983. 94. p.

29. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. V. Aranyosszék. Pest, 1871. 229. p.; Hasonmás kiadása: II. Békéscsaba, 1982.

30. Magam hosszabb időt töltöttem el a Galambos Ferencre vonatkozó adatok feltárásával.

KI VOLT OPULIAI LÁSZLÓ NÁDOR ELSŐ FELESÉGE?

Több mint száz évvel ezelőtt Ernest Breiter, az Opuliai László sziléziai hercegről, Magyarország nádoráról szóló eddigi egyetlen részlettanulmány szerzője érdemesnek tartotta a Piast herceg teljes életrajzának megírását.¹ A munkát – Breiter szerint – a rendelkezésre álló meglehetősen gazdag, kevés kutatói munkát igénylő iratanyag megléte tette volna indokolttá. Az elképzelés maig is aktuális. Maga Breiter ugyanis megírt egy Opuliai László egész életét bemutató könyvet, így munkáját csupán a teljesség igénye nélkül megírt vázlatnak tekintette.²

A herceg életét és tevékenységét illetően sok apró kérdés vár még kivizsgálásra. Ezek közül az egyik a házassági rokonságokat illeti. Bár nemrégiben foglalkoztam Opuliai László családjával,³ kénytelen vagyok ismét szólni ebben a kérdésben; a román források és irodalom átvizsgálása eredményeképpen ugyanis a herceg első házasságának problémája egészen új megvilágításban mutatkozott meg.⁴

Ez a házasság kétségkívül a herceg ifjúkorának legfontosabb ismert eseménye. Az eddigi történeti munkák – éppúgy a magyar és lengyel, mint a legújabb román kutatások – elfogadják, hogy Opu-

liai László első felesége Besarab Miklós Alexander havasalföldi vajda leánya volt.⁵ Mindenki egyetért abban is, hogy Erzsébetnek hívták. Opuliai feleségének feltételezett atyja Havasalföld, vagyis a mai Románia történelmének igen jelentős alakja, Besarabnak, a róla elnevezett dinasztia alapítójának a fia volt.⁶

Lássuk hát, hogyan alakult ki az a nézet, amely a sziléziai herceget összeköti a havasalföldi dinasztiáival. Az első tudományos munka a havasalföldi vajdák családfájáról Wertner Mór tolla alól került ki, előbb a délszláv uralkodók genealógiai történetéről szóló könyv részleteként,⁷ majd egy különálló munkában.⁸ Nem szerepel azonban itt Miklós Alexander leánya, aki a magyar nádor felesége lett volna. A Besarabok családfájával foglalkozó következő tudományos munkában viszont már szerepel Opuliai László, mint a havasalföldi vajda leányának férje. Szerzője, Karácsonyi János⁹ az 1374 végéről származó, Bunyitay Vince által 1886-ban kiadott váradai statútumok¹⁰ szövegére hivatkozik, melyben – a szerző véleménye szerint – szó volna egy, az Opuliai László által Nagyváradon eltemetett feleségének – Miklós Alexander vajda leányának – felállított, Szent Erzsébetről

elnevezett oltárról. Karácsonyi szerint, aki nem idézte a statútumok megfelelő idézetét, Erzsébet volt a feleség neve; egyrészt mivel Szent Erzsébetről nevezték el az emlékére emelt oltárt, másrészt mert az ebből a házasságból származó kisleány is az Erzsébet nevet kapta.¹¹ Karácsonyi cikke még ugyanebben az évben (1910) megjelent románul is, aminek következtében elképzelése a román történészek munkáira is hatással volt, kiterjedt.¹² Az is igaz, hogy az 1912-ben Bukarestben kiadott a román uralkodók családfájáról 1310-től 1659-ig szóló táblázatok nem ismerik el a valószínű Besarab-Piast házasságot,¹³ de a későbbi megjelentésekben már aláhúzzák ezt a nézetet.¹⁴ Teljes terjedelmében a Pór Antal 1911-ben kiadott cikkben jelent meg,¹⁵ és a sziléziai Piast első házasságát érinti, mint kiegészítés a három évvel azelőtti, Opuliai Lászlóról szóló genealógiai munkához.¹⁶ Ugyanarra támaszkodva, mint Karácsonyi, a váradi rendeletek részleteiben a magyar kutató Opuliai László első feleségének Miklós Alexander oláh vajda leányát tekinti. E váradi rendeletekből való részlet, a Karácsonyi és Pór féle nézet alapja így hangzik:

*Altare sancte Elisabete iuxta oram minorem beate Virginis instituit et dotavit Ladislaus dux Opulie, olim palatinus Hungarie pro anima consortis sue, filie Alexandri vayvode Transalpine, que ibi est sepulta.*¹⁷

Annak ellenére, hogy ebből a részletből hiányzik Opuliai László feleségének neve, Pór – ahogy Karácsonyi is – a felépített oltár elnevezéséről feltételezik, hogy feleségének neve Erzsébet volt.¹⁸ A lengyel irodalomban Dabrowski Jan utalt Opuliai László első feleségére, de ő is Pór Antal kutatásaira támaszkodott.¹⁹ Így az sem furcsa, hogy e nézet a lengyel irodalomban is otthonra talált.²⁰

Azonban nyilvánvaló, hogy ez a meggyökerezett és kritikátlanul sokszorosított nézet kerüli a valóságot. 1956-ban egy ismert román kutató Mária Holban megjelentetett egy cikket a régi román-magyar kapcsolatokról.²¹ Az érdeklődési körében megjelent Opuliai László alakja mint korabeli magyar nádor, jelentős befolyással a magyar királyság külpolitikájára. Holban leginkább Opuliai feleségét illetően folytatott kutatásokat, aki az irodalom szerint a Besarabok dinasztijának képviselője lett volna. Az egyetlen információs forrás ebben a dinasztiai szövetségben a váradi rendeletekben említett, Váradon emelt oltár, ahol Opuliai felesége volt eltemetve. Ezt az ügyet tehát a fenti ténynek el kell simítania. A váradi statútumok

kivártak még két mai kiadást, a régebbit 1827-ben Batthyány által,²² az újabbat 1886-ban Bunyitay Vince kritikus kommentárjával²³ adták ki. A figyelem felhívása a Bunyitay általi hibás kiadásra, amelyben az Opuliai feleségét érintő bekezdések minket érdeklő részei is hibásak, M. Holban román kutató érdeme. Bunyitay legújabbnak tekintett kiadása az egyetlen használt írás volt a mai kutatók által. Részlet az általa kiadott statútumokból:

*Altare sancte Elisabeth iuxta oram minorem Beatae Virginis instituit el dotavit Ladislaus Dux Opuliae, olim palatinus Hungariae pro anima consortis suae filiae Alexi Andri vayvode Transalpine, que iò est sepulta.*²⁴

Az általam említett magyar történészek: Karácsonyi, de főleg Pór, az Alexi Andri kifejezéseket egybevonták (Alexandri) így Opuliai feleségének apja Alexander lett, az oláh vajda (Transalpinus).²⁵ A statútum kéziratának másolata, amely jelenleg Gyulafehérváron a Batthyányi Könyvtárban található, szolgált támasztékkul M. Holbannak; megállapította, hogy a rendeletnek az a része, amelyben a magyar ex-nádor feleségének emelt oltárról van szó, ki lett adva, javítva Batthyány által a Leges ecclesiasticae regni Hungariae harmadik kötetben.²⁶ Opuliai feleségét illetően a következő részlet található benne: filia Alexi Andrae vayvoda Transylvaniae. Ez bizonyítja, hogy Bunyitay kiadványában két tévedés is található, amelyeket a kutatók felhasználtak s ez teljesen eltorzítja az Opuliai nádor első kedvesét illető valóságot. Ő valójában az erdélyi vajda (Transilvanus) leánya volt, s nem az oláhé (Transalpinus). Ezeknek a tévedéseknek a megvilágítása M. Holban érdeme, és csodálkozni csak azon lehet, hogy e nézet nem vészett bele eddig a tudományos körforgásba.²⁷

Következtetésül levonhatjuk eme cikkből, hogy Opuliai László havasalföldi házasságát illető nézet nem felel meg az igazságnak. Teljes a bizonyosság, hogy Opuliai László első felesége nem volt a leánya Besarab Miklós Alexandernek, a havasalföldi uralkodónak. Opuliai első házastársául az egyik erdélyi vajda leányát jegyezte el valójában. Ez a hivatal abban az időben egy régi magyar család, a Lackfiak kezében volt hosszú időn keresztül. Tehát biztos, hogy közöttük kell keresni a sziléziai Piast feleségének apját. M. Holban vizsgálataira alapozva így feltehetjük, hogy Opuliai felesége valószínűleg Lackfi András, az erdélyi vajda (1356-1359) leánya volt.

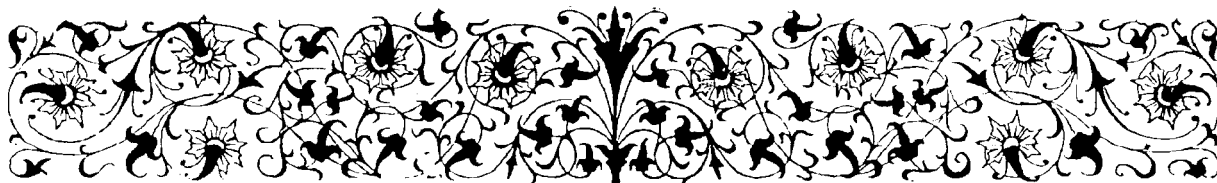
Stanislaw A. Sroka

JEGYZETEK

1. *Breiter, Ernest*: Wladyslaw ksiazce opolski, pan na Wieluniu, Dobrzyniu i Kujawach, palatyn węgierski i wielkorzadca Polski i Rusi, Lwów 1889. (továbbiakban: Breiter i.m.)
2. *Breiter* i.m. 3. p.
3. *Sroka, Stanislaw*: Opuliai László nádor családi kapcsolatairól. Baranya, 5–6. 1992-1993 (1994). 123-130. pp.
4. Ezt a munkát Romániában folytattam, a Sasakawa-Alapítványtól származó ösztöndíj jóvoltából.
5. A pontos irodalmat a további jegyzetekben adom meg.
6. *Petricău-Hasdeu B.*: Basarabii, Cine ?-de unde ?-de cand ?. Bucuresti, 1894. 3-23. pp.; *Lazarescu E.*: Despre relatile lui Nicolae-Alexandru voivod cu Ungurii. „Revista istorica.” 32. 1946. 1-12.sz., 115-139. pp.; *Tautu A.L.*: Basarab il Grande. Fondatore del primo stato romeno indipendente (1310-1352). Antemurale. I. 1954. 51-66. pp.; *Popescu P.D.*: Basarab I. Bucuresti, 1975; *Uő.* Basarabii. Bucuresti, 1989. 73-77. pp.
7. *Wertner Mór*: Délszláv uralkodók genealógiai története. Temesvár, 1891. 203. pp.
8. *Wertner Mór*: Az első havasalföldi vajdák. „Századok” 35. 1901. 673-689. pp.
9. *Karácsonyi János*: Az oláhországi (havasalföldi) vajdák családfája. Századok. 44. (1910.) (továbbiakban: Karácsonyi: Az oláhországi ...) 177-192. pp.
10. *Bunyitay Vince*: A váradi káptalan legrégebbi statutu-mai. Nagyvárad, 1886. (továbbiakban: Bunyitay i.m.) Constitutiones et Statuta Capituli Ecclesiae Varadiensis a kiadó szerint 1374 végén írták. X. 31. és XII. 30. között ugyanebben az évben. V.ő.: *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566 évig. Nagyvárad, 1883. (A váradi püspökség története, t. II), 102-103. pp.
11. *Karácsonyi János*: Az oláhországi... 181. p.
12. *Karácsonyi János*: Arborele genealogic al Voivozilor din Tara-Romaneasca. „Convorbiri literare”. 44. (1910/9. sz.) 1026-1030. pp.; 10.sz., 1146-1157. pp.
13. *Kogalniceanu, C.*: Tabloul genealogic si cronologic al Basarabilor domni ai Tarii Romanesti 1310-1659. Bucuresti, 1912.
14. *Istoria Romaniei*, II. Bucurest, 1962. 159. p.; *Giurescu, C.C.-Giurescu, D.C.*: Istoria Romanilor, II. Bucuresti, 1976. 25.p.; *Constantinescu, N.*: Vladislav I 1364-1377. Bucuresti, 1979. 35. p.; *Popescu, P.D.* i.m. 74. p. A Piast sarj állítólagos házasságáról Besarab Miklós Alexander leányával nem tesz említést *Andrescu, S.*: Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIVe-XVe siècles). „Revue des etudes sud-est europeennes.” 23. 1985/4.sz., 359-368. pp.
15. *Pór Antal*: Újabb adatok Opuli László nemzedékrendéhez. „Turul” 29. 1911. 59-61. pp. (továbbiakban: Pór i.m.)
16. *Pór Antal*: Opuli László herceg, Magyarország nádorispánja nemzedékrendéhez. „Turul” 26. (1908.) 30-33. pp.
17. *Pór* i.m. 60. p.
18. U.ott.
19. *Dabrowski, J.*: Elzbieta Lokietkówna 1305-1380. Kraków, 1914. 28-29. pp.; Korábban ismeretlen volt. V.ő. *Breiter* i.m.; *Balzer, O.*: Genealogia Piastów. Kraków, 1895. Opuliai László első feleségét Grotefend sem említi. *Grotefend, H.*: Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740. Breslau, 1889.
20. *Pieradzka, K.*: Elzbieta In.: Polski Słownik Biograficzny. 6. Kraków, 1948. 262. p.; *Jasinski, K.*: Rodowód Piastów slaskich. 3. Wrocław, 1977. 81. p.; *Wiesiolowski, J.*: Fundacje paulinskie XIV i XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce. Studia Claromontana. 6. 1985. 149. p.; *Demel, J.*: Historia Rumunii. Wrocław, 1986. 97. p.; *Wajciachowski, L.*: Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacja-upozalenie-rozwoj do okolo 1430 roku. Studia Claromontana. II. 1991. 87. p.
21. *Holban, M.*: Contributi la studiul raportilor dintre Tara Romineasca si Ungaria angevina (Rolul lui Benedict Himfy in legatura cu problema Vidinului), Studii si materiale de istorie medie. I. 1956. 7-62. pp. Ez a cikk bővítve és kiegészítve M. Holban munkáinak gyűjteményében található, amelyet nemrégiben nyomtattak ki. *Holban, M.*: Din cronica relatiilor romano-ungare in secolele XIII-XIV. Bucuresti, 1981. (továbbiakban: Holban i.m.) 155-211. pp. Az én mérlegeléseimben ennek a munkának az újabb verzióit használom.
22. *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium, opera et studio Ignatii comitis de Battyán episcopi Transilvaniae, III. Claudiopoli, 1827.* Batthyányi Ignác alakját, a kitűnő tanítóét és tudományos szervezőét Jakó Zsigmond említette meg utólag. *Jakó Zsigmond*: Batthyány Ignác, a tudós és a tudományos szervező, „Magyar Könyvszemle”. 17. (1991/4. sz.), 353-375. pp.
23. V.ő.: 10.sz. jegyzet.
24. *Bunyitay* i.m. 73. p.
25. *Karácsonyi*: Az oláhországi..., 181. p.; *Pór* i.m. 60. p.
26. *Holban* i.m. 182. p.
27. V.ő.: 14.sz. jegyzet.

SZVETICS JAKAB KIRÁLYI SZEMÉLYNÖK ÉS CSALÁDJA

A királyi személynök a rendi Magyarország legnagyobb köznemesi méltóságainak egyike volt. A királyi tábla elnökeként a királyt személyesítette meg, emlékeztetvén a középkori időkre, mikor maga a király ítélkezett. Az országgyűlés alsó táblájának elnökeként ugyancsak a középkori időkre utalva a király személyét helyettesítette. A hagyománynak megfelelően királyi személynök a Jászok és Kunok legfőbb bírása és Pest, Pilis, Solt, Kiskun törvényesen egyesített vármegyék főispáni helytartója volt. A hivatal magyar neve is a király személyének szimbolizálását fejezi ki: „személynök”, a király személyének képviselője. A latin personalis magyar fordítása jól tükrözi a méltóság funkcióját és eredetét.

A köznemesség ügyelt arra, hogy ezt a hivalt mindig maguk közül való személy töltse be. Ha végigtekintünk a királyi személynökök során¹ azt találjuk, hogy szinte kivétel nélkül a tekintélyes köznemesség sorából kerültek ki e méltóság viselői. Természetesen e hivatal gyakran volt a további felemelkedés nem lényegtelen lépcsője, így sokan kerültek közülük később a főnemesség soraiba, de megválasztásukkor döntő többségében a köznemesség adta ezt a méltóságot.

A mohácsi vész és 1848 közötti időszak 41 királyi személynöke közül a legtöbben régi, országosan ismert köznemesi családok tagjai voltak, de viszonylag sok – a maga idejében – újnak nevezhető család is adott királyi személynököket. A XVII. században Pakay Benedek, Oroszy György, Hölgyi Gáspár, Orbán István, a XVIII. században Horváth Simonchich János, Koller Ferenc, Szvetics Jakab, a XIX. században pedig Atzél István családja tekinthető viszonylag újnak, kevésbé ismert-

nek. Az ő megválasztásukban a személyes kvalitásnak az átlagosnál nagyobb szerepe volt.

Érdekes még megvizsgálni, hogy az időszak 41 királyi személynöke közül – a már megválasztásakor főnemes báró Révay Ferenc, báró Eszterházy Farkas és ugyancsak báró Majtényi János mellett – Joo János, Lippay János, Cziráky Mózes, Patachich István, Oroszy György, Hölgyi Gáspár, Orbán István, Maholányi János, Klobusiczky Ferenc, Horváth-Simonchich János, Hunyady László, Száraz György, Grassalkovich Antal, Fekete György, Koller Ferenc, Szvetics Jakab, Atzél István, Mailáth György, Somssich Pongrác, tehát 17-en személyükben, vagy gyermekeikben emelték családjukat a főnemesség sorába. Általánosságban megállapíthatjuk tehát, hogy a rendi Magyarország eme kiemelkedő méltósága a birtokos köznemesség hivatala volt, amely egyben a főnemesi felemelkedésnek is jelentős eszközeként szolgált.

A királyi személynöki hivatal viselőinek sorából Szvetics Jakab családjáról tud a legkevesebbet a genealógiai szakirodalom.

A Szvetics család Vas vármegye Tótsági járásából, Muraszombatról ered és minden bizonnyal vend eredetű.² Vas vármegye mélyen dél-nyugatra kinyúló Tótsági járasa ma teljes egészében Szlovénia része, Zala megye Alsólendvai járásával együtt.

Muraszombat uradalmát a XVII. század fordulóján szerezték meg a Batthyányak. Az uradalom fellendülésében szerepet játszott a nyugati marhakereskedelem, melynek egyik útvonalába esett. Az uradalom nagyobb birtoktesteket, néha kisebb falvakat is bérbeadott. Így ismeretes 1636-ból az a bérleti szerződés, melyben Batthyány Ferenc özvegye Lobkovitz Poppel Éva gyermekei nevében az

uradalomhoz tartozó Szombatfát (Vas vármegye) bérbe (zálogba) adta nádasdi Darabos Erzsébetnek, Lőrinczfalvy György diák özvegyének ugyanazon feltétellel, ahogy azt néhai Lippich István, felesége és fiai is birták.³ A Lippich család 1608... (a hónapnév olvashatatlan) 2-án Pozsonyban II. Mátyás királytól kapott címeres nemeslevelet.⁴ Ez a címeres nemeslevél témánk szempontjából azért figyelemre méltó, mert térben és időben majdnem egybeesik a Szvetics család nemeslevelével, és ugyancsak egy muraszombati vend család kapta.

1608. március 13-án Szombathelyen Vas vármegye közgyűlésén kihirdették II. Mátyás király által Szvetics Miklósnak, feleségének Sélley Magdának és fiának Gergelynek adott címeres nemeslevelet.⁵ A nemeslevélről, további sorsáról sajnos semmit sem tudunk. Az 1733. évi Vas vármegyei nemesség igazoláskor Szvetics Jakab megyei aljegyző a birtokos nemesek között szerepel, ahol a nemesség részletes vizsgálata elmarad. (Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a magyar nemesség a birtokosság szinonimája, így aki birtokos, annak nemessége is vitán felül áll. Ez teljes mértékben igaz is, kivéve a XIX. század elején a néhány elenyészően csekély számú polgári birtokvétele.) A család időközben kihalt, az eredeti nemeslevélnek nyoma veszett, talán valahol lappang.

A címer azonban ismeretes, hivatalos rajza Szvetics Jakab (nem a személynök, hanem a család utolsó tagja) 1808-ban kelt kamarási ősfáján látható.⁶ Eszerint kék mezőben zöld dombon jobbra fordult páncélos kar görbe kardot tart, melyre török fő van tűzve, a címeralakot a pajzs felső jobb sarkában hold, bal sarkában pedig hatágú aranycsillag kíséri. A sisakdísz a pajzsalak a holdtól és csillagtól kísérve. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst. A kamarási ősfán a címer alatt „Virtute et Labore” feliratú szalag van.

A család származásáról az 1726. évi nemességvizsgálat alkalmából tett tanuvallomás ad tájékoztatást. Az 1726. évi Vas vármegyei nemesi összeírás központi irányelvek szerint történt. Ennek során a nemesi jogok gyakorlása volt az igazolás alapja. Tehát, ha a család részt vett a nemesi felkeléseken, fizette a nemesi taxát (ami a megye fenntartásának egyik fontos alapja volt), nem fizett senkinek jobbgyi szolgáltatást stb. A jelzett tanuvallatást Szvetics József és Jakab, akkor már néhány generáció óta községi lakosok kérésére Muraszombaton az ősi földön tartják, melynek során Vas vármegye kiküldött szolgabírája és esküdtjei előtt több öreg ember azt vallotta, hogy

A Szvetics család címere

néhai Szvetics Gergely (a címszerző fia) Muraszombaton nemesi szabadságban élt, két fia volt András és István. András Kőszegre ment, ott a város főbírájává választották, igen magas kort ért meg, fia volt János, a folyamodók apja. A másik fiú István Muraszombaton maradt, nagytekintélyű ember volt, haláláig Vas vármegye esküdtjéül működött, Bácsmegey Miklós lányát vette feleségül. A család iratai a Vasdényey családhoz kerültek.⁷ Az említett Szvetics István vasi táblabíró 1622-ben a megye kiküldötte egy Muraszombaton tartott vizsgálatban.⁸ Fentiekből kiderül a Muraszombaton maradt ágról, hogy István tanult ember, táblabíró volt, lánya az 1713 és 1770 között élő, Lovászi (Zala vármegye) és Dozmat (Vas vármegye) községekben birtokos Vasdényey Miklós felesége, Szvetics Mária volt. Istvánnak fia is kellett hogy legyen, kinek nevét nem ismerjük, de tudjuk, hogy az 1754. évi országos nemesi összeírásban muraszombati lakosként összeírt Szvetics János és Zsigmond az ő fiai lehettek.⁹

Ezek utódairól mit sem tudunk, valószínűleg ott hamarosan kihalt a család. A XIX. századi nemesi összeírásokban ott már nyomuk sincs.¹⁰ A tanuvallatásban szereplő András, a címereslevelet szerző Miklós unokája, Gergely fia Kőszegre ment lakni. Kőszeg a XVII. században virágzó polgárváros, élénk kereskedelmet tart fenn a szomszédos

Stejer tartománnyal. Első okleveles szereplése Szvetics Andrásnak, amikor 1645-ben malmot vesz Kőszegen a gróf Széchy családtól.¹¹ 1658-ban Vas vármegye igazolta nemességét.¹² 1666-ban Szvetics András kőszegi főbíró és felesége Héra Éva a Vas vármegyei Doroszlón 1000 forintért 8 jobbágytelket zálogba vesznek gr. Széchy Pétertől.¹³ A kőszegi római katolikus anyakönyvek szerint 1639. június 13-án veszi feleségül héraházi Héra Mátyás Éva leányát, kitől több csecsemő- ill. gyermekkorban elhalt gyermek után 1650. december 17-én János fia, 1653-ban pedig Mária Anna lánya születik.¹⁴ Mária 1674-ben Ujváry András felesége Kőszegen, rövidesen azonban már nemes Erdős János kőszegi főbíró felesége. Szvetics Mária azonban nem élhetett sokáig, mert Erdős Jánosnak 1691-ben már Fodor Judit a felesége.¹⁵

Szvetics János, ki 1650. december 17-én született Kőszegen városi nemesként Vas vármegyének is tisztségviselője. 1687-ben mint Vas vármegye esküdtje Benők Istvánnal együtt Felsőlendván tartott hivatalos vizsgálatot.¹⁶ 1691-ben ugyanazon társával mint kőszegi szenátorok ellentmondanak herceg Eszterháznak a lékai uradalomba történő beiktatásának.¹⁷ Később ő is főbírája Kőszegnek és 1706-ban a kurucok betörésekor fegyverrel a kezében esett el Kőszeg védelmében. Első felesége nemes Benők Erzsébet, Benők István szenátortársa és későbbi főbíró lánya, kit 1675. február 4-én vett feleségül¹⁸ és kitől két felnőtt és egy gyermekkorban elhalt lánya született. 1692. október 5-én feleségül veszi Meskó Évát, Meskó Jakab és Milosics Zsuzsa lányát, Fekete István özvegyét¹⁹. Ez a Meskó család Éva testvéreiben Meskó Ádám vasi főjegyzőben, később helytartósági tanácsosban, aranyarkantyús vitézben és Jakab kamarai tanácsosban jelentősen felemelkedett, nagy birtokokat szerez. Az előző Ádám, illetve a fenti Jakab fia ifj. Jakab 1721-ben bárói rangot kaptak és ifjabb Jakab alapítója lett a múlt században kihalt virágzó széplaki és enyiczkei báró Meskó családnak.²⁰ Meskó Évától több kiskorúan elhalt gyermek mellett Erzsébet lánya nemes Palocsay János József kőszegi főbíróné, József és Jakab fiai születtek. A két fiú József és Jakab vagyonos nemesifjak, akik azonban városban éltek, vagyonuk nem nemesi birtokaikban volt. Mindketten Kőszegen kezdték hivatali pályájukat. Kőszeg 1724-től adott otthont a Dunántúli kerületi táblának. A kőszegi tábla 3 további kerületi táblával együtt a megyei bíróságok és a királyi tábla közötti fellebbezési fórum volt. A város életére nagy hatást gyakorolt az ott

működő tábla, az odajövő, ott néha hosszasan is elidőző peres felek jelenléte. Kitűnő terület egyben a jogi pályán való előmenetelre.

Az ifjabb fiú Szvetics Jakab is, ki 1703. szeptember 1-jén született Kőszegen, itt kezdi hivatali pályáját, 1731-ben már városi főjegyző.²¹

Az 1733. évi megyei nemesi összeírás szerint már megyei aljegyző,²² 1737-ben megyei főjegyző, 1738-ban a kőszegi kerületi tábla ülnöke, azaz bírása.²³ 1738-ban a királyi tábla bírása, 1748. augusztus 30-án királyi jogügyigazgatóvá (a Szentkorona ügyészévé) nevezik ki.²⁴ Egyidejűleg udvari tanácsos is. A királyi jogügyigazgató a kihalt családok birtokainak a szent koronára történő visszaszállására éberrel ügyelt. Hivatalból perelte a nem megalapozottan öröklődő birtokokat, illetve az örökösöket. A koronára visszaszálló birtokokról is hivatalból elsőnek értesült. Könnyen talált olyan kihalt folytán felszabadult birtokot, amely érdemeire való hivatkozással adományba felkérhető. Így kap nádori adományt 1749-ben Szvetics Jakab udvari tanácsos, királyi jogügyigazgató a Szent korona ügyésze, a Ságody család kihaltával a Zala vármegyei Nemességodon (a jelen század elején Zalaegerszegbe olvadt) 14 lakott és 2 üres (elhagyott) jobbágytelekre.²⁵ Az adományba bevették bátyját, illetve annak utódait is, Jakab utódainak kihalása esetére. 1750-ban az udvari kancellária tanácsosa, egészen 1765-ig, amikor május 1-jével királyi személynökké nevezik ki.²⁶ Ugyanez évben az uralkodó a Szent István rend vitézei közé is kinevezi.²⁷ Személynöki működése nyilván mind az udvar, mind a rend megalapozására történhetett, mert hivatalát 1779-ig, abban az időben szokatlan módon 76 éves koráig megtartotta. 14 évig előtte csak Fekete György, utána pedig Mailáth György viselte ezt a tiszteletet.

1730. december 29-én Kőszegen vette feleségül nemes Lada Mária Rózát, György és Erdős Zsófia lányát, aki – nagynénje Szvetics Mária Erdős Jánosné lánya, Erdős Zsófia révén – másodfokú unokahúga.²⁸ Házasságukból sok kiskorában elhalt gyermek és egy fiatalon elhunyt fiú mellett Mária Zsófia leányuk született Kőszegen, 1744. március 15-én, aki 1761. május 24-én férjhez ment báró Sigray Károlyhoz a néhány generáció óta Vas vármegyében birtokos család tagjához, 1772-től Somogy vármegye főispánjához.

1780. április 14-én Bécsben kelt oklevélben Mária Terézia királynő grófi rangra emelte nemességodi Szvetics Jakabot, feleségét Lada Máriát, lányát Zsófiát.²⁹ (1780. április 21-én Bécsben báró

Sigray Károlyt és gyermekeit is grófi rangra emelte a királynő.³⁰⁾ A Szvetics grófi címer egyezik a nemesivel, de a pajzs felett három sisak díszlik. A nemesi címer sisakdíszze mellé kétoldalt két további sisak került. A jobboldalin felemelt jobbában kavicsot tartó daru, a baloldalin csőrében patkót tartó strucc látható. Pajzstartóként két arany oroslán járul a címerhez, alatta pedig szalagon „Constancie et Fidelitate” jelszó.

Gróf Szvetics Jakab 1779 óta nyugalmazott királyi személynök 1781. július 11-én a Vas vármegyei Iváncon, veje birtokán húnyt el. Felesége Lada Mária pedig Kőszegen 1792. március 28-án. Így Jakabbal, a cím szerzőjével, illetve lányával kihalt a Szvetics család grófi ága.

A gróffá lett Jakab bátyja József 1696-ban született Kőszegen, ott is lakott és apjához és nagyapjához hasonlóan Kőszeg főbírói tisztét is viselte. Az 1754. évi országos nemesi összeírásakor Vas vármegye birtokos nemesei között szerepel.³¹ Kőszegen 1727. február 1-jén veszi feleségül a néhány generáció óta Kőszegen élő horvát nemesi családból származó nemes Krukovics Erzsébetet. Szvetics József Kőszegen 1762. január 30-án, felesége pedig 1786. szeptember 29-én halt meg.³² Házasságukból Mária, fületinczi Keltz József királyi személynök felesége és két fiú Mihály és Ignác születtek. A fiúk közül Mihály már 1768-ban meghalt. Özvegye, Nemes Póka Klára 1790-ben özvegyként Egyházsrádocon élt.³³ A másik fiú Ignác Kőszegen 1738. augusztus 18-án született. A pécsi káptalan jegyzőjeként nősült, hol 1763. február 6-án elvette Rodriguez de Campomanes Alojziát, ki a spanyol nemesi származású Rodriguez de Campomanes Antal kamarai hivatalnok lánya volt.³⁴ Szvetics Ignác 1770-ben az udvari kamara titkáráként Pozsega vármegyei birtokokat szerzett, megvévén az ottani velikai, koprivnicai és pletivnicai uradalmakat. Ignácnak házasságából a diákkorban elhalt Ferenc mellett Jakab nevű fia született Pécsen, 1765. augusztus 7-én. Jakab a királyi személynök nagy-nagybácsi után megörökölte annak nemességodi birtokát, miután az adományban nagyatyja is részesült, Jakab ágának kihalásával. Atyja után is jelentős birtokot örökölt Horvátországban. 1797. június 16-án Bécsben kelt oklevéllel velikai előnevet nyert horvátországi birtokai után.³⁵

1798-ban Szvetics Jakab, Ignác fia, József unokája eladja nemességodi birtokát Etényi Ferencnek.³⁶ Ugyanez évben királyi adományt kap az atyja által szerzett Pozsega vármegyei pletivnicai és koprovicai uradalmukra.³⁷

Vagyonából előkelően élt, nagyrészt Kőszegen, nőtlenül. Családja tekintélyét jelzi, hogy 1808-ban császári és királyi kamarássá nevezik ki. Érdekeség, hogy a kamarási méltósághoz általában megkívánt 30 mezős, 5 generáció nemességét igazoló ősfán a Campomanes családi őseinek oldala üres maradt.³⁸ A kishemesi, majd városi nemesi családból előkelő hivatalnoki családdá lett Szvetics család utolsó tagja az udvari nemesek közé emelkedett. Ez abban a korban valóban nagy rangbeli emelkedés, melyet tetéz az, hogy Bécsben 1819. április 20-án feleségül vette gróf Battyhány Júliát. Egy régi oligarchikus családba benősülni a XIX. század elején igen nagy társadalmi felemelkedést jelentett. A Batthyányak jobbágyaiból a XVII. század hajnalán nemesi rangra emelkedett Szvetics család 7. generációbeli leszármazottja benősült egykori földesura családjába. A völegény már elmúlt 50, a menyasszony is 40 éves, utód nem született. Így 1834. december 2-án Kőszegen Jakabbal kihalt a Szvetics család. Felesége is Kőszegen halt meg 1848. január 28-án.³⁹

Vele kihalt a 230 évig kevés tagban virágzott, de esetenként jelentős szereplőket felvonultató család.

Epilógusként megemlítendő, hogy a nemesi rangra jutott család mellett a Vas vármegyei és Zala vármegyei anyakönyvekben gyakran előfordulnak Szvetics nevű nem nemes személyek, minden bizonnyal a nemességszerzés éve, 1607 előtt kiágazott oldalági rokonok. Ilyen messzire származott rokon lehet Szvetics Mátyás debreceni polgár is, kinek adományából a kálvinista Rómában máig működő katolikus leánynevelő zárda alakult.

1879. december 7-én Gödöllőn Ferencz József király nemességet és nemességodi előnevet ad Szvetics József honvéd alezredesnek.⁴⁰ Az előnév nyílt utalás kíván lenni a régi rokonságra. A nemességszerző József altábornagyként, mint a Ludovika Akadémia parancsnoka 1912. április 2-án Budapesten halt meg, egy fiút hagyva hátra, Szvetics Emilt, ki 1912-ben a Telefonhírmondó Társaság igazgatója volt.

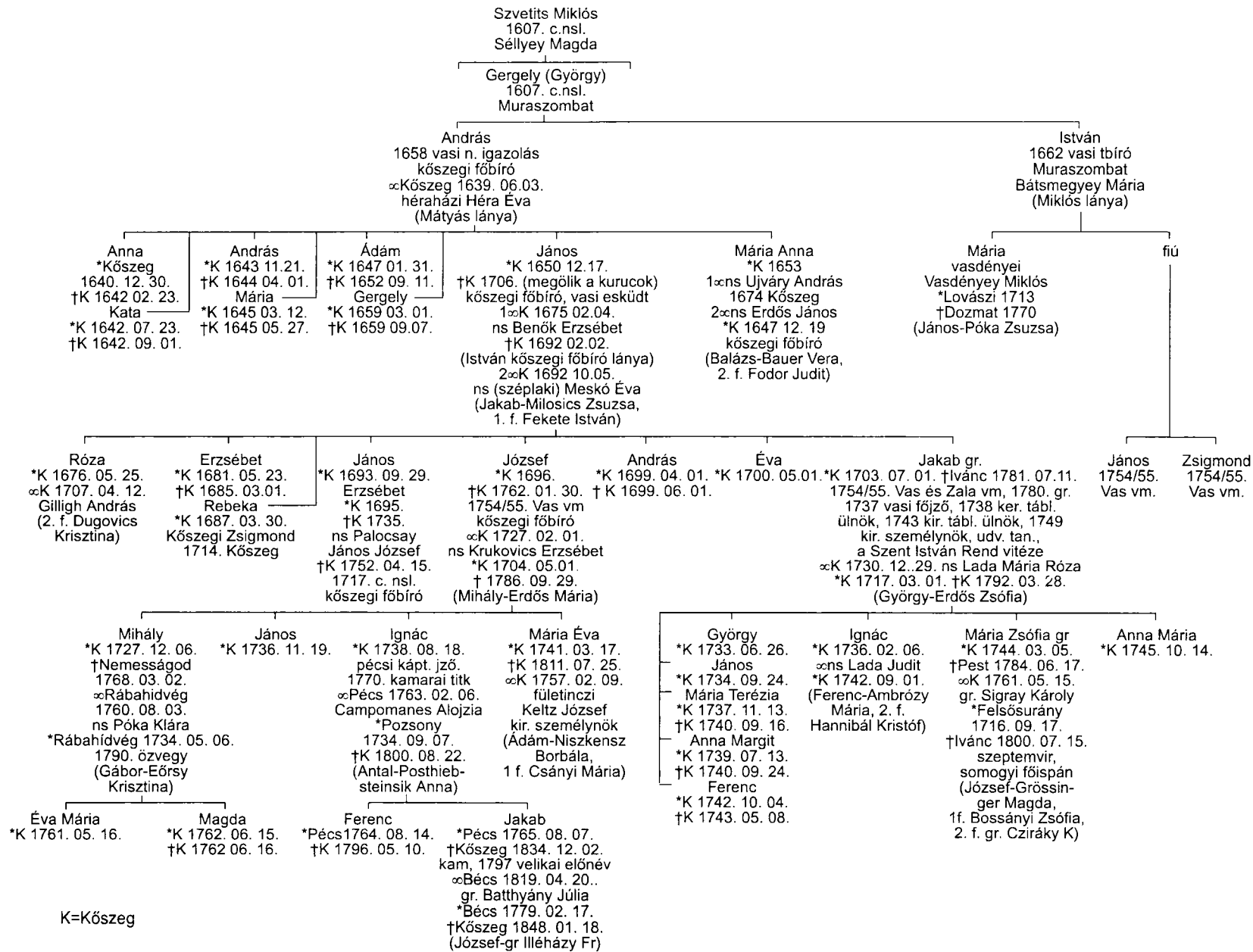
Szluha Márton

JEGYZETEK

1. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai. Bp., 1988. 107–108.pp. (továbbiakban: Fallenbüchl i.m.)
2. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Helytartótanácsi Levéltár. Acta Nobilium – C 30 – Vas vármegye.
3. MOL O 112 Dunántúli (Kőszegi) kerületi táblai perek. Nr. 4704.
4. Ismerteti *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. I. Bp., 1904. 100–101.pp. (CLXV.)
5. *Tóth Péter*: Vas vármegye Közgyőlési jegyzőkönyvei. II. Vas megyei levéltári füzetek. 1992. Szombathely. 66.p. No 1059.
6. Oberkämmerer Archiv, Wien. Ahnentafeln.
7. Vas megye Levéltára, Szombathely, Nemesi iratok. Fasciculus Nr 253/4.
8. MOL O 18 Processus Tabulares-Táblai perek Nr. 4347
9. *Schneider Miklós*: Vas vármegye 1754 évi nemesi összeírása. Szombathely, 1939. 9.p.
10. *U.ő.*: Vas vármegye 1835 évi nemesi összeírása. Szombathely, 1937.
11. MOL P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára. (továbbiakban: MOL P 108) Repositorium 13. Kőszegi uradalom, Fasciculus 7.
12. *Balogh Gyula*: Vas vármegye nemesi családjai. Szombathely, 1901. (továbbiakban: Balogh i.m.) 135.p.
13. V.ő.: 11. jegyzet.
14. Kőszegi római katolikus anyakönyvek. 14.
15. V.ő.: 14. jegyzet.
16. MOL P 108 Repositorium 38. Alsólendva. Fasciculus L.
17. MOL P 108 Repositorium 17. Lékai uradalom. Fasciculus B.
18. V.ő.: 14. jegyzet.
19. V.ő.: u. ott.
20. MOL P 108 Repositorium 8. Fraknó. Fasciculus T. Nr. 389.
21. Balogh i.m. 153.p.
22. *Schneider Miklós*: Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban. Szombathely, 1940. 8.p.
23. *Chernel István*: A kőszegi kerületi tábla története .....
24. Fallenbüchl i.m. 115.p.
25. MOL O 18 Processus Tabulares – Táblai perek. Nr. 5881.
26. Fallenbüchl i.m. 108.p.
27. A Szent István rend névjegyzéke. Bp., 1914. 12.p.
28. V.ő.: 14. jegyzet.
29. MOL A 57 Libri regii (Királyi könyvek). LI.k. 217.p.
30. U.ott LI.k. 210.p.
31. *Schneider Miklós*: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1939. 9.p.
32. V.ő.: 14. jegyzet.
33. Egyházsrádóci római katolikus anyakönyvek.
34. Pécsi római katolikus anyakönyvek.
35. MOL A 57 Libri regii (Királyi könyvek) LIX.k. 306.p.
36. MOL O 18 Processus Tabulares – Táblai perek Nr. 5881.
37. U.ott.
38. V.ő.: 6. jegyzet.
39. V.ő.: 14. jegyzet.
40. MOL A 57 Liber regii (Királyi könyvek) LXVIII.k. 480.p.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Fodor (*Literatus*) Pál, Rákossy de Abrudbánya
1607. augusztus 6., Gyulafehérvár
I. Rákóczi Zsigmond
nemesség megerősítés és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon zöld öltözetű és süveges, arany csizmás, szembe fordult férfi felemelt jobbában görbe kardot, baljában arany mérleget tart. *Sisak:* jobbra fordult, zárt, koronás. *Sisakdísz:* - *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél érdemként annyit említ, hogy mint Abrudbánya polgára tett szolgálatokat a városnak; az oklevél és függő pecsétje restaurált, hátlapján kihirdetési záradék. A szövegben első helyen szerepel csak az itt jelzett névforma, a továbbiakban Fodor *Literatus* Pál szerepel. Siebmacher, Adel von Siebenbürgen⁴ 157.p. 96.t.: a gyulafehérvári Liber Regius alapján ismerteti, a sisakot nyitottnak ábrázolja.

Jelzete: R 64

1. Fodor (*Literatus*) Pál címere (1607)

2. Skuppan, Lucas, Bernhard és Paul (testvérek)
1636. november 17., Regensburg
III. Ferdinánd
címerbővítés

Címerleírás: vágott kék pajzs alsó részében 3 fehér pólya, felsőben fehérrel vértezett, vörös nyelvű oroslán, farka helyett visszafelé tekintő, koronás, vörös nyelvű kigyó nő ki. *Sisak:* nyitott (koronás?) *Sisakdísz:* kinövő helyzetben a pajzsbeli kép. *Takaró:* fekete-fehér, kék-sárga.

Megjegyzés: a név olvasata bizonytalan: Skuppan vagy Stuppan - a könyv formájú, függő pecséttel ellátott oklevél 1674-ben kelt kancelláriai, hitelesített formahű másolat, címerkép nélkül; az oklevél szövege a címert leírja, indoklási része Lukas tanácsos és Bernhard jogi doktor érdemeire utal.

Jelzete: P 1881

3. *Nagy alias Kovács György*, de Panit

1673. november 28., Gyulafehérvár

Apafi Mihály

nemesség és címer

címer helye üres

Megjegyzés: az erősen megbarnult oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, e szerint a kék mezőben férfi alakja látható, sisakdísz nincs; kihirdetési záradék nincs, függő pecsét sérült, kopott.

Jelzet: R 64

4. *Kiss János és György*, de Csittszentivány

1677. január 2. Gyulafehérvár

Apafi Mihály

nemesség és címer

általuk: gyermekeik Márton, Ferenc, Mihály, István és András

címer helye üres

Megjegyzés: a sérült, erősen megbarnult oklevél a címerszerzők érdemeit nem részletezi, a címet leírja, e szerint a kék mezőben kardot tartó kar szerepel, sisakdísz nincs; kihirdetési záradék van, függő pecsét sérült, kopott.

Jelzete: R 64

5. *Szucsvai László*, de Alsó Torja

1680. február 22., Fogaras várs

Apafi Mihály

nemesség és címer

címerkép kivehetetlenül megkopott

Megjegyzés: az erősen sérült oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, e szerint a kék mezőben török (?) vitéz látható, sisakdísz nincs; kihirdetési záradék olvashatatlan, függő pecsétje kopott.

Jelzete: R 64

6. *Dobsa Sámuel*, makói kereskedő

1836. január 28., Bécs

I. Ferdinánd

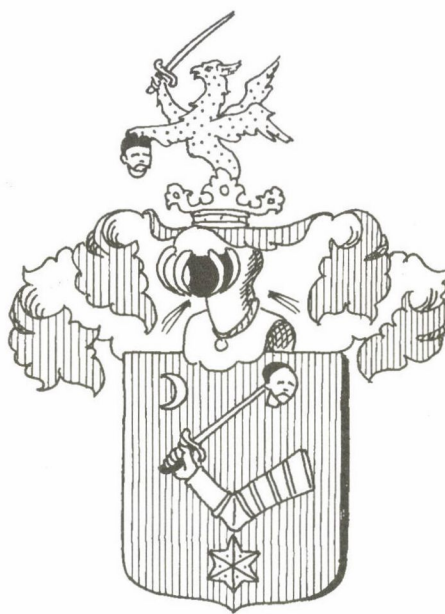
nemesség, címer, Rottarest birtok (Bihar vm) és "Rottaresti" előnév adományozása

általuk: gyermekei Sámuel Konrád, Ferdinánd Károly, Lajos Vilmos, Amália, Johanna, Zsuzsanna Alojzia, Emilia Rozina

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs vörös mezejében lebegő hatágú arany csillagra támaszkodó, páncélos (arannyal díszített) jobbkar átlósan arany markolatú ezüst kardot tart, melyre levágott török fej van tűzve, a pajzs jobb felső részében ezüst félhold. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* jobbra fordult, kinövő helyzetű arany griff jobbáiban arany markolatú ezüst kardot, baljában levágott török fejet tart. *Takaró:* vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerzőnek az 1831-es kolerajárvány idején szerzett érdemeit említi és a címet leírja, a vörös bársony kötésű, könyv formátumú oklevél végén kihirdetési záradék, függő pecsét fém tokban, ép. - Áldásy, VIII.k. 252-253.pp.: kancelláriai másolat alapján ismerteti; Siebmacher⁵, 139.p. 109.t.:eltérés annyi, hogy bal oldalon jelez arany csillagot a jobb oldali félhold helyett.

Jelzete: R 64

2. Dobsa Sámuel címere (1836)

7. *Eötvös József*, királyi hétszemélyes táblai ülnök és közíró
1867. március 6., Bécs

Ferenc József

bárai rang, címer és Sárvári előnév

általuk: gyermekei József, Lajos, Mária (Békeffy Károlyné), Erzsébeth (Marcher Józsefné)

Címerleírás: álló, hegyestalpú négyelt pajzs 1. ezüst mezejében lebegő, jobbra néző, egyfejú fekete sas, 2. kék mezőben jobbra lépő arany oroszlán jobbáiban arany markolatú, ezüst kardot tart a feje fölé, 3. kék mezőben zöld talajon ezüst várfal toronnyal, a falban csukott arany kapu, a torony felett arany emberarcú, sugaras nap, 4. vörös mezőben zöld talajon két egymásra helyezett, barna kötésű, aranyozott könyv felett jobbra repülő, vörössel vértezett, csőrében zöld olajágot tartó fehér galamb. A *pajzson* 7 gombos bárai korona. *Sisak:* szembe fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* szembe fordult, kinövő helyzetű fekete egyszarvú. *Takaró:* vörös-ezüst, kék-arany. *Pajzstartó:* jobbról a sisakdíszbeli egyszarvú, balról arany nyakörves ezüst agár. *Jelmondat:* kék szalagon "FIDE ET LEGE."

Megjegyzés: érdemként 1825-től felsorolja a címerszerző hivatali pályafutását; a könyv formájú oklevél függő pecsétje elveszett, címer az első lapon megfestve, szövegben leírva.

Jelzete: R 64

8. *Köhler, Maximilian*, vezérőrnagy

1886. január 15., Bécs

Ferenc József

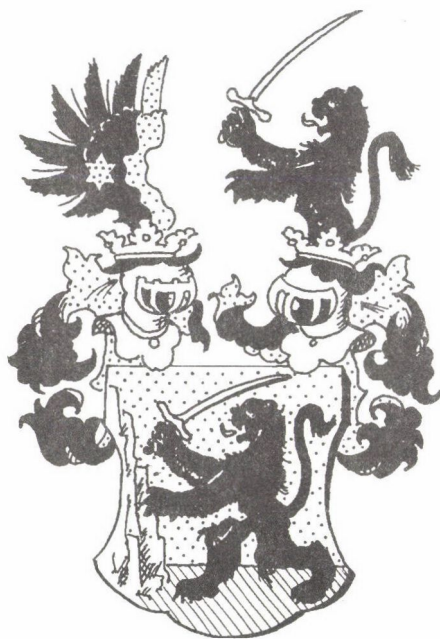
Vaskorona Rend III. osztálya, lovagi rang és címer

Címerleírás: csücsköstalpú tárcsapajzs arany mezejében barna talajból a pajzs jobb oldalát érintve kiemelkedő termé-

3. Eötvös József bárói címere (1867)

4. Köhler, Maximilian címere (1886)

szetes szikla felé lépő, kiöltött vörös nyelvű és körmű fekete oroszlán felemelt jobbában arany markolatú ezüst kard, baljával a sziklára támaszkodik. *Sisak:* két egymással szembe fordult, nyitott, koronás sisak. *Sisakdísz:* jobb oldali: koronába helyezett, befelé foduló, egymás mögé helyezett két sasszárny, az első fekete hátágú arany csillaggal megrakva, a hátsó arany; bal oldali: a pajzsbeli oroszlán befelé fordulva, kinövő helyzetben, a szikla nélkül. *Takaró:* 1. és 2. sisakon: fekete-arany.

Megjegyzés: a lila bársony kötésű, könyv formájú oklevél érdemként az 1849-es katonai szolgálatot említi, a címert leírja, pecsétje elveszett.

Jelzete: P 1881

9. Patzolt József, méneskari ezredes

1897. május 13., Bécs

Ferenc József

nemesség, címer és "Nagy-Léggi" előnév

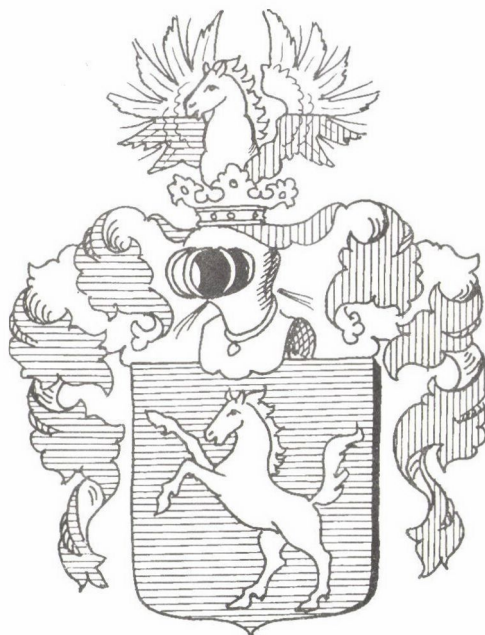
általa: gyermekei Dezső Lajos, Vilmos Béla Mária, Irén Jozefa és Mária Jozefa

Címerleírás: álló, hegyestalpú pajzs kék mezejében jobbra lépő ezüst ló, kiöltött vörös nyelvvel. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* két (ezüst-kék, ezüst-vörös) sasszárny között nyakból kinövő helyzetben a pajzsbeli ló. *Takaró:* kék-ezüst, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a könyv formájú oklevél a címerszerző érdemként a bábolnai katonai ménesben a lótenyésztésben elért sikereket említi, a címert leírja; a könyv formájú oklevél restaurált, borítója és pecsétja elveszett.

Jelzete: R 64

Nyulásziné Straub Éva

5. Patzolt József címere (1897)

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Bp., 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. 45-48.pp.; 66.k. 1993/1-2.füzet. Bp., 1993. 29-32.pp.; 66.k. 1993/4.füzet. Bp., 1993. 30-33.pp.; 67. k. 1994/1-2, füzet. Bp., 1994. 48-50.pp.;

1994/4. füzet. Bp., 1994. 134-138.pp.; 1995/1-2. füzet. Bp., 1995. 46-49. pp.

3. Áldásy Antal, A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8.k. Bp., 1904-1942.

4. J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Adel von Siebenbürgen. Nürnberg, 1898.

5. J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893.

AZ „ÚJ GOTHA” MAGYAR ANYAGÁNAK TOVÁBBI (MÁSODIK) KIEGÉSZÍTÉSE¹

A *Genealogisches Handbuch des Adels* sorozat 1994 novemberében XVII. bárói kötete (a teljes sor 107.száma) az alábbi magyar, vagy magyar kötődésű főrangú családok jelenkori leszármazását ismerteti:

Név	Lapszám	Összeállító
BLOMBERG ² (erdélyi ág)	37-43	
BORNEMISZA de Kászon et Impérfalva ³	46-58	Vajay
LINDELOF ⁴ (magyar ág)	186	
LIPTHAY de Kisfalud et Lubelle ⁵	193-204	Vajay, Br.Gudenus
PRÓNAY de Tótpróna et Blatnicza ⁶	304-306	Vajay
STIPSICZ de Ternova ⁷	465-472	Vajay
THYSSEN-BORNEMISZA de Kászon et Impérfalva ⁸	493-497	(Lehsten, Vajay)

A XVII.(107) kötetben összesen 47 bárói család szerepel.

A kötet újdonsága, hogy az új sorozat fennállása óta első ízben tesz közzé teljes mutatót az eddig közölt családokról (Bevezetés. XVIII-LXXX. oldal).

Az „új Gotha” sorozatban közölt magyar főrangú családok száma ezzel 149-ről 154-re emelkedett, hozzáértve a hét aktualizált újközlést is.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

1. Alaplista: *Turul* LXV. (1951-1992) 31-41.pp; első kiegészítés *Turul* LXVI.(1993) 4.f. 39.p.

2. Előzőleg 1978-ban közölve.

3. Első felvétel.

4. Előzőleg 1970-ben közölve.

5. Első felvétel.

6. Előzőleg a GA 1941. kötetében közölve: a család bárói ága 1968-ban fiágon kihalt – utolsó közlés.

7. Előzőleg a GA 1941. kötetében közölve.

8. Első felvétel.

**CENNERNÉ WILHELMB GIZELLA
1921-1995**

1995. március 20-án elhunyt Cennerné Wilhelmb Gizella művészettörténész, a történeti ikonográfia jeles hazai művelője. 1921. szeptember 2-án született Csepelen. A második világháború alatt, 1944-ben szerzett bölcsészdoktorátust a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténet tanszakán, de a háborús körülmények miatt csak 1946-ban tudott elhelyezkedni a Magyar Nemzeti Múzeumban, ahol szinte halála napjáig dolgozott.

Érdeklődése kezdetben hazánk múlt századi művészete felé irányult. Ennek eredményeként született meg Than Mór munkásságát feldolgozó disszertációja, amely 1953-ban, majd bővített formában 1982-ben könyv alakban is megjelent. Új munkahelyén a Történelmi Képcsarnok gyűjteményét kezelő Vayer Lajos tevékenysége azonban hamarosan a történeti ikonográfia felé terelték figyelmét. 1954-től sorra jelentek meg tanulmányai jeles magyar történelmi személyiségek ábrázolásairól, illetve a képeket készítő művészek munkásságáról. Emellett tovább foglalkoztatta a XIX. századi művészet is, igaz ekkor már főként a korszak grafikai anyagáról készített publikációkat.

Tevékenysége elismeréseként ő készítette el Magyarország történetéről az első nagy képeskönyvet a háború után. Ez az 1962-ben a nagyközönség elé kerülő könyv mind a mai napig a legalaposabban dokumentált munka e műfajban. Az 1970-es

80-as években már határainkon túl is ismerté vált tudományos munkássága, számos külföldi konferencián képviselte a hazai történeti ikonográfia eredményeit. A 80-as években visszatért a festészethez. A Történelmi Képcsarnok festménygyűjteményét tanulmányozva az ott őrzött egykori ősgalériák portréábrázolásai foglalkoztatták. E munkája eredményeként rendezett 1988-ban a Magyar Nemzeti Galériában ősgaléria kiállítást, melynek katalógusa mérföldkőnek számít a XVII-XVIII. századi magyarországi festészet kutatásának történetében.

1985 januárjában formailag ugyan nyugdíjba vonult, de még egy évtizedig dolgozott sok új ötlettel és lankadatlan szorgalommal a Nemzeti Múzeumban. Munkájáért 1987-ben Ipolyi éremmel, 1990-ben Móra díjjal, 1991-ben Széchényi Ferenc díjjal tüntették ki.

Az 1990-es években még hozzáfogott két nagyobb lélegzetű munkához, a Zrinyiek ikonográfiájához és a XVI-XVIII. századi, magyarországi születésű személyek nagy portrékatalógusának előkészítéséhez. Sajnos e két munka váratlan és gyors betegség után bekövetkező halála miatt többé-kevésbé befejezetlen maradt. Kollégái és tisztelői a Zrinyi-könyvtárban megjelenő ikonográfia posztumusz kötetével adóznak emlékének, mely a 110. tétel lett volna munkásságának hatalmas bibliográfiájában.

Szabó János

KÖNYVISMERTETÉSEK

A numizmatika és a társtudományok. Konferencia Szegeden 1993. október 25-26. Szerkesztő NAGY ADÁM. Móra Ferenc Múzeum, Magyar Numizmatikai Társulat. Szeged 1994. 124 p. számos ábrával, ISBN 963 7217 27 4.

A címben jelölt témakört felölő konferencia résztvevői a numizmatikák mellett (vagy esetleg egy személyben) főként régészek voltak. A kötet összesen 13 előadás szövegét tartalmazza, többnyire német nyelvű összefoglalókkal egyetemben.

A történeti segédtudományokról készült alapvetés (*Kállay István*) után, szinte valamennyi olyan korszakkal foglalkozik egy-egy tanulmány, amelyben pénzt használtak a Kárpát-medencében.

Szabó Miklós a kelta pénzverés időrendjéről, *Torbágyi Melinda* a magyarországi római éremleletekről, *Facsády Annamária* aquincumi lepénysütő minták éremkép előzményeiről, *Istvánovics Eszter-Kulcsár Valéria* a szarmata Barbarikum IV. századi érmekkel keltezett sírjairól, *Somogyi Péter* a Kárpát-medence avarkori bizánci éremleleteiről, *Kovács László* a kora-, *V. Székely György* a késő Árpád-kor numizmatikai problémáiról, *Buzsák János* a török kor zolotáiról, *J. Nagy László* a XVIII-XIX. századi észak-afrikai európai pénzforgalomról és

kereskedelmi kérdésekről, *Kőhegyi Mihály* az 1892-es valuta-rendezés előzményeiről, *Vagyóczi Károly* a művészet és a computer bankjegyek és értékpapírok készítésében játszott szerepéről érkezett.

Pandula Attila egy a numizmatikától lényegében elvált, önállósodott szakterületről, a falerisztikáról (rendjel- és kitüntetés-tan) tartott előadást.

A konferencia igen jó példája annak, hogy egy-egy speciális kutatási szféra eredményeit hogyan hasznosíthatják más tudományágak, elsősorban a régészet és a történelemtudomány művelői.

A rendezvényt sorozatot a szervezők és a résztvevők folytatni kívánják. Az idei konferencia – terv szerint – Debrecenben, a Déri Múzeumban, 1995. november 2-4. között kerül megrendezésre.

Rainer Pál

A kötetet az előforduló kifejezések táblázatba foglalt latin, német, francia és angol nyelvű megfelelői a külföldi kutatók számára is használhatóvá teszik. A kötetben való eligazodást névmutató is segíti.

Nem értem azonban, hogy miért volt szükség az egyes családnevek különféle variációkat feltüntető írásmódjaira, pl.

Báthory-Bathory, Batthiany-Batthyány-Batthány-Batthyany, Esterházy-Eszterházy, Fáy-Fay, Forgách-Forgach, stb. Az egyszerűsítés előnyére vált volna a máskülönben rendkívül hasznos munkának.

Rainer Pál

HARIS ANDREA szerk.: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok. Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiadása Bp. 1994. 656 p., gazdag illusztrációs anyaggal, alaprajzokkal, térképekkel. Német- és angol nyelvű összefoglalókkal. (Művészettörténet - műemlékvédelem sorozat VII.) ISBN 963 7143 378. ISSN 1215-7678

A huszonöt építészettörténeti-, művészettörténeti tanulmányt tartalmazó kötet, a Szegeden 1988-ban rendezett "A középkori Magyarország koldulórendi építésze" című tudományos konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.

Bár a közölt anyag nem tartozik feltétlenül a történelem segédtudományai tárgykörébe, a kötet elolvasása feltétlenül javasolható pl. a heraldika, genealógia stb. iránt érdeklő

dőknek is. Így olvashatunk az egyes műemlékekhez kapcsolódó főnemesi-, nemesi-, polgár családokról. Sok szó esik az egyes tanulmányoknál birtoklástörténetéről is.

A közölt illusztrációs anyagban, pedig nagyobb számú, eddig ismeretlen címerábrázolással találkozhatunk. Elsősorban címeres sírkövekkel, a XV-XVI. századból.

Pandula Attila

B. MURÁDIN KATALIN: Faragott kőszószekek Erdélyben. METEM-könyvek 6. METEM-POLIS Kiadó, Budapest-Kolozsvár 1994. 168 p., számos ábrával és egy térképpel. RO ISBN 973-95999-5-8.

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége jelen kötete az 1942-ben Marosvásárhelyen született művészettörténész gyűjtését adja közre, "az ég bútorairól": 41 erdélyi templomi kőszószekekről, a XV. század vége és a XIX. század eleje közti időből. Ezen a művészettörténet által eddig meglehetősen mellékesen kezelt anyagot most a szerző jóvoltából egybegyűjtve, pontos felmérési rajzokon tanulmányozhatjuk. Megismerhetjük e sajátos templomi tárgy jellemzőit, s az azoknak helyt adó templomok, közösségek rövid történetét, a magyar mellett egyúttal román és angol nyelven is.

Bár a munkának nem ez volt az elsődleges célja, mégis újat nyújtott a heraldika terén is. A 41 szószekek közül ugyanis 17-et az azt fundáló, készítő főúri és nemesi családok (többnyire férj és feleség), esetenként közösségek címerei – összesen 26 db – díszítenek.

Ezek a címerek a következők:

Vermes 1479: 2 azonosítatlan, Hidvég 1674: Pápai Anna és férje, Alsócsernáton 1700: Bernáld János és Cseffei A., Kide 1741: Lészai István és Keceli Sára, Magyarzsombor 1742: Sombori család, Türe 1747: Pap István, Magyargyerőmonostor 1752: magyargyerőmonostori Kabos Ferenc, Hadad 1754: br. Wesselényi Ferenc és gr. Rhédei Zsuzsanna, Bánffyhunad XVIII. sz.: br. Wesselényi Ferenc és gr. Rhédei Zsuzsanna, Tancs 1758: tancsi gr. Földvári Ferenc, Apa 1759: dési Mezei Sámuel és Dersi Sára, Avasújváros 1759: Avasújváros, Erdőszentgyörgy 1760: kistrédei gr. Rhédei Zsigmond és hadadi br. Wesselényi Kata, Árpástó 1760: ref. egyház, Erdőcsinád 1761: erdőcsinádi Szucsáki Ferenc, Domokos 1784: szászczegői Balog György, Aranyosgerend 1814: gr. Kemény Sámuel és iktári gr. Bethlen Kata.

Rainer Pál

Kiegészítések egy recenzióhoz

A Turul 1994/1-2. füzeteiben ismertette Jörg C. STEINER: Das Feldpilotenabzeichen c. füzete Pandula Attila, s ennek végén a következőket írta: "A kiadvány értékét emeli, hogy összesítést közöl a jelvényt elért személyekről is az 1913. március 1.-1918. szeptember 18. időhatárok között. E névsorban számos a magyar." "Sajnálatos a forráshivatkozások hiánya."

Ami a fenti névsort illeti, tulajdonképpen használhatatlan. Ugyan a forráshivatkozások néhol megtalálhatók, s ebből némi rejtvényfejtés árán kiderül, hogy a k.u.k. Verordnungsblatt rövidítve "Personalia"-nak nevezett személyügyi részét használta, de azonnyomban ki is derül, hogy felületesen. Kifogásaim röviden a következők:

1.) A névsor hiányos. Nincs benne pl. Almásy László Ede, Hangay Sándor, Berdy Ernő, Laczkó József és Latzkó József (két személy), s nyilván még lehetne sorolni.

2.) Problematikus a nevek írása is. Egyrészt, mert az ugyan természetes, hogy a Verordnungsblatt évi többtízszes névanyagában előfordulnak elírások és sajtóhibák – ezek egy részét később a szerkesztőség helyesbítette – de egy forráskiadványnál alapvető a követelmény, hogy vagy mereven ragaszkodom a talált névalakhoz, vagy mindet kijavítom. Dehogy ötletszerűen egyes esetekben jelzés nélkül javítson (Juhacz-Juhasz), máskor megjegyzés nélkül hozza a következetlen névalakokat (Sebeditch-Sabeditsch), megint másutt pedig bennhagyja a hibát (Borbály-Borbély; Kassa-Kasza) elfogadhatatlan.

Az pedig egy német anyanyelvű szerző németnyelvű kiadványában minősíthetetlen hiba, hogy a gótbetűket sorozatban hibásan írja át. Így lett Heinrich Fontaine von Felsenbrunnból Felfenbrunn, Stefan Hosszú-ból Hoffu - ráadásul mindketten magyar állampolgárok voltak (más forrásból bizonyított), még a Verordnungsblattban sem írták általában "langes s"-sel a nevüket. De találhatunk benne Venczel helyett Benczelt, Zillicher helyett Illichert, és így tovább.

3.) A Névmutató meg mégjobbán összezavarja a használót. Ugyanis minden adatot külön-külön tüntet fel, s nem lehet tudni, hogy most ugyanazt szerepelteti többször (Gruber Árpád, Raoul Stojsavljevic), két külön személyről van-e szó

(Papp János, Tóth József, Kiss József), avagy mint Horváth István esetében a három adat két személyre vonatkozik.

Mivel sajnos e témakörben más összeállítás nincs, vagy csak nagyon régi, a Magyar Aero Szövetség 1916/17-es és 18-as Évkönyveiben pl., nyilvánvaló hogy előbb-utóbb több használója lesz, s ők naív jóhiszeműséggel nyúlnak hozzá. Ez a füzet csak arra jó: legyen egy névsor, mely az elindulást jelenti, de ugyanúgy végig kell böngészni mindent, mintha nem is lenne.

Arra viszont kiváló, hogy a Segéd tudományi Tanszéken ezen mutassák be: hogyan nem szabad forráskiadványt készíteni...

Nagy Domokos Imre

Kérdezz – felelek

Válasz az 1993/4. kérdésre:

Gáspár alias Szeniczai József nemességét Szatmár vármegye 1822-ben Fasc. 32. actor. nro. 31. alatt igazolta, valószínűnek tűnik, hogy itt a leszármazási adatok is megtalálhatók. Ez az adatsomó Nyíregyházán, Szatmár megye levéltárának anyagában található. (V.ö.: Gorzó Bertalan: Szatmár vármegye nemes családjai. Nagykároly, 1910. 43.p.)

Kóczy László

Kérdés 1995/1.

a/ Szendrői Török II. András (gömöri alispán 1748 és br. Vécsey Janka fia) III. Ferenc felesége volt bellusi Baros Erzsébet.

bet. Keresem a szüleit és további felmenőit. Megjegyzendő, hogy Jekelfalussy János (sz. 1739) felesége is Baros Erzsébet (B. II. György és Madách Mária leánya).

Vajjon a két Erzsébet nem ugyanaz?

b/ Fentemlített Török III. Ferenc fia Zsigmondnak két felesége volt: Liptay Anna és moósi Lanzer Teréz. Lányuk Apollónia Szatmár-Király Antal cs.kir. kamarás (+1846) felesége lett.

A két feleség közül melyik az anyja Török Apollóniának?

Szentmiklóssy Ferenc

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

Az Egyháztörténeti Műhely 1994. november 14-én *Zsigmond király és kora* címmel ülést tartott. Az ülés apropóját az adta, hogy Zsigmond király 600 éve rendelte el, hogy bullás idegenek Magyarország területén nem szerezhetnek tulajdont. Az ülés levezető elnöke *Kállay István* professzor volt. *Székhely György* Az egyházi birtok és bérbeadása címmel a 14. századi magyarországi sajtó, elsősorban egyházi haszonbérleti rendszer kialakulását, *Gedai István* Arany- és ezüstpénz értékváltozásai címmel a XI-XIV. századi pénzkibocsátás és az értékváltozás politikai, gazdasági hátterét mutatta be. *Püspöki Nagy Péter* Egy befejezetlen konkordátum címmel Zsigmond király és V. Márton pápa küzdelmét mutatta be: Zsigmond azon törekvése, hogy a pápai kúria erőteljes beavatkozását az állami életbe visszazorítsa, mintegy 20 éves küzdelem után meghiúsult. *Rokay Péter* Adalékok Zsigmond egyházpolitikai tevékenységéhez címmel a püspöki székek betöltését ismertette. *Kovács Imre* A magyarországi premontrai prépostságok kapcsolata Zsigmond királlyal című előadásában az urakodó és a prépostságok ellentmondásos, sokszor ellenséges viszonyát és azok okait elemelte. *Csapodi Csaba* Magyarországi könyvkultúra Zsigmond király korában címmel tartott előadásában

leszögezte, hogy Zsigmond a könyvek iránt gyakorlatilag érdektelen volt, uralkodása idején csak egyházi könyvkultúráról beszélhetünk. *Fabinyi Tibor* Észak-Magyarország huszita tanítélei című előadásában többek között Budai Gergely mester és Prágai Jeromos tevékenységét ismerte. Végezetül *Pandula Attila* Zsigmond király Sárkány-rendje című előadásában az 1408-1490 között fennállt rend megalapításának okait, a rend célkitűzéseit, társadalmi szerepét vizsgálta.

Rudácsi Imre

***

A „keneszei Kenessey Nemzeti Híradó” – A svájci Thalwil-ben élő *Kenessey Csaba* szerkesztésében jelenik meg a „keneszei Kenessey Nemzeti Híradó” című sokszorosított tájékoztató. Eddig három szám látott napvilágot (1993. május, 1995. január, 1995. május).

A kiadványsorozat célja, a mai fiatalok magyarságtudatának és a családi összetartozás érzésének felélesztése, ébrentartása. A szerkesztő fontos feladatnak tartja, hogy ezt az

anyagot megkapják különböző, esetenként távoli országokban élő családtagjai, rokonai is.

Folyamatosan közölnek genealógiai vonatkozású, rövid leírásokat, illetve a kenessei Kenessey család különböző tagjaival kapcsolatos történeteket. Az összeállításban a kiterjedt család több tagja vesz folyamatosan részt.

Pandula Attila

***

Bácsország (Vajdasági Honismereti Szemle) – A Szabad Hét Nap havi melléklete. – Szabadkán jelenik meg a „Bácsország” című honismereti szemle. Eddig négy példány látott napvilágot 1995. május 4. /próbaszám/, 1995. június 8., 1995. július 6., 1995. augusztus 3.

„Bácsország” címen 1904. október 2. – 1906. január 14. között jelent már meg Szabadkán, dr. Csillag Károly felelős szerkesztésében „szépirodalmi, megyei képes lap”. Ez annak idején nagy számban közölt helytörténeti vonatkozású írásokat, tekintélyes szerzőktől.

E korábbi sajtóorgánum felelésztését tűzte ki célul, a Szeke-res László felelős szerkesztésében megjelenő lapújdonság. A lap bácskai vonatkozású, sokrétű helytörténeti anyagot közöl, rövid, érdekes írásokat. Az eddig megjelent számokban is olvashatunk diplomatikai, genealógiai, hadtörténeti, könyvtártörténeti, műemlékvédelmi, művelődéstörténeti, néprajzi, régészeti, történeti ikonográfiái, újságtörténeti vonatkozásokról. Az anyagot érdekes helytörténeti könyvismertetések egészítik ki.

A lap levélcíme: Szabad Hét Nap (Bácsország 24000 Szabadka Lazar Nestic tér 1/VI. Pf. 9. Jugoszlávia)

Pandula Attila

***

Munkácsi Mihály címerét teszi közzé Dr. Jean-Claude Loutsch, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia luxemburgi állampolgárságú elnöke. – Mint ismeretes, Munkácsy felesége, Henri-Edouard de Marches (Gerő: Királyi Könyvek, 145. old. tévesen „de la Marche” báró özvegye, született Cécile Papier, luxemburgi nemes család sarja volt. Loutsch elnök a teljes Papier genealógiát is bemutatja (a 32-es ősvonalban 19 tag ismert). Érdeemes megjegyezni, hogy a tanulmány kép-illusztrációja – **Munkácsy Mihály** és felesége – **Koller Károly** budapesti fényképész 1896. évi felvétele. – A **Munkácsy**-címer a *Királyi Könyvek* LXVIII. kötetének 312–314. oldalán található. Loutsch elnök tanulmányának címe: *Autour de Madame de Munkácsy. Sa famille, anoblissement et armoiries de Michel*

de Munkácsy, Luxemburg, 1994. A címertan megjelent heraldikai rajzát mellékelten közöljük.

Vajay Szabolcs

***

A lisszaboni *Livraria Ferin Lda* gondozásában az ősz folyamán jelent meg a *Genealógia Hebraica. Portugal e Gibraltar, secs. XVIII a XX* négy kötete, amely a Földközi-tenger nyugati medencéjébe került *szefardita* zsidó szóróvány családtörténeti állagát sommázza. Ez a réteg messzemenőn kezében tartotta a portugál gyarmatárú-kereskedelmet és bank-ügyleteket, miáltal hatalmas vagyona tett szert. Üzleti erővonalai mentén főként Németalföldre, Itáliába és Marokkóba, de a tengerentútra is – Curaçao, Brazília – tovább származtak. Vagyoni erejüknek hála, a spanyol és portugál arisztokráciával is többszörösen összeházasodtak és számos esetben részesültek királyi cím- és címer-adományban is. Főként az Udvar gyakori anyagi nehézségeinek bőkezű áthidalása okából. – Mindez a kulturális és társadalmi asszimiláció jeles példája. A gazdagon illusztrált 750 összoldalnyi műben 185 család genealógiája kerül bemutatásra.

Vajay Szabolcs

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díját az újramegjelenés 5. évére emelni kényszerül a szerkesztőség. Az előfizetési díj 1996-ra 950 Ft + ÁFA, azaz 1064 Ft. Eddigi előfizetőink számára csekket, illetve számlát küldünk. Az új előfizetők a szerkesztőségben keresztül rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére a díj változatlan, azaz 25 USA dollár a tengeren túlra (légi-posta díjkielcséggel), Európában 20 DM, vagy 20 svájci frank.

Turul (LXVIII) Nr. 3-4

Zusammenfassung

Pál Binder bietet die Namensliste der „Nationsuniversität der Sachsen in Siebenbürgen“ der 16–17. Jahrhunderte, wobei auch einige mittelalterliche Daten mitgeteilt werden. Das Verzeichnis wurde nicht nach den Verwaltungsbezirken, sondern chronologisch geordnet. Der Namensbestand bezeugt die starke soziale Geschlossenheit der Siebenbürger Sachsen, weil es in der Amtshierarchie nur ausnahmsweise und für kurze Zeit einige Namen der ungarischen Adligen auftauchen.

Csaba Csapody referiert über die Anwendung der Heraldik in den kodikologischen Forschungen. Die Kodikologie, die Lehre von den handgeschriebenen Büchern des Mittelalters, bedient sich sehr oft den heraldischen Kenntnissen, um die Datierung der Kodizes bestimmen zu können. Anhand ungarischer Kodizes und Handschriften ungarischer Provenienz aus den 14–16. Jahrhunderten werden konkrete Beispiele angeführt, an denen die heraldischen Daten zur Erkenntnis der kultur- und kunstgeschichtlichen Zusammenhänge wesentlich beitragen.

Lajos Horváth beschreibt das Wappenbild des Siegels des in Wien geborenen Bürgers der Stadt Pest, Lambert Mátyás Kohlbacher, der um die Wende des 18. Jahrhunderts als königlicher Dreißigstamtskontrollleur und Bergwerksunternehmer im Börzsöny-Gebirge tätig war.

Pál Koncz erläutert das 1729 entstandene Siegel der Buchbinder der Städte Buda und Pest, wobei auch die Inschriften der späteren Siegel in die Untersuchung einbezogen wurden, um die organisatorischen Veränderungen im Aufbau der Buchbinderzunft darzustellen.

Gábor Merényi-Metzger berichtet über das Wappen des Bischofs von Győr, Barons Vilmos Apor (1892–1945). Der von seinem sozialen Engagement bekannte hohe Geistliche ist dem Angriff der russischen Soldaten zum Opfer gefallen, als er vor ihnen die in seiner Obhut befindlichen Frauen beschützen wollte.

Pál Rainer informiert über die beiden Varianten der aus Blei gegossenen, nicht vorschrittmäßigen Mützenabzeichen des Honved-Bataillons Nr. 1. aus den Jahren 1848–49, welche vor und nach dem Dethronisationsbeschluss vom 14. April 1849 getragen wurden.

*Ferenc Sípó*s behandelt die Geschichte der Familie Sípó von Vállaj (Komitat Szatmár). Die erste schriftliche Erwähnung der Familie ist aus dem Jahre 1499. Ursprünglich dienten die Sípó in der Báthory-Burgherrschaft von Ecsed als Fronbauer mit zeitweiligen Militärverpflichtungen. Aus der Familie wurde György Sípó (+ um 1632) teils für seine militärischen Verdienste im sg. langen Türkenkrieg, teils für seinen Dienst als Wirtschaftsverwalter von dem siebenbürgischen Fürsten Gábor Báthory 1609 in den Adelstand erhoben. Die Adellung wurde auch von dem Habsburger König Matthias II. 1613 mit der Verleihung eines ganz anderen Wappens wiederholt. Die einzelnen Linien der Familie begingen sozial sehr unterschiedliche Entwicklungswege, die sich im Grenzbereich der adeligen und bäuerlichen Welt befanden und im öffentlichen Leben die Komitatgrenzen nie übergingen.

Kálmán Mészáros ergänzt die biographischen Daten des Aufsatzes von Gustáv Heckenast, Die Generäle im Freiheitskrieg des Franz II. Rákóczi, der in der Kálmán Benda gewid-

meten Festschrift erschien. Es werden im Falle von acht Kuruzzengenerälen – István Berthóty, István Buday, Ferenc Galambos, Pál Györky, Gábor Nagyszegi, György Palocsay, István Sennyei, István Thoroczky – Ergänzungen und Berichtigungen geboten.

Stanislaw A. Sroka korrigiert den von János Karácsony stammenden, seit 1910 hartnäckig fortlebenden Irrtum, daß die erste Frau des schlesischen Fürsten Ladislaus von Opatowitz, der die Palatinatswürde zur Zeit des Ungarnkönigs Ludwig I. bekleidete, wahrscheinlich die Tochter der Woiwode der Wallachei, Alexander Nicolaus Besarab sei. Diese Annahme wurde schon 1956 von der rumänischen Historikerin Maria Holban in Abrede gestellt und als Mißverständnis eines Textverderbens interpretiert. Der Verfasser behauptet, daß die erste Frau des Palatins die Tochter der Woiwode Siebenbürgens, Andreas Lackfi (1356–59) sein könnte.

Márton Szluha schildert die Geschichte der Familie Szvetics, die aus Muraszombat (dt. Olsnitz, sl. Murska Sobota) stammte und wendischen (slovenischen) Ursprungs war. Aus der Fronbauer-Familie der Grafen Batthyány wurde Miklós Szvetics 1608 geadelt. Die Enkel des geadelten Ahnherrn waren die Stifter der beiden Linien der Adelsfamilie. Die Linie des jüngeren Enkels, István, blieb in Muraszombat, die Nachkommen des älteren Enkels, András, übersiedelten nach Kőszeg. Sowohl András's Sohn János, als auch der Enkel Jakab bekleideten das Amt des Stadtberrichters von Kőszeg. János ist bei der Kuruzzenbelagerung Kőszegs 1706 gefallen. Józsefs jüngerer Bruder, Jakab machte eine glänzende Beamtenkarriere. Er wurde 1748 zum Direktor Causarum Regalium, zum Anwalt der Heiligen Krone Ungarns ernannt. In den Jahren 1765–79 bekleidete er das Amt des Personalis. Gleichzeitig wurde er zum Ritter des St. Stephan Ordens und 1780 in den Grafenstand erhoben. Die Familie ist mit dem kaiserlich-königlichen Kämmerer, Jakab Szvetics (+ 1834) erloschen, der sich schon mit der Familie der früheren Grundherren Batthyány verheiratete. Die Studie skizziert die Entstehung des Amtes des Personalis und stellt fest, daß dieses Amt vor allem dem mittleren Adel zustand, wodurch der Weg sehr oft zur Erreichung von Magnatentiteln möglich war.

In der 7-ten Fortsetzung berichtet *Éva Nyulászi-Straub* über die seit 1980 erworbenen Wappenbriefe des Ungarischen Staatsarchivs. Diesmal werden elf Wappenbriefe aus den Jahren 1507–1897 beschrieben, unter denen sich sowohl ungarische königliche Ausfertigungen, als auch Adelsdiplome der Fürsten von Siebenbürgen befinden.

Sechs ungarische Magnatenfamilien, bzw. Familien mit ungarischen Beziehungen werden auf Grund des XVII. Bandes (Freiherren) des Genealogischen Handbuchs des Adels von *Szabolcs Vajay* bekanntgemacht, womit er die Daten seiner früheren Beiträge (Siehe Turul LXV. 1951–92, LXVII. 1993/4) vervollständigt.

Der Nachruf von *János B. Szabó* würdigt die Persönlichkeit und die wissenschaftliche Leistung der Kunsthistorikerin, Gizella Czener-Wilhelmb (1921–1995), die von 1946 an bis zum Tode in der Historischen Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums tätig war. Der Schwerpunkt ihrer Forschungen lag im Bereich der historischen Ikonographie, aber

sie beschäftigte sich auch mit der Kunst des 19 Jahrhunderts. Zahlreiche Publikationen und ihre Lehrtätigkeit, mit der sie sich um den wissenschaftlichen Nachwuchs kümmerte, bewahren ihr Andenken.

Im Besprechungssteil wird der Sammelband, Die Architektur der Bettelorden im mittelalterlichen Ungarn (red. Andrea Haris), von *Attila Pandula* rezensiert. – *Pál Rainer* referiert über die folgenden Bücher: Die Numismatik und die Nachbar-

wissenschaften (Beiträge der in Szeged am 25-26 Oktober 1993 veranstalteten Konferenz (red. Ádám Nagy); Zoltán Babucs, Militärische Verbände der Jazyger-Kumanen im ungarischen Unabhängigkeitskrieg von 1848-49; Enikő Buzási, Die Porträts der gräflichen Linie der Familien Esterházy; Zoltán Fallenbüchl, Die Obergespanne Ungarns 1526-1848; Katalin B. Murádin, Gemeißelte Steinpredigerstühle in Siebenbürgen.

TURUL Volume 68. No. 3-4. 1995. Summary

After providing some pieces of information from the Middle Ages, *Pál Binder* presents the list of the officials of the "Saxon University" in the 16th and 17th century Transylvania. The list is based not administrative units but follows a chronological path. The collection truly reflects the extraordinary closeness of the Saxon society: there were only one or two Hungarian noblemen who gained admittance into their lines.

In his study entitled "Heraldry and Codicology" *Csaba Csapodi* outlines briefly the basic duties of the science of codicology (a subject dealing with Medieval handwritten books). Subsequently, he cites some actual Hungarian and Hungarian related examples from the 14th to 16th century on how heraldry knowledge can help the practical work of a codicologist. Based on heraldic knowledge certain codices can be dated accurately and can be associated with particular personalities after which these volumes become more suitable for further cultural and art historian investigations and analyses of problems.

Lajos Horváth describes the family crest depicted on a seal from 1736 of Mátyás Lambert Kohlbacher, citizen of Pest, inspector of the Royal Thirtieth Customs Office (1697) and mining entrepreneur who lived on the turn of the 17th-18th century. The mines of Kohlbacher were operated until 1714 in Szokolya in the Börzsöny mountains.

Gábor Merényi-Metzger describes the coat-of-arms of baron Vilmos Apor (1892-1945). Known for his social sensitiveness, the Bishop of Győr was protecting women on the Easter of 1945 for which he was killed by Russian soldiers. With the "Altörjai" title of nobility the Apor family is one of the oldest families of Transylvania.

Pál Rainer describes 2 versions of a cap button located on the field cap of soldiers belonging to the No. 1. Honvéd Battalion during the 1848/1849 revolution and war of independence. For being made of lead therefore not complying with military requirements, the two versions of the cap button originate respectively from before and after the dethronement of the Habsburg dynasty in Debrecen on April 14, 1849.

Ferenc Sáros details the history of the Sáros family from Vállaj (Szatmár County). The family was first mentioned in 1499. Originally they were the soldier serfs of the Ecsed estate of the Báthori family. In return for his partly military and partly economic (bailiff) services, the most prominent member of the family György Sáros (died around 1632) in 1609 received a donation of nobility and coat-of-arms from Gábor Báthori, the princeps of Transylvania. Soon, in 1613 he managed to receive

another donation of nobility from king Mátyás II at which time the coat-of-arms received was totally different. Later the family broke into different lines, certain lines remained on a serf level, while others could maintain their living on the edge of serf and nobility standards of living. The members of the noble line could not overstep the level of county politics.

Kálmán Mészáros provides further amendments to the biographical data of generals included in the study of Gusztáv Heckenast entitled: The Generals of the War of Independence Led by Ferenc Rákóczi (included in the book published in honour of Kálmán Benda, Budapest 1993). Thanks to his researches we have now new data and amendments on the following 8 kuruc generals: István Berthóti, István Buday, Ferenc Galambos, Pál Gyürky, Gábor Nagyszegi, György Palocsay, István Sennyey and István Thoroczkay.

Stanislaw A. Sroka corrects a historical mistake that was made by János Karácsonyi in 1910 and survived ever since. According to this assumption the first wife of the palatine of king Lajos I, (the Great), László Opuljai, the prince of Silesia would have been the daughter (probably named Erzsébet) of Miklós Alexander Besarab, the voivode of Havasalföld (Wallachia). However, as already indicated by Maria Holban, a Romanian historian in 1956 this statement is probably due to the corruption of text. In fact, the first wife of the palatine could be the daughter of András Lackfi, the Transylvanian voivode of the period (1356-1359).

Márton Szluha presents the history of the Szvetics family. Members of this Wendic family were first the serfs of the aristocrat Batthyány family. In 1608 Miklós Szvetics was raised to the nobility. His grandsons established the two lines of the family. The line of the younger grandson (István) stayed in Muraszombat, while the line of the elder grandson (András) moved to Kőszeg. The son (János) and grandson (Jakab) of András both were the chief justice officials of Kőszeg. János died during the 1706 battle led against the city by kuruc forces. Jakab, the younger brother of József was the one to obtain the highest ranks ever in the family: from 1748 he was royal legal affairs director, the prosecutor of the Holy Crown, during the period of 1765-1779 he was royal chief justice, knight of the Saint Stephen Order of Knights, aulic councillor, and from 1780 onwards was elevated to the rank of Count. With Jakab Szvetics, a royal chamberlain the family died out in 1834, his wife was a Batthyány, that is he managed to have a wife from the family of their former landlords. The study also provides information on the history of the royal chief

justice position. This office was regularly filled with respected noblemen from the middle classes of nobility, the majority of whom were raised to aristocratic ranks.

Éva Ny. Straub continues to describe the new pieces of the coat-of-arms collection of the Hungarian National Archives acquired since 1980. In addition to the material published so far, in the current study she describes 9 recently acquired Hungarian and Transylvanian coats-of-arms dating from the period between 1507–1897.

Szabolcs Vajay draws the attention to 6 families (partly Hungarian families of Hungarian relations) included in Volume XVII (Barons) of the "Genealogisches Handbuch des Adels" (Genealogical Handbook of Noble Families). The master list of Hungarian families and families of Hungarian relations included in the above series was published in Volume LXV. (1951–1992) of Turul, with supplements published in Volume LXVII, (1993/4.).

The obituary of *János Szabó* describes the scholarly activities of art historian Gizella Wilhelmb Cenner (1921–1995). Working from 1946 until her death as the colleague of the Historical Picture Collection of the National Museum of Hun-

gary she became one of the best experts of historical iconography in Hungary. In addition to publishing a lot of papers on this topic, she also studied the arts of the 19th century. Shortly before her death she was still delivering lectures for the students of the postgraduate art historian course at the university.

The book review column includes reviews on the following books: Architecture of the Mendicant Orders in Medieval Hungary, edited by Andrea Haris (reviewed by *Attila Pandula*). The following books and studies were reviewed by *Pál Rainer*: Numismatics and Related Sciences, Papers of the Szeged Conference of October 25–26, 1993, edited by *Ádám Nagy*; *Zoltán Babucs*: Jászkun (Jazygo-Cumanien) Corps in the Hungarian War of Independence of 1848/1849; *Enikő Buzási*: Portraits of the Esterházy Family, Collections of the Domonkos Kuny Museum of Tata, No. III; *Zoltán Fallenbüchl*: Lord-Lieutenants of Hungary 1526–1848; *Katalin B. Muradin*: Carved Stone Pulpits in Transylvania. The amendments of *Imre Domonkos Nagy* to a previous book review can also be read here.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Binder Pál:	Az erdélyi szász egyetem tisztviselőinek névsora a fejedelmi korban 61
Csapodi Csaba:	A heraldika és a kodikológia kapcsolata 71
Horváth Lajos:	Bányász címerkép egy bányavállalkozó pecsétjén a XVIII. század első felében (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István) 78
Koncz Pál:	A budai és pesti könyvkötők pecsétje 79
Merényi-Metzger Gábor:	Báró Apor Vilmos püspöki címere (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István) 80
Rainer Pál:	Az 1848/49-es szabadságharc honvédgyalogságának a rendszeresítettől eltérő, tábori sapkára való sapkarózsái a veszprémi múzeumban (heraldikai rajz ifj. Bogdán István) 82
Sípos Ferenc:	A Vállaji Sípos család genealógiája 84
Mészáros Kálmán:	Újabb adalékok II. Rákóczi Ferenc tábornokainak életrajzához 93
Sroka, Stanislav A.:	Ki volt Opuliai László nádor első felesége? (fordította: Koszta László) ... 96
Szluha Márton:	Szvetics Jakab királyi személynök és családja – a szerző heraldikai rajzával 99

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban - összeállította: Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István, fotó: Gyarmathy László) 106
Az „új Gotha” magyar anyagának további (második) kiegészítése - összeállította: Vajay Szabolcs 109
Cennerné Wilhelmb Gizella 1921-1995 (Szabó János) 110

Könyvismertetés

A numizmatika és a társtudományok. Konferencia Szegeden 1993. október 25-26. Szerk.: Nagy Ádám. (ism.: Rainer Pál) 110
Babucs Zoltán: Jászkun alakulatok az 1848/49-es magyar függetlenségi háborúban. (ism.: Rainer Pál) 111
Buzási Enikő: Az Esterházyak családi arcképei. A tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei III. (ism.: Rainer Pál) 111
Fallanbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526-1848. (ism.: Rainer Pál) 111
Haris Andrea szerk.: Koldulórendi építészeti a középkori Magyarországon. Tanulmányok. (ism.: Pandula Attila) 112
B. Muradin Katalin: Faragott kőszobák Erdélyben. (ism.: Rainer Pál) 112
Kiegészítések egy recenzióhoz. (Nagy Domokos Imre) 112
Kérdezz-felelek 113
Hazai és nemzetközi hírek 113
Előfizetési felhívás 1996-ra 114
Deutschsprachige Zusammenfassung 115
Summary 116

